

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ VE *ŞERHU MENÂZİLİ'S-SÂİRÎN* ADLI ESERİNİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mahmut ÖZTEKİN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇOBAN

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MAHMUT ÖZTEKİN
	Numarası	168106061003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇOBAN
	Tezin Adı	ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ VE ŞERHU MENÂZİLİ'S-SÂİRÎN ADLI ESERİNİN ANALİZİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Abdürraûf El-Münâvî Ve Şerhu Menâzili's-Sâirîn Adlı Eserinin Analizi başlıklı bu çalışma 27/5/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Ali ÇOBAN	
2	Prof. Dr.	Hülya KÜÇÜK	
3	Doç. Dr.	İbrahim İŞİTAN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut ÖZTEKİN		
	Numarası	168106061003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI / TASAVVUF BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ VE ŞERHU MENÂZİLİ'S-SÂİRİN ADLI ESERİNİN ANALİZİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mahmut ÖZTEKİN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MAHMUT ÖZTEKİN		
	Numarası	168106061003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI / TASAVVUF BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÇOBAN		
Tezin Adı	ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ VE ŞERHU MENÂZİLİ'S-SÂİRİN ADLI ESERİNİN ANALİZİ			

Bir ilmin, müstakil bir ilim dalı olabilmesi için temel kavramları ve ıstılahları olması gerekir. Tasavvuf ilminin de gelişip olgunlaşmasında tasavvufî ıstılahları ilk ortaya koyan eserlerin katkısı çoktur. Tasavvuf 'daki hal ve makamlarla ilgili kavramları bazı sûfî müellifler, eserlerinde bir veya birkaç cümle ile anlatırken bazı sûfîler ise bunları anlatan müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu ikinci gruptan olan Hâce Abdullâh el-Herevî, tasavvuf terimlerinin oluşmasına büyük katkısı olan ve yüz tasavvufî kavramdan oluşan Menazili's-Sâirîn adlı eseri kaleme almıştır. Yüz makâmdan meydana gelen Menâzili's-Sâirîn, yazıldığı günden itibaren hem sûfî çevrede hemde sûfî çevreler dışında büyük ilgi görmüş ve üzerine Arapça, Türkçe ve Farsça şerhler yapıp birçok dile tercüme edilmiştir. Üzerinde çokça çalışılmasının bir sebebi olarak eserin muhtasar ve müfid oluşu zikredilebilir. Farklı dillerde yazılmış yirmi şerhi bulunan esere, Tilimsânî, Kâşânî ve Lahmî gibi meşhur sûfîler şerh yazdığı gibi İbn Kayyîm ve Menûfî gibi selefî ilim adamları da şerh yazmıştır. Mısırın, büyük fakîh, muhaddis ve sûfîlerinden Zeynüddin Muhammed Abdürraûf el-Münâvî de bu esere şerh yazan âlim sûfîlerden bir tanesidir.

Tezimizin konusunu teşkil eden, Abdürraûf el-Münâvî'nin, Şerhu Menâzilü's-Sâirîn adlı şerhi, metod olarak Tilimsânî'nin çizgisinde kaleme alınmıştır. Şârihler

arasında onu farklı kılan onun fakih ve muhaddis bir sūfi olmasıdır. Eserin analizi yapılırken, şerhler arasında ilklerden olması sebebiyle Affüddîn et-Tilimsânî'nin şerhi, makamları vahdet-i vücûd çizgisinde yorumlaması sebebiyle Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin şerhi, Tilimsânî'yi ve Kâşânî'yi, zâhirî hükümlere ters düşmekle eleştirmesi sebebiyle İbn Kayyîm el-Cevzîyye'nin şerhi ve türkçe kaleme alınması ve Mevlevî sūfîbakış açısıyla yorumlaması sebebiyle de İsmâil el-Ankaravî'nin şerhi incelenmiş ve kıyaslamalar yapılmıştır.

Tezimiz, iki alt başlığı olan bir giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında, çalışmanın konusu, kapsamı, usûlü ve çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölüm, müellifimiz Abdürraûf el-Münâvî'ye tahsis edilmiştir. Orada, Abdürraûf el-Münâvî'nin yaşadığı dönemdeki tasavvufî hayatın, müellifin hayatı ve eserlerinin geniş olarak incelenmesine gayret edilmiştir. İkinci bölüm ise, iki alt başlıktan oluşturulmuştur. Birinci alt başlık, Menâzili's-Sâirîn'nin şerhleri, yazarının hayatı ve eserleri ile Şerhu Menâzili's-Sâirîn'nin tanıtımına ayrılmıştır. İkinci alt başlıkta ise Şerhu Menâzili's-Sâirîn'nin on bölümden oluşan yüz makamı incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MAHMUT ÖZTEKİN		
	Student Number	168106061003		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI / TASAVVUF BİLİM DALI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÇOBAN		
Title of the Thesis/Dissertation	ANALYSIS OF ABDURRAÛF al-MUNAVI'S AND ŞERHU MENAZILI'S-SÂİRİN			

In order to be an independent science, a science must have basic concepts and persistence. The development and maturation of Sufism has contributed a lot to the works that first reveal Sufistic claims. Some Sufi writers describe the concepts of state and state in Sufism with one or a few sentences in their works, while some Sufis have published independent works describing them. This second group, Hâce Abdullâh al-Herevî, wrote Menazili's-Sâirîn, which consists of a hundred Sufism concepts, which contributed greatly to the formation of the concepts of Sufism. Menâzili's-Sâirîn, which consists of one hundred maqams, has received great attention both from the Sufi circles and from Sufi circles since the day it was written and Arabic, Turkish and Persian commentaries were made on it and translated into many languages. It can be mentioned that the work is concise and mufid as a reason for the great work on it. There are twenty commentaries written in different languages, as well as famous Sufis such as Tilimsânî, Kaşânî and Lahmî, as well as commentators of Salafî scholars such as Ibn Qayyim and Menûfî. Zeynüddin Muhammed Abdürraûf al-Münâvî, one of the great faqih, muhaddis and sufis of Egypt, is one of the scholar sufis who wrote this commentary.

The commentary of Abdürraûf al-Münâvî, Şerhu Menâzilü's-Sâirîn, which constitutes the subject of our thesis, was written on the line of Tilimsânî as a method. What distinguishes him among the Shari'ah is that he is a Sufi who is Fakih and Muhaddis.

While analyzing the work, the commentary of Afîfüddîn et-Tilimsânî due to being one of the firsts among the commentaries, because of the interpretation of the makams on the line of vahdet-i vücûd, the commentary of Abdurrezzâk al-Kâşânî and the criticism of Tilimsânî and Kaşânî due to misunderstanding. The commentary of Ismail al-Ankaravî was analyzed and comparisons were made due to the commentary and writing in Turkish of Mevzîyye and his interpretation from the point of view of Mevlevi Sufi.

Our thesis consists of an introduction, two chapters, conclusions and bibliography with two subtitles. In the introduction part, information about the subject, scope, procedure and the sources used in the study is given. The first section is dedicated to our author Abdürraûf al-Münâvî. There, an effort was made to examine the mystic life and the life of the author and his works extensively during the period of Abdürraûf al-Münâvî. The second section consists of two sub-titles. The first subtitle, Menâzili's-Sâîrîn's commentaries, the life and works of the author, and the introduction of Sharhu Menâzili's-Sâîrîn. In the second subheading, the ten hundred chapters of Sharhu Menâzili's-Sâîrîn are tried to be examined.

İçindekiler Tablosu

ÖNSÖZ.....	3
KISALTMALAR	5
GİRİŞ.....	7
1. Çalışmanın Konusu, Kapsamı ve Usûlü.....	7
2. Kaynakları	7
BİRİNCİ BÖLÜM: ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ'NİN HAYATI	9
1. Yaşadığı Dönem ve Yaşadığı Dönemde Siyasi, İlmi ve Tasavvufî Hayat.....	9
2. Nesebi ve hayatı	10
2.1. Münâvî Nisbeti.....	12
3. İlmi Hayatı.....	14
3.1. Hocaları.....	15
3.2. Talebeleri	16
4. Eserleri.....	17
4.1. Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Eserleri.....	17
4.2. Hadis Alanındaki Eserleri.....	19
4.3. Fıkıh Alanındaki Eserleri.....	23
4.4. Kelam, Felsefe ve Mantık Alanındaki Eserleri.....	25
4.5. Biyografi, Siyer ve Şemâil Eserleri	27
4.6. Tefsirle İlgili Eserleri.....	28
4.7. Tasavvuf ve Ahlak Alanındaki Eserleri.....	29
4.8. Diğer Alanlar ile İlgili Eserleri	31
5.3 Tasavvufî Hayatı.....	33
4.9. Şeyhleri	33
4.10. Tarikatı	34
İKİNCİ BÖLÜM: ŞERHU MENAZİLİ'S-SÂİRÎN	36
1. <i>Menazilü's-Sâiriîn</i> ve Şerhleri.....	36
1.1. Müellifi Herevî (v. 481/1089) ve Hayatı	36
1.2. <i>Menazilü's-Sâirîn</i>	39
1.3. Şerhleri.....	40
1.3.1. Arapça Şerhleri	40
1.3.2. Farsça Şerhleri.....	45
1.3.3. Türkçe Şerhleri.....	46

1.4. Eserin Etkileri	47
2. <i>Şerhu Menazili's-Sâirîn</i>	47
2.1. Eserin Adı ve Tarihi.....	48
2.2. Nüshaları.....	48
2.2.3. Mühtevâsı – Üslûbu	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: <i>ŞERHU MENAZİLİ'S-SÂİRÎN</i> 'İN BÖLÜMLERİ	50
1. Başlangıç Bölümü	50
2. Giriş Bölümü	57
3. Muâmelât Bölümü.....	62
4. Ahlak Bölümü	68
5. Usûl Bölümü.....	74
6. Vâdiler Bölümü	78
7. Haller Bölümü	83
8. Velâyet Bölümü.....	88
9. Hakikatler Bölümü	92
10. Nihâyet Bölümü	96
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	104

ÖNSÖZ

Bir ilmin, müstakil bir ilim dalı olabilmesi için temel kavramları ve ıstılahları olması gerekir. Tasavvuf ilminin de gelişip olgunlaşmasında tasavvufî ıstılahları ilk ortaya koyan eserlerin katkısı çoktur. Tasavvuf 'daki hal ve makamlarla ilgili kavramları bazı sûfi müellifler, eserlerinde bir veya birkaç cümle ile anlatırken bazı sûfiler ise bunları anlatan müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu ikinci gruptan olan Hâce Abdullâh el-Herevî, tasavvuf terimlerinin oluşmasına büyük katkısı olan ve yüz tasavvufî kavramdan oluşan *Menâzili's-Sâirîn* adlı eseri kaleme almıştır. Yüz makâmdan meydana gelen *Menâzili's-Sâirîn*, yazıldığı günden itibaren hem sûfi çevrede hemde sûfi çevreler dışında büyük ilgi görmüş ve üzerine Arapça, Türkçe ve Farsça şerhler yapıp birçok dile tercüme edilmiştir. Üzerinde çokça çalışılmasının bir sebebi olarak eserin muhtasar ve müfîd oluşu zikredilebilir. Farklı dillerde yazılmış yirmi şerhi bulunan esere, Tilimsânî, Kâşânî ve Lahmî gibi meşhur sûfiler şerh yazdığı gibi İbn Kayyîm ve Menûfi gibi selefi ilim adamları da şerh yazmıştır. Mısırın, büyük fakîh, muhaddis ve sûfilerinden Zeynüddin Muhammed Abdürraûf el-Münâvî de bu esere şerh yazan âlim sûfilerden bir tanesidir.

Tezimizin konusunu teşkil eden, Abdürraûf el-Münâvî'nin, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn* adlı şerhi, metod olarak Tilimsânî'nin çizgisinde kaleme alınmıştır. Şârihler arasında onu farklı kılan onun fakih ve muhaddis bir sûfi olmasıdır. Eserin analizi yapılırken, şerhler arasında ilklerden olması sebebiyle Afîfüddîn et-Tilimsânî'nin şerhi, makamları vahdet-i vücûd çizgisinde yorumlaması sebebiyle Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin şerhi, Tilimsânî'yi ve Kâşânî'yi, zâhirî hükümlere ters düşmekle eleştirmesi sebebiyle İbn Kayyîm el-Cevzîyye'nin şerhi ve türkçe kaleme alınması ve Mevlevî sûfîbakış açısıyla yorumlaması sebebiyle de İsmâil el-Ankaravî'nin şerhi incelenmiş ve kıyaslamalar yapılmıştır.

Tezimiz, iki alt başlığı olan bir giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında, çalışmanın konusu, kapsamı, usûlü ve çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölüm, müellifimiz Abdürraûf el-Münâvî'ye tahsis edilmiştir. Orada, Abdürraûf el-Münâvî'nin yaşadığı dönemdeki tasavvufî hayatın, müellifin hayatı ve eserlerinin geniş olarak incelenmesine gayret edilmiştir. İkinci bölüm ise, iki alt başlıktan oluşturulmuştur. Birinci alt başlık, *Menâzili's-Sâirîn*'nin şerhleri, yazarının hayatı ve eserleri ile *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*'nin tanıtımına ayrılmıştır. İkinci alt başlıkta ise *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*'nin on bölümden oluşan yüz makamı incelenmeye çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinden tezin teşekkülüne kadar her aşamasında rehberlik eden, yol gösteren Dr. Ali Çoban hocama teşekkürlerimi arz ederim. Kendisinden ders alma imkânı

bulduğumuz ve bu süreçte tezimizin konusunu kendisine arz ettiğimizde bizi teşvik eden kıymetli hocamız Prof. Dr. Hülya Küçük'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma kuldan, tevfiğ Allah'tandır.

Mahmut Öztekin

Konya-2019

KISALTMALAR

(s.a.v)	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
b.	: İbn, Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Kit.	: Kitaplığı
Krş.	: Karşılaştırınız
Küt.	: Kütüphanesi
M.	: Mîladî
NEÜSBE	: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
OÜSBE	: Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
r.a	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
trz.	: Tarihsiz
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ün.	: Üniversitesi

Vr. : Varak

v. : Vefat Tarihi

Yay. : Yayınları

Y.y. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu, Kapsamı ve Usûlü

Elinizdeki bu çalışma şahıs ve eser merkezli bir çalışmadır. Bu durum hem bölümlerinin tespitinde hem de bölümlerin başlıklandırılmasında etkili olmuştur. Çalışmamızın konusunu Osmanlı döneminde Mısır'da yaşamış olan muhaddis Abdürraûf el-Münâvî'nin (v. 952/1546) hayatı, hocaları, eserleri ile *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn* adlı eseri oluşturmaktadır.

Çalışmamıza *Menâzilü's-Sâirîn* gibi tasavvufî bir eseri şerh edebilen Abdürraûf el-Münâvî'nin yaşadığı dönemdeki ilmi ve tasavvufî hayatı inceleyerek başladık. Sonrasında onu tanımak için hayatını, eserlerini, hocalarını ve öğrencilerini araştırdık. Halvetî, Bayrâmî, Şâzelî ve Nakşibendî şeyhlerinden dersler alması ve birçok tasavvufî eser kaleme almış olmasından hareketle onun sûflük yönünü tesbit etmeye gayret ettik. Birinci bölümünü Abdürraûf el-Münâvî'ye ayırdığımız çalışmamızın ikinci bölümüne *Menâzilü's-Sâirîn*'in yazarı Hâce Abdullah el-Herevî'nin hayatı ve eserleri ile başladık. Devamında *Menâzilü's-Sâirîn*'nin şerhlerini ele aldıktan sonra Abdürraûf el-Münâvî'nin *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinin tanıtımını yapmaya gayret ettik.

İkinci bölümün üçüncü başlığında, on bölüm ve yüz makamdan meydana gelen eserin analizi yapılırken; Münâvî'nin eseri yorumlama metodu, vurgu yaptığı konular, etkilendiği eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca şârihlerin farklı bakış açılarına değinilmeye özen gösterilmiştir. Özellikle, Tilimsânî ve Kâşânî gibi meşhur sûflerinin şerhlerine müracaat edilirken, sûflerinin tasavvufî terimleri yorumlamalarından çok farklı bir bakış açısı olan İbn Kayyîm' in şerhine de ara ara temas edilmeye çalışılmıştır.

2. Kaynakları

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan Abdürraûf el-Münâvî'nin hayatı ve eserlerine dair eserler iki kısımdır. Birinci kısmı, Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-Eser'i*, Ömer Rızâ Kehhâle'nin, *Mu'cemü'l-Müellifîn*'i, Zirikli'nin, *el-E'lâm*'ı Abdulhay b. Abdulkebir Kettânî'nin *Fihrisu'l-Fehâris*'i, Muhammed b. Câfer, Kettânî'nin *Risâletü'l-Müstatrafe*'si, Bağdatlı İsmail Paşanın, *Hediyetü'l-Ârifîn*'i gibi tezkiye eserler oluştururken ikinci kısmı Abdürraûf el-Münâvî'nin hadis alanında kaleme aldığı *Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi Tefsîri'l-Kâdı Beyzâvî*, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârif*, *Kitâbü Teysîri'l-Vukûf alâ Ğavâmîzi Ahkâmi'l-Vukûf* ve *Kenzü'l-Hakâik min Ehâdis Hayri'l-Halâik* gibi eserlerindeki tahkîk çalışmalarının mukaddimesinde, müelliflere ait araştırma ve makaleler oluşturmaktadır. Ayrıca Abdullah Damar'ın, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât* adlı tezi başta olmak üzere, Münâvî'nin *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr* adlı eser üzerine yapılan tezlerden de istifade ettik.

Şerhu Menâzili's-Sâirîn'in analizinin yapıldığı ikinci bölümde Abdurrezzak Tek'in *Tasavvufî Mertebeler* adlı kitabıyla Abdürrezzak el-Kâşânî'nin *Şerhu Menazili's-Sâirîn*'i, Tilimsânî'nin, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*'i, İsmail Rusûhî Ankaravî'nin *Minhâcu'l-fukarâ*'sı, İbn Kayyîm el-Cevzîyye'nin, *Medâricü's-Sâlikîn*'i inceleme ve kıyaslamalarda müracaat edilen kaynaklardır. Terimlerin luğavî ve ıstılâhî manaları için İbn-i Manzûrun, *Lisânü'l-Arab*'ı, Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* ile Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* başvuru kaynakları olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM: ABDÜRRAÛF el-MÜNÂVÎ'NİN HAYATI

1. Yaşadığı Dönem ve Yaşadığı Dönemde Siyasi, İlmî ve Tasavvufî Hayat

Münâvî'nin doğum yılı olan hicrî 952 senesinde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle, bölge Memlûklüler'in 200 yıllık hâkimiyetinden çıkmış ve Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Doğduğunda Osmanlı tahtında Kanûnî Sultan Süleyman oturmaktaydı. Yaşadığı dönemde Osmanlı Devletinde yedi padişah değişmiş, vefat ettiğinde ise devlette III. Selim dönemi hüküm sürmekteydi. Mısır, Osmanlı valileri tarafından yönetilmekteydi. Paşaların görev yerleri sık sık değişmesi sebebiyle Münâvî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da otuzdan fazla paşa görev yapmıştır. Davut Paşa'nın Mısır valisi olduğu dönemde doğan Münâvî, Hüseyin Paşa'nın zamanında vefat etmiştir.¹

Münâvî'nin yaşadığı dönemle ilgili kitaplara baktığımızda bu asrın âlimlerinin, *imâm*, *allâme*, *şeyhu'l-kebîr*, *kudve*, *hucce* gibi büyük ilmi lakaplarla anıldıklarını müşâhede etmekteyiz. Buna rağmen dönemin ilmi hareketlerine ve yaşanan dini hayata bakarak bir de İslamî ilimlerde orijinal eserler ortaya konulamaması sebebiyle bu dönem duruklama ve gerileme dönemi olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bu dönemdeki eserlerin, genellikle önceki âlimlerin eserlerine şerh ve haşiye çalışması olması sebebiyle de hâşiyeler ve şerhler asrı olarak da isimlendirilmiştir. Orijinal eserler yazılamamasının en önemli sebebi içtihad kapısının kapandığı anlayışının bu dönemde revaç bulmasıdır. Bütün bunlara rağmen bu asırda, birçok büyük âlim yetişmiş, gelecek nesiller için değerli eserler ortaya konmuştur.²

Münâvî'nin yaşadığı asırda Celaleddin es-Suyûtî (v. 911/1506), Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (v. 923/1518), Kemalpaşazâde (v. 941/1534), Kadızâde (v. 988/1580), Taşköprüzâde (v. 968/1561), Ebussuûd Efendi (v. 982/1574), İbn Hacer el-Heytemî (v. 973/1566), Aliyyî'l-Kârî el-Herevî (v. 1014/1606) ve Ömer b. Muhammed el-Beykûnî (v. 1080/1670) gibi önemli âlimler ile Sümbül Sinan Efendi (v. 936/1539), İbrâhim Gülşenî (v. 940/1533), Merkez Efendi (v. 959/1551), İmam Şârânî (v. 973/1565), İbrahim Hakk'ı Bursevî (v. 1031/1619) ve İmam Rabbânî (v. 1034/1624) gibi meşhur sûfîler bu dönemde yaşamıştır.³

Tarikatlar hicrî VI. asırla IX. asır arasında kuruluşlarını, XI. asıra kadarda usûl ve esaslarını tamamlamıştı. Tarikatlar İslam dünyasına hızla yayılmış, her bölgede tekke, zâviye ve dergâhlar açılmıştı. Tarikatların etkinliğine örnek olması bakımından Kânûnî Sultan Süleyman devri tahrir

¹ Ahmed Müctebâ b. Nezîr, "Mukaddime", *Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi Tefsîri'l-Kâdı Beyzâvî*, thk. Ahmed Müctebâ b. Nezîr, Riyad: Dâru'l-Asime, trz. I: 17-18.

² Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 19-20; Nüreddîn 'İtr, *Menhecü'n-Nakd fî ulûmi'l-Hadis*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1992, s. 69.

defterlerine göre Anadolu vilayetinde 623, Karaman'da 272, Rumeli'nde 205, Diyarbakir'de 57, Zülkadri'ye (Dulkadıroğulları)'de 14, Paşa livasında 67, Silistre livasında 20, Çirmen livasında 4 zâviye bulunmaktaydı.⁴ Dönemin alimlerine, medreselerine ve dergahlarına baktığımızda, Münâvî, Tasavvufî hareketler açısından oldukça bereketli bir zamanda yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu'da ve Balkanlar'da olduğu gibi Mısır'da da Halvetîyye, Nakşibendîyye, Bayrâmîyye ve Kâdiriyye tarikatlarının yaygın olması sebebiyle bu tarikatları tanıma fırsatı bulmuştur. Ayrıca XVI. y.y tarikatların, kollarının oluştuğu asır olması hasebiyle de tarikatlar açısından bereketli bir dönem olduğu görülmektedir.⁵

Her ne kadar X/XVII. y.y ve sonrası diğer alanlarda olduğu gibi tasavvuf alanında da orijinal fikirler ve eserler üreten şahsiyetler bakımından “gerileme ve duraklama” dönemi kabul edilse de “artık profilik/üretken tasavvuf teorisyenleri yetişmiyordu” şeklinde anlaşılmamalı. Tam aksine, *Mektûbât* sahibi İmam Rabbânî (v. 1034/1624), *Füsûs-u Hikem* şârihi Abdullah Bosnevî (v. 1054/1644), *Rûhu'l-Beyân* sahibi İbrahim Hakk'ı Bursevî (v.1031/1619), *Kuşeyrî Risâlesi*'ne şerh yazan Zekerriyya el-Ensârî (v. 926/1520) ve İmam Şârânî (v. 973/1565), gibi hem kendi devirlerinde hem de sonraki devirler de önemli izler bırakan ve tasavvuf ilminin gelişmesinde büyük rolü olan sûfî ilim adamları bu devirde yetişmiştir.⁶

2. Nesebi ve hayatı

Eserimizin müellifi Münâvî'nin tam ismi Zeynüddin Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârîfin b. Nûreddîn Ali b. Zeynelâbidîn b.Şerafeddîn b.Yahya b.Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Mahlûf b. Abdisselâm el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî eş-Şâfiî dir⁷. Münâvî, dînî ilimlerde asîl bir ailede yetişmiştir. Babası dedesi ve büyük dedeleri de kendisi gibi dînî ilimlerde, buldukları bölgede saygı duyulan âlim insanlardı. Oğlu Muhammed Tâcuddîn'in *i'lâmu'l-Hadr*'da anlattığı üzere dedeleri de dönemlerinde âlimler için kullanılan *imam*, *şeyh*, *allâme*, *şeyh*, *kudve*, *hucce*,

³ Geniş bilgi için bkz. Çoban, Ali, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, (NEÜSBE Basılmamış Doktora Tezi Konya: 2014), s. 14.

⁴ Yılmaz, Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s.143.

⁵ Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.68; Çoban, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, s. 15.

⁶ Küçük, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s. 158; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 143.

⁷ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 21-22; Kandemir, M.Yaşar “Münâvî” *DİA*, İstanbul: TDVY, 2002, XXXI: 572; Muhammed Rıdvan ed-Dâye, “Mukaddime”, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârîf*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1990, s. 5; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, *Kitâbü Teysîri'l-Vukûf alâ Ğavâmîzi Ahkâami'l-Vukûf*, thk. Mustafa Elbaz, Riyad: Mektebetü Nizar, trz. I: 5; Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, *Kenzü'l-Hakâik min Ehâdis Hayri'l-Halâik*, thk. Salah b. Muhammed, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, s. I: 4; Muhammed Abdulkâdir Nessâr, “Mukaddimetü't-Tahkik”, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, thk. Muhammed Abdulkâdir Nessâr, Kâhire: Dâru'l-İhsân, 2016, s. 19; Muhibbî, Muhammed, *Hulâsatü'l-Eser fi E'yâni'l-Kur'an 'i'l-Hâdî Aşar*, Beyrut: Dâru's-Sadr, trz. II: 412-414; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcümü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dimeşk: Mektebetü'l-

*merci'u'l-halâik, zeynuddîn, şerâfeddîn, nûreddîn, şihâbuddî ve celâleddîn*⁸ gibi lakaplarla anılırdı. Dedelerinin en meşhuru Yahya b. Muhammed b. Muhammed el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhîrî eş-Şâfîî'dir. Ailesine Haddâdî nisbeti, dedelerinden Şihâbuddîn Ahmed b. Mahlûf'un VII/XII. asırda Tunus'un batı tarafındaki Haddâde köyünden Mısır'ın köylerinden biri olan Benî Hasîb köyüne göç etmesi sebebiyle verilmiştir. O tarihten sonra geldikleri köye nisbetle el-Haddâdî ismiyle anılmaya başlanmışlardır.⁹

952/1545 senesinde Kâhire'de dünyaya gelen Münâvî, babasının yanında yetişmiş, sarf, nahiv ve belâğat gibi temel ilmleri babasından öğrenmiştir. O dönemin eğitim anlayışı gereği o da çocuk yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra farklı İslâmî ilim dallarına ait temel eserler kabul edilen Tahâvî'nin Şâfîî fihhına dair *el-Behcetü li't-Tahtâvî*'sini, İmam Mâlik'in nahiv ilmine ait *Elfiye*'sini, Irâkî'nin hadis usulü eseri *Elfiye*'siyle siyer kitabı *Elfiye*'sini ezberlemiştir.¹⁰

Kâhire bölgesinde yaşayan birçok âlimden tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve tasavvuf gibi İslâmî ilim dallarında eğitimini tamamlayan Münâvî, hadis ve fıkıh ilmine yoğunlaşmış ve döneminin en büyük muhaddisi ve Şâfî fakîhi olmuştur. Bir dönem Kâhire'de Şâfîî mezhebinin kadılık görevini üstlenen Münâvî, bu görev için de ücret almayı kabul etmemiştir. Sonrasında kadılık görevini bırakmış ve eser te'lifi için insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmiştir. İnzivâ döneminde ise değişik ilim dallarında birçok eser yazmıştır. İnzivâ döneminden sonra Sâlihiyye Medresesinde ders vermeye başlaması, ondaki ilmi dereceyi bilmeyen kişilerde haset ve çekememezlik meydana getirmiştir. Ancak derslerinde Müzenî'nin *Muhtasarı*'nı okutması ve kendisiyle ilmî münâzara için gelen ilim ehli bir topluluğa daha önce işitmedikleri bilgileri ve açıklamaları sebebiyle ilmî derecesini anlayıp itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bu olaydan sonra şöhreti daha da artmış, talebeleri her geçen gün çoğalmış ve kendisine “Zamanın Şâfîî'si” “Mısır'ın Müceddidi” denmiştir.¹¹

Mısır ulemâsına baktığımızda Münâvî'nin döneminde Mısır'da yaygın mezhebin Şâfîî Mezhebi olduğu anlaşılıyor. Kanaatimizce, müellifimizin bir Şâfîî fakîhi olmasına rağmen daha kuvvetli

Arabiyye, 1957, II:412. ,V:220. ,VI: 166; Zirikli, Hayreddîn, *el-E'lâm Kâmûsu Terâcîmi'l-Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-Mârifet, trz. VII: 75.

⁸ Bu lakaplar hicri 6. asırda kullanılmaya başlanmış ve her geçen asır giderek yaygınlaşmıştır.

⁹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 21-22; Kandemir, M.Yaşar “Münâvî” *DİA*, XXXI: 572.

¹⁰ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 21-22; Muhammed Rıdvan, “Mukaddime”, s. I: 6; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I: 5; Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, s. 4; Nessâr, “Mukaddimetü't-Tahkik”, s. 19; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:412-414; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II: 412. V: 220; Zirikli, *el-E'lâm Kâmûsu Terâcîmi'l-Eşhuri'r-Ricâl*, VII: 75; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 572; Kettânî, Abdulhay b. Abdülkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Meâcîm ve's-Şeyhât ve'l- Müsellât*, thk. İhsan Abbâs, Dâru ğarbi'l-İslâmî, 198; Kettânî, Muhammed b.Câfer, *Risâletü'l-Müstatrafe li Beyân-ı Mehur-i Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, (trc. Yusuf Özbek, Hadis Literatürü) İstanbul: İz Yayıncılık, 1994. s. 387.

delille karşılaştığında mutaassıp davranmayıp mezhebin görüşünü eleştirmesi bazı çevrelerde rahatsızlık oluşturmuş ve iş onun zehirlenmesine kadar varmıştır. Tedavi için kullandığı bitkisel ürünlerin ve ilaçların vücudunu daha da zayıflatması sebebiyle artık kalem tutamaz hale gelmiştir. Buna rağmen vefatına kadar kitap te'lifinden vazgeçmeyen Münâvî, oğlu Muhammed Tâceddîn'e yazdırmak suretiyle eserlerini yazmaya devam etmiştir.

Yüzün üzerinde eser yazdığı, ilim ve amelle dolu bir hayat yaşayan Münâvî, 79 yaşında iken 23 Safer 1031/7 Ocak 1622 senesinde perşembe sabahı Kâhire'de vefat etmiştir. Ezher Külliye'sinde cuma günü kalabalık bir cemaatin katılımıyla kılınan cenaze namazından sonra Şeyh Ahmed ez-Zâhid Zâviye'siyle Şeyh Medîn el-Eşmûnî Zaviyesi arasına, babası Tâculârifin'in ve oğlu Zeynelâbidîn'in de medfun bulunduğu, Buhtu'l-Muksîm el-Mubârek tarafından yaptırılan ve günümüzde Zâviyetü'l-Münâvî diye meşhur olan yere defnedilmiştir.¹² Kabir taşına yazılan مات شافعى الزمان (Zamanın Şâfiî'si vefat etti) ifadesi ebced hesabıyla 1031 tarihini göstermektedir.¹³

2.1. Münâvî Nisbeti

مناوى fiilinden türetilmiş olan منية isminin ism-i mensûbu yapılarak elde edilen مناوى kelimesinin okunuşu hususunda farklı görüşler olmakla beraber nûn harfinin uzatılmasıyla "Münâvî" şeklinde okunması daha meşhur olmuştur. Ancak bu kelime nûn harfi uzatılmadan "Münevî" ve nûn harfinin sâkin okunmasıyla "Münyî" şeklinde de okunduğu görülmektedir.¹⁴

منية kelimesi lügatte *arzu edilen şey, köy, belde*,¹⁵ *genç deve, on gün, yedi gün*¹⁶ anlamlarına gelmektedir. Münye ismi, Mısır'da ve Endülüs'te ve bazı arap bölgelerinde köy ve belde ismi olarak kullanılmıştır. İskenderiye şehrine de bu sebeple Münyet-ü Bulak denir.¹⁷ Mısır'da bu isimde 200 civarında köy olduğu belirtilir. Müellifimiz de bunlardan biri olan Münyet-ü Ben-î Hasîb köyüne mensuptur. Nil nehrine iki mil uzaklıkta Mısır'n aşağı Sa'îd bölgesinde nüfusu kalabalık güzel ve büyük bir belde olan Münyet-ü Ben-î Hasîb (Husayb) köyü, Abbâsî Halifesi Harun Reşit

¹¹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 21-22; Muhammed Rıdvan, "Mukaddime", s. 5. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", s. 4; Nessâr, "Mukaddimetü't-Tahkik", I: 19; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-414; Kandemir, M.Yaşar "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 560.

¹² Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 21-22; Muhammed Rıdvan, "Mukaddime", I: 5; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I:5; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4; Nessâr, "Mukaddimetü't-Tahkik", s.19; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:412-414; Kehlâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II:412. V:220. ,VI:166; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Kandemir, M.Yaşar "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 560.

¹³ Ahmed Müctebâ tahkikinde bu hesabı şu şekilde yapar: 40 +1 + 400 + 300 + 1 + 70 + 80 + 10 + 1 + 30 + 7 + 40 + 1 + 50 = 1031. bkz. Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I, 28, 3 numaralı dipnot.

¹⁴ Hamevî, Şihâbuddîn Yâkut b.Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, trz. V: 218.

¹⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V: 218

¹⁶ İbn-İ Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1990. XV: 295.

¹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V: 218.

tarafından Mısır haracı olarak Hasîb b. Abdulhamîd'e verilmesinden sonra bu isimle isimlenmiştir. Makâm-ı İbrâhîm'inde bulunduğu bu köyden "Münâvî'nin üçüncü dedesi Şerâfeddîn b. Yahya b. Muhammed Kâhire'ye göç etmiş fakat bu nisbetle anılmaya devam etmişlerdir.¹⁸

Müellifimiz dışında Münâvî nisbeti ile tanınan 11 ilim adamının isimleri:

1. Hamdullâh b. Abdilhamîd b. Abdirrahmân eş-Şirâzî el-Münâvî (v. 732/1332)¹⁹
2. Ziyâuddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Abdirrahmân es-Sülemî el-Münâvî eş-Şâfîî (v. 746/1345). Kâhirede doğup orada vefat eden Münâvî muhaddis olup *Lubâb'üs-Südûr fi'l-Hadîs*, *Keşfü'l-Mehâhicî ve't-Tefâtîhi fi Tahrîci Ehâdîsi Mesâbih li'l-Beğavî* ve *Vâdihu'n-Nebîh fi Şerhi't-Tenbih li Ebî İshâk* adlı eserleri vardır.²⁰
3. Şerâfeddîn İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Münâvî eş-Şâfîî (v. 777/1358).²¹
4. Sadreddîn Muhammed b. İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm b. Abdirrahmân es-Sülemî el-Münâvî eş-Şâfîî (v. 803/1401). Kâhirede doğup orada vefat eden Sadreddîn, muhaddis olup *el-Menâhicü ve't-Tenâkihu fi Tahrîci Ehâdîsi Mesâbih* adlı eseri vardır.²²
5. Ebû Zekeriyâ Yahyâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdisselâm el-Haddâdî el-Münâvî el-Kâhirî eş-Şâfîî (v. 871/1467). Kâhirede doğup orada vefat eden Sadreddîn, muhaddis ve fakihtir. Mısır kadılığı da yapan Ebû Zekeriyâ'nın beş eseri vardır.²³
6. Ali b. Ahmed b. Osman b. Muhammed b. İshâk es-Sülemî el-Münâvî el-Kâhirî eş-Şâfîî (v. 877/1472). Kâhirede doğup orada vefat eden Ali b. Ahmed muhaddis ve fakihtir. *Kenâzi'l-Muhtâc li Tevdîhi'l-Minhâc*, *Tâlîku ale'l-Hâvî* ve *Tâlîku alâ Ebî Şucâ* adlı üç eserini tespit ettik.²⁴
7. Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Münâvî eş-Şâfîî (v. 893/1488). Sarf, nahiv, belâgat ve usûl âlimi olan Zeynuddîn, Dimeşk'te doğdu ve orada vefat etti. *Şerhu Elfiyeti li İbn-i Mâlik* ve *Şerhu'l-Menâr fi Usûlü'l-Fıkıh* adlı iki eseri vardır.²⁵

¹⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 21-22; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 560; Kettânî, *Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 387.

¹⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV: 176.

²⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VIII: 206.

²¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 11.

²² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VIII: 192.

²³ Koçak, Muhsin, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 575; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, XIII: 228; Zirikli, *el-E'lâm*, IX: 212.

²⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VII: 20.

²⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, XIII: 228.

8. Nûreddî Ali b. Muhammed Sülemî el-Münâvî (v. 900/1495). *Vikâyetü'l-Ayn bi Şerhi Tecrîdi Ketfi'r-Rayn fî Ahvâli'l-Ayn* adlı eseri mevcuttur.²⁶
9. Zeynülâbidîn b. Abderraûf b. Tâcilârifin b. Nûreddîn Ali el-Münâvî el-Kâhirî eş-Şâfî (v. 1022/1613). Müellifimiz Münâvî'nin oğlu olan Zeynülâbidîn, babası gibi muhaddis, fakih ve halvetî tarikatine mensup bir mutasavvıf olup babasının sağlığında vefat etmiştir. *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz, Şerhu Meşâhid li ibn-i Arâbî, Hâşiyetü ala Şerhi'l-Minhâc, Şerhu ale'l-Ezheriyye ve Şerhu'l-Cevâhiri'l-Mudîyye* adlı eserleri vardır.²⁷
10. Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Hüseyin b. Muhammed el-Münâvî eş-Şâfî (v. 1048/1638). Edebiyatçı ve Şâfî âlimi olan Abdullah b. Ahmed'in *el-Ekmâri's-Seniyye* ve *Manzumeti'd-Dürri'l-Yetîmeti fî Marifeti't-Tâlî* isimli iki eseri vardır.²⁸
11. Abdullah b. Ahmed el-Münâvî eş-Şâfî (v. 1060/1650).²⁹

3. İlmî Hayatı

Kur'n-ı Kerîm'i ezberledikten sonra ilk eğitimini babasının yanında alan Münâvî, değişik ilim dallarındaki temel metinleri ezberleyip dönemin âlimlerine sunmuştur. Özellikle hadis ilmine yönelip vaktinin çoğunu bu alana hasretmiştir. O dönemde Mısır, hadis ilmi açısından yeterli kaynak ve hocaya sahip bir bölge idi. Kendinden önce Mısır'da Suyûtî gibi, İbn Hacer Askâlânî, Irâkî, Aynî, Kastalânî gibi büyük muhaddislerin yetişmişti. Ayrıca Anadolu ve Şam topraklarında olduğu gibi sürekli savaşların olmaması, yönetimlerin sık sık el değiştirmemesi ve siyasî çekişmelerin olmaması ilim ehlinin bölgeye göç etmesine ve Mısır'ın ilim merkezi olmasına zemin hazırlamıştı. Münâvî'nin de bölgenin şartlarını iyi değerlendirdiği, zamanındaki âlimlerden âzâmi derecede istifade ettiği sonucunu çıkarmaktayız.

Münâvî Hakkında ilim adamları övgü dolu sözler sarfetmektedir. Muhıbbî onun Hakkında "Büyük imam, hüccet, sebt, kudve, birçok ilim dalında kendini yetiştirmiş, değişik ilim dallarında eserleriyle o, döneminin en büyük İslam âlimidir" demiştir.³⁰ Talebesi Ebû Mehdî isa b. Muhammed es-Sâlebî ise "Asrın fakîhi, müctehit hâfızların sonuncusu" tabirlerini kullanırken diğer öğrencisi Ahmed b. Muhammed el-Mukırrî (v. 1041/1632) onun Hakkında "Allâme, asrın

²⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VII: 234.

²⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV: 196; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 21-22; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Muhıbbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-414.

²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifin Êsâru'l-Musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, I: 475. ; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VI: 21.

²⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VI: 32.

³⁰ Muhıbbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-414.

muhaddisi, Mısır allâmesi” der.³¹ Ziriklî onun için “Dînî ve fennî ilimlerde zamanının en büyük âlimlerindendir”³² diye överken Kettânî onu “Asrın en büyük muhaddisiydi, asrında hadiste ondan bilgisi yoktu”³³ diyerek tanıtır. Münâvî Hakkında söylenen sözler onun ilmini anlatmaya kâfi gelmez. Çünkü O, tefsir, fıkıh, hadis, siyer, tarih, siyaset, tasavvuf, kelam, felsefe, mantık, sarf, nahiv, belâgat, tıp, anatomi, astronomi gibi birçok sahada yüzün üzerinde eser te’lif etmiştir. Fakat en çok hadis ve tasavvuf alanında yaptığı çalışmalarla meşhur olmuştur. Kendi asrında hadisi en iyi bilen âlim olduğu için ona “Hafız, asrın muhaddisi” denmiştir.

Mısrıda kendi dönemindeki âlimlere baktığımızda Hanefî olan İbni Nuceym Mısrî (v. 970/1567) ve Ali b. Muhammed el-Makdisî el-Hanefî el-Kâhirî (v. 1004/1596) gibi birkaç âlim dışında çoğunun Şâfiî fakîhi olduklarını görürüz. Buna rağmen münâvî ilmiyle, zekâsıyla derin fıkıh bilgisiyle aralarında temâyüz etmiş, kendisine “Zamanın Şâfiî” denmiştir. Ayrıca bir dönem mezhebin kadılık görevini de üstlenmiştir. Fakat mezhep taassubu gütmeye, daha sağlam delil bulduğunda diğer mezhep görüşlerini tercih ettiğini şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Beni Kur’an ve sünnetin hadimlerinden yapan ve taassuba düşmeden hadislerin sahihini zayıflarından ayırma kabiliyetini bana lütfeden Allah’a hamdedirim”³⁴

3.1. Hocaları

Münâvî’nin tasavvuf ilmi dışındaki alanlarda ders aldığı hocalarından dokuz tanesine ulaşabildik. Şüphesiz bu çapta bir âlimin döneminde ki bütün ilim ehlinde istifade ettiği akla gelse de kaynaklarda başka isimlere ulaşamadık. Ulaşabildiklerimiz şunlardı:

1. Babası Tâcü’l-Ârifîn, Münâvî’nin ilk hocasıdır. Ondan sarf, nahiv, belâgat gibi temel ilimleri almıştır.

2. Şemsüddîn Muhammed b. Hamza er-Ramlî (v. 1004/1596). Münâvî, Ramlî’nin yanında tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi ilimleri okumuş ve ilmini onda tamamlamıştır. *Feyzü’l-Kadîr* adlı eserinde onun Hakkında “Asrın fakîhi, müftî, şeyh, onuncu asrın hocası” şeklinde ifadeler kullanması en çok istifade ettiği hocası olduğuna da işaret etmektedir.³⁵

3. Ali b. Muhammed b. Halîl b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Musa b. Gânim el-Makdisî el-Hanefî el-Kâhirî (v. 1004/1596). Sahabeden Sâd b. Ubâde’nin torunlarıdır. Hanefî

³¹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20.

³² Zirikli, *el-E’lâm*, IX: 212.

³³ Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, IV: 196.

³⁴ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20.

fakîhi olan el-Makdisî, Kâhire’de doğmuş Kâhire’de vefat etmiştir. Muhibbî, kendisinden “Büyük âlim, hüccet, kudve, asrının hanefilerin hocası” diye bahseder. Ondan, tefsir, hadis ve edebiyat dersleri almıştır.³⁶

4. Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-Bekrî es-Sıddîkî eş-Şâfiî el-Mısırî (v.993/1585). İbnü’l-Îmâd kendisinden, “Eğitim ve yazıda Allah’ın delillerindendir” şeklinde bahsetmektedir. İlmî, akılları hayrete düşürecek derecede olduğundan kendisine Üstâdü’l-Âzâm denirdi. Münâvî, ondan tefsir ve tasavvuf dersi almıştır.³⁷

5. Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (v.966/1559). Onda tefsir ve hadis okumuştur.³⁸

6. Şeyh Hamdân el-Fakîh. Ondan Hadis almıştır.³⁹

7. Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed Abdurrahmân el-Bekrî eş-Şâfiî el-Mısırî (v. 993/1585). Münâvî kendisinden tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri almıştır.

8. Şeyh Seyyid Hasib Nesib Mes’ûd et-Taşkendî: Münâvî’nin hocaları arasında ismi zikredilen Taşkendî Hakkında fazla bilgi bulamadık. Sadece Münâvî’nin şeyhi olduğu ve ondan Nakşibendiyye tarikatını aldığı belirtilmektedir.

9. Şeyh Kâsım b. Abdîrrahmân b. Hasan es-Sa’idî el-Halebî el-Kâdirî eş-Şâfiî (v.982/1574) *Hikemi Atâiyye* şârihlerinden olan Şeyh Kâsım, Şâfiî âlimlerinden ve Kâdirî meşâyihindedir. Hayatı Hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber şu eserleri Kehhâle kitabında zikretmiştir: *el-Berkü’l-Lâmî’l-Mağrib fi Şerhi Ankâi Mağrib, el-Vi’âi’l-Mahtûm ale’s-Sırrı’l-Makrûn li İbni Arâbî, Şerhu Hikemi Atâiyye*. Münâvî kendisinden hadis ve tasavvuf dersleri almıştır.

3.2.Talebeleri

Hiç şüphesiz bu derece büyük ve meşhur bir alimden gerek Salihyye Medresesinde ders verdiği yıllarda gerekse diğer zamanlarda bir çok talebe ders almıştır. Ancak bunların isimleri bizim ulaştığımız kaynaklarda geçmemektedir. İsmen tesbit edebildiğimiz on talebesi mevcuttur. Bunlar şunlardır:

³⁵ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-414; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20; Muhammed Rıdvan, “Mukaddime” I: 5; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I: 5. Nessâr, “Mukaddimetü’t-Tahkik”, s. 19; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 560; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 572.

³⁶ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-414; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I:5. Nessâr, “Mukaddimetü’t-Tahkik”, s. 19; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris* II: 560.

³⁷ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-414; Nessâr, “Mukaddimetü’t-Tahkik”, s. 19.

³⁸ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-414; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20;Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 572.

³⁹ Bu isim Hakk’ında bir bilgiye ulaşamadık.

1. Süleyman el-Bâbilî (v. 1026/1617)
2. Veli el-Mu'tekîd Ahmed el-Kelbî
3. Seyyid İbrahîm et-Taşkendî.
4. Şerîf el-Vâvulâtî
5. Muhammed b. Abdilffettâh et-Tahtâî
6. Münâvî'nin oğlu Zeynü'l-Âbidîn (v. 1022/1614).
7. Ahmed b. Muhammed el-Makarrî (v. 1041/1632)
8. Nûreddîn Ali b. Muhammed el-Echûrî (v. 1066/1656).
9. Münâvî'nin oğlu Muhammed Tâcu'd-Dîn.
10. Ebu'l-Hasen Ali el-Hadrâmî er-Râşidî.⁴⁰

4. Eserleri

Münâvî, 79 yıllık hayatına irili ufaklı birçok eser sığdırmış çok üretken bir müelliftir. Tesbit edebildiğimiz 116 eserin bazıları müstakil eser iken bazıları da şerh, ihtisar ve tahric çalışması şeklindedir. Kanaatimizce eserlerini genellikle talep ve ihtiyaca binen yazmış, hastalık ve yine başka eser talebi sebebiyle bazılarını da tamamlayamamıştır. Eserlerine baktığımızda çoğunun Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Durum böyle olunca onun Hakkında “Münâvî muhaddis ve fakîh bir Sûfîdir” diyebiliriz.

Birçok ilim dalında eserler telif ettiğinden dolayı, tesbit edebildiğimiz kadarıyla eserlerini, ait olduğu ilim dalı altında toplamaya çalıştık.

4.1. Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Eserleri

1. *Şerhu'l-Hutbeti'l-Kâmûs*: Fîruzâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* ve *l-Kâmûsu'l-Vasît* adlı eserinin şerhidir. Zel harfine kadar olan kısmın şerhini tamamlamıştır.⁴¹

⁴⁰ Bodur, Abdulkadir, *Münâvî'nin Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, (SÜSBE, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya, 2006.) s. 26-27; Zirikli, *el-E'lâm*, IX: 212; Nessâr, “Mukaddimetü't-Tahkik”, s. 21.

⁴¹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 20; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Nessâr, “Mukaddimetü't-Tahkik”, s. 19; Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, I: 4.

2. *İbtihâcu'n-Nufûs bi Zikri mâ Fâte'l-Kâmûs*: Bu eseri sadece Ahmed Müctebâ, *İ'lâmu'l-Hâdır*'dan naklederek, eserin tam olmadığını bildirmektedir. Diğer kaynaklarda bulamadık. Bu eser, Münâvî'nin *Şerhu'l-Hutbeti'l-Kamûs*'u da olabilir veya müstakil kâmus çalışması da olabilir.⁴²

3. *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâti't-Teârîf*: Mukaddimesinde yazdığı gibi, Münâvî, bu eserinde, müellifini zikretmediği *ez-Zerî'a ilâ Ma'rifeti mâ Ussilet 'aleyhi'ş-Şerî'a* adlı kitabı, İbn Kemâl'in *et-Ta'rîfât'ını* ve Râğıb el-İsfehânî'nin *Mufredâtu Elfâzi'l-Kurân'ını* esas almıştır. Bu lugatların üzerine eklemeler yapmıştır. Harflere göre düzenlenen eser, "Bâbu'l-Hemze, Faslu'l-Bâ" şeklinde önce bâblara, sonra da fasıllara ayrılmıştır. Eser, el-Murtezâ ez-Zeyn Ahmed'in tahkiki ile Mektebetu'r-Rüşd tarafından 1999 yılında Riyad'da; Muhammed Rıdvân ed-Dâye'nin tahkiki ile Dâru'l-Fıkr tarafından 1990 yılında Beyrut'ta basılmıştır.⁴³

4. *İmâdu'l-Belâğa*: Harflere göre tertip edilmiş olan eser emsâl ve istiareleri içermektedir. Ahmed Müctebâ, bu eseri, *Kitâbu'l-Emsâl* ile aynı kitap olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki *Hediyetü'l-Ârifîn*'de, *el-E'lâm*'da ve *Hulâsatu'l-Eser*'de bu ikisi, farklı kitaplar olarak zikredilmektedir.⁴⁴

5. *Kitâbu'l-Emsâl*: Belâğat ilmi üzerine yazılmış bir eserdir.⁴⁵

6. *İhkâmu'l-Esâs fî İhtisâri'l-Esâs*: Zemahşerî'nin, belâğata dair *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinin muhtasarı olan bu eserin tertibi Cevherî'nin (v. 398/1007), *Sihâhu'l-Luğa'nın* tarzına göre yapılmıştır.⁴⁶

7. *el-Muhâdaratü'l-Vefiyye*: Münâvî bu eseri Suyûtî'nin (v. 911/1505) *eş-Şem'atü'l-Mudî'e fî ilmi'l-Arabiyye* üzerine yazmıştır.⁴⁷

8. *Bülûğu'l-Emel bi Ma'rifeti'l-Elğâz ve'l-Hiyel*.⁴⁸

9. *Zeyl li Ta'rîfâtü Cürçânî*: Cürçânî'nin *Ta'rîfât* adlı eserine yazmış olduğu zeyl çalışmasıdır. Bu eser, sadece Ziriklî'nin *el-E'lâm*'nda geçmektedir.⁴⁹

⁴² Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 20.

⁴³ Bodur, *Münâvî'nin Hadîşçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi'ş-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 26-27.

⁴⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75.

⁴⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhıbbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415.

⁴⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 511. ; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39. :Muhıbbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415; ; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75;Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

⁴⁷ Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

⁴⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38; Muhıbbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415.

⁴⁹ Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75.

4.2. Hadis Alanındaki Eserleri

1. *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*: Suyûtî'nin *Cami'i's-Sağîr*'ine yapılan şerhlerin en meşhurdur. Eser Beyrut'ta 1972 de basılmıştır.⁵⁰

2. *Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî*: Bu eserde, *Tefsîru'l-Beydâvî*'de geçen hadislerin tahrîcini yapmıştır. Mukaddimesinde ifade ettiğine göre, bu kitabı, hastalığı sırasında yazmıştır. Hadisleri isnadsız olarak veren Münâvî, tefsirde, sahih, zayıf ve mevzu hadislerin olduğunu söylemiş ancak bazı hadislerin sıhhat derecesini açıklamamıştır. Eser, Ahmed Müctebâ'nın tahkiki ile Dâru'l-Âsime tarafından 1989'da Riyad'da basılmıştır.⁵¹

3. *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*: İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis usulü olan *Nuhbetu'l-Fiker*'in ve *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*'in hâşiyesidir. Eser Mürtezâ ez-Zeyn tahkikiyle 1999 da Riyad'da yayımlanmıştır.⁵²

4. *el-Ehâdîsü'l-Müntekât mine'l-Mîzân ve'l-Lisân*: Bu eserde Münâvî, Zehebî'nin (v. 748/1348) *Mîzânü'l-İ'tidâl* ile İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserlerindeki hadisleri alfabetik sıralayıp sahihini ve zayıfını belirtmiştir.⁵³

5. *Buğyetü't-Tâlibîn li Ma'rifeti Istilâhi'l-Muhaddisîn*: Hadis istilahlarını ele aldığı bir eserdir.⁵⁴

6. *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Erba'in li'l-Münzirî*: Münzirî'nin *Erba'in* adlı eserinin hadislerinin tahriç çalışmasıdır.⁵⁵

7. *Netîcetu'l-Fikr fî Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*: Münâvî, ihtiyaç ve talebe göre aynı eserler üzerine bazen hacimli bazen de daha küçük çaplı çalışma yapmıştır. Bu eseri de İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserinin hacimli şerhidir. Bu eser Muhibbî'ye göre, bunlardan büyük olanıdır. Muhibbî, küçük olan şerhin ismini vermemektedir.⁵⁶

⁵⁰ Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 433;Kandemir, M.Yaşar "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁵¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39;Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574;Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 414.

⁵² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 47; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ;Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 433.

⁵³ Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 47.

⁵⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 440.

⁵⁵ Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 394; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁵⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46;Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 440.

8. *Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb*: Kudâ'î'nin, *Kitâbu's-Şihâb ve Müsnedü's-Şihâb* adlı eserinin şerhidir. Eser üzerine Abdulkadir Bodur bir tez çalışması yapmıştır.⁵⁷

9. *Feyzu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr: Ravdu'n-Nadîr* olarak da bilinen eser kaynaklarda *Feyzu'l-Kadîr*, bazı kaynaklarda da *Ravdu'n-Nadîr* olarak geçmektedir. Bu nedenle, bu iki isim, Münâvî'nin farklı iki eserine ait olduğu zannedilmiştir. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*'in mukaddimesinde, “Bu esere *er-Ravdu'n-Nadîr* denilmesi uygundur” demektedir. Münâvî'nin, Suyûtî'nin *Câmi'u's-Sağîr*'i üzerine iki şerhi mevcuttur. *Feyzu'l-Kadîr*, bunlardan büyük olanıdır. Diğeri, *Feyzu'l-Kadîr*'in muhtasarı olan *et-Teysîr* adındaki eserdir. *Feyzu'l-Kadîr*, Münâvî'nin şerhlerinin en güzeli ve en meşhurdur. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed'in tahkiki ile 1998 yılında Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz tarafından Riyad'da; 1971'de Dâru'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta basılmıştır.⁵⁸

10. *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*: Yukarıda geçtiği gibi *et-Teysîr*, *Feyzu'l-Kadîr*'in muhtasarıdır. *Feyzu'l-Kadîr*'in üçte biri kadar olan eser, kısa bir şerhtir. Uzun açıklamalara yer verilmeden, hadisler, manalarını anlamaya yetecek kadar şerh edilmiştir. *et-Teysîr*'in özelliği, her hadisin sıhhat durumunu net açıklamasıdır. Eser, Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfiî tarafından 1988'de Riyad'da ve Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz tarafından Riyad'da basılmıştır.⁵⁹

11. *Şerhu'l-Erbâin en-Nevevî*: İmam Nevevî'nin (v. 676/1277) *Kırk Hadis* eserinin şerhleri içerisinde en güzel ve en meşhur olanı Münâvî'nin bu şerhidir. Ayrıca Nevevî'nin *Kırk Hadis* eseri üzerine, *Tahrîcü'l-Ehâdisi'l-Erba'in* adlı eseri de burada zikretmek gerekir.⁶⁰

12. *Şerhu Şemâilî'n-Nebeviyye ve'l-Hasâisi'l-Muhammediyye: Hulâsatu'l-Eser*'de ve *Fihrisu'l-Fehâris*'te Münâvî'nin, Tirmizî'nin *Şemâil*'i üzerine biri büyük, diğeri küçük iki şerhi bulunduğunu ve bunlardan küçük olanın eksik olduğundan bahsedilir. Bu şerhlerden büyük olanı ‘Aliyyu'l-Kârî'nin *Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*'i ile birlikte Beyrut'ta Dâru'l-Ma'rife tarafından basılmıştır.⁶¹

⁵⁷Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 40; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573; Bkz. Bodur, *Münâvî'nin Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*,

⁵⁸Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 47; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 385; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I: 6; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I: 563; Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, I: 4; Bodur, *Münâvî'nin Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 26-27.

⁵⁹Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 385; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573; Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I: 6; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75.

⁶⁰Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 40; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 405; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573.

⁶¹Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 385; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75.

13. *Şerhu Fedâilü Leyleti'n-Nısfı min Şâbân*: Ebü'l-Hasan el-Bekrî es-Sıddîkî'nin Şaban ayının on beşinci gecesinin faziletine dair yazmış olduğu *Nübze* adlı eserinin şerhidir.⁶²

14. *el-Ehâdisü'l-Müntekât mine'l-Mîzân ve'l-Lisân*: İbn Hacer Askalânî'nin *Lisânu'l-Mîzân*'ında geçen hadisleri harflere göre tertip ederek, tahririni yapmış, hadisleri mevzû, münker ve zayıf olanlarını açıklamıştır.⁶³

15. *Mecmû'u'l-Fâik min Hadîsi Hâtimetri Rusuli'l-Halâik fî Ehâdisi'l-Kısâr*: Bu eserin ismi, *Hediyetü'l-Ârifîn*'de *el-Fâik min Hadîsi Hâtimetri Rusuli'l-Halâik* olarak geçmektedir. Münâvî, kısa hadisleri topladığı bu eserinde, her hadisin sonunda o hadisin sıhhat derecesini de belirtmiştir.⁶⁴

16. *Miftâhu's-Se'âde bi Şerhi'z-Ziyâde*: Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'e yaptığı zeyl çalışması olan *Ziyâdetü'l-Câmi'i's-Sağîr*'in bir bölümünün şerhidir.⁶⁵

17. *Fethu'r-Raûfî'l-Mucîb bi Şerhi Hasâisi'l-Habîb*: Suyûtî'nin, *Hasâisu's-Suğrâ* ismiyle meşhur, *Unmûzecu'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb* isimli eserinin şerhidir. Münâvî'nin, *Unmûzecu'l-Lebîb* üzerine birisi büyük diğeri küçük iki şerhi mevcuttur. Bu onlardan küçük olanıdır. Diğeri, *Tevdîhu Fethi'r-Raûfî'l-Mucîb*'dir. Eserlerin isimlerinden Münâvî'nin *Fethu'r-Raûfî'l-Mucîb*'i önce kaleme aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

18. *Tevdîhu Fethi'r-Raûfî'l-Mucîb*: Suyûtî'nin, *Unmûzecu'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb* adlı eserine yazdığı iki şerhten büyük olanıdır. Diğeri'nin ismi bir önceki madde de geçen *Fethu'r-Raûfî'l-Mucîb*'dir.⁶⁷

19. *Nuhbetü'l-Kunûz fî Sırrı'r-Rumûz*: Eserin ismi *Hediyetü'l-Ârifîn*'de *Nuhbetü'l-Kunûz fî Sırrı'r-Rumûz fî'l-Hadîs* şeklinde geçmektedir.⁶⁸

20. *Kunûzu'l-Hakâik fî Hadîsi Hayri'l-Halâik*: Kitabın ismi, *Hulâsatü'l-Eser*'de ve *Fihrisü'l-Fehâris*'te, *Kenzu'l-Hakâik* olarak geçmektedir. *Keşfü'z-Zunûn, el-'Alâm* ve *Hediyetü'l-Ârifîn*'de ise verdiğimiz şekilde geçmektedir. Münâvî, eserinde, her fasikülde bin, her sayfada yüz, her satırda da iki hadis bulunacak şekilde toplam 10.349 hadisi toplamış, ravisini zikretmeden alfabetik olarak

⁶² Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁶³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁶⁴ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁶⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II: 385; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁶⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II: 385; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁶⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II: 412; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I: 508.

⁶⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 45; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 511.

tertip etmiş, hadisin geçtiği kitapları da rümuşlarla göstermiştir. Eser, Salâh b. Muhammed b. ‘Arîda’nın tahkikiyle Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye tarafından 1996 yılında Beyrut’ta basılmıştır.⁶⁹

21. *Mesânîdü’s-Sahâbe*: Ahmed Müctebâ’nın *Fethu’s-Semâvî*’nin mukaddimesinde belirttiğine göre bir nüshası İbrahim Bessâm’ın özel kütüphanesinde mevcuttur.⁷⁰

22. *Câmi’u’l-Ezher min Hadîsi’n-Nebiyi’l-Enver*: 30.000 hadis bulunan bu eserinde, Suyûtî’nin (v. 911/1505), *Câmi’u’l-Kebîr*’inde bulunmayan hadisleri göstermiştir. Her hadisin sonunda, hadisin sıhhat derecesini belirtmiştir. Eser, Dâru’l-Merkezu’l-‘Arabî tarafından Kâhire’de basılmıştır.⁷¹

23. *İthâfâtü’s-Seniyye bi’l-Ehâdîsi’l-Kudsiyye*: Münâvî’nin Kudsî hadisleri derlediği kitabıdır. Eserde Kudsî hadisler iki bâba ayrılmış, her bâbın hadisleri hadisler ilk kelimelerine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir. Eser, Dâru’l-Mârif, tarafından Beyrut’ta bir de Abdulkadir el-Arnâvut’un tahkiki ile Dâru İbn Kesîr tarafından Beyrut’ta 2005 yılında basılmıştır.⁷²

24. *Ed’iyetu’l-Me’sûra (Mebrûre) bi’l-Ehâdîsi’l-Me’sûra*: Münâvî’nin dualarla ilgili hadisleri derlediği eseridir.⁷³

25. *İs’âfu’t-Tullâb bi Tertîbi’s-Şihâb*: Münâvî, mukaddimesinde, eserini *İs’âfu’t-Tullâb bi Tertîbi’s-Şihâb* şeklinde isimlendirdiğini söyler. *Hulasatu’l-Eser, Hediyyetü’l-‘Ârifîn, Fihrisu’l-Fehâris ve İzâhu’l-Meknûn*’da eserin ismi, *İm’ânu’t-Tullâb bi Şerhi Tertîbi’s-Şihâb* şeklinde geçmektedir. *Keşfu’z-Zunûn*’da ise eser, Suyûtî’ye nisbet edilmektedir. Fakat doğru olan *Tertîbi’s-Şihâb*’ın Suyûtî’ye şerhinin ise Münâvî’ye ait olmasıdır.⁷⁴

26. *Tabakâtü’r-Ruvât*:⁷⁵

27. *Metâlibü’l-‘Âliyye fi’l-Ed’iyeti’z-Zehiyyeti’l-Muhteteme bi’l-Ehâdîsi’l-Kudsiyye*: Eser 1903’de Haydarâbâd’da basılmıştır. Dualar ve zikirlerle dair 240 hadisin derlendiği bu eser, yedi

⁶⁹ Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, I: 4. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I: 510. ; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415. ; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 412. ; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, I: 508. ; Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75.

⁷⁰ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573.

⁷¹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 387; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I: 510; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573.

⁷² Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I: 510; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573.

⁷³ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 387; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573.

⁷⁴ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I: 510; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 573. ; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II: 1067-1068.

⁷⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I: 510; Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75.

bölümden meydana gelmektedir. Eserin her bölümünde kırk hadis zikredilmiştir. Sadece dördüncü bölüm, bazı sûflerin yapmış olduğu dualardan oluşmaktadır.⁷⁶

28. *İsfâru'l-Bedr 'an Leyleti'l-Kadr*: Kadir gecesi Hakkındaki hadisleri topladığı eseridir.⁷⁷

4.3. Fıkıh Alanındaki Eserleri

1. *Fethu's-Semâvî bi Şerhi Behceti't-Tahâvî*: Tahâvî'nin (v. 321/933) Şâfiî fikhına dairdir *el-Behce*'nin şerhidir. Münâvî bu kitaba muhtasar da yazmış fakat hem bu eser hem de muhtasarı tam değildir.⁷⁸

2. *Fethu'r-Raûfî'l-Habîr bi Şerhi Kitâbi't-Teysîr Nazmi't-Tahrîr*: Münâvî'nin talep üzerine 'İmrîfî'nin *Manzume*'sine yaptığı şerhidir. Ferâiz bölümüne kadar yazabilmiş, kalan kısmı oğlu Muhammed Tâcuddîn tamamlamıştır.⁷⁹

3. *Fethu'r-Raûfî'l-Kâdir li 'Abdihî Hâze'l-'Âcizi'l-Kâsir*: Münâvî'nin bu eseri, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (v. 926/1520) İslam muhâkeme hukukuna dair yazdığı, *'Îmâdu'r-Ridâ' bi Beyâni Âdâbi'l-Kazâ* adlı eserinin şerhidir.⁸⁰

4. *Gâyetu'l-İrşâd ilâ Ma'rifeti Ahkâmi'l-Hayavân ve'n-Nebât ve'l-Cemâd*: Hayvanların ve bitkilerin hakları ve durumları üzerine yazılmış bir eserdir.⁸¹

5. *Durru'l-Masûn fî Tashîhi'l-Kâdi İbni 'Aclûn*: Nevevî'nin (v. 676/1277) Şâfiî fikhına dair yazdığı *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eserine, Kâdi İbn 'Aclûn Ebû'l-Fadl'ın (v. 928/1522) yaptığı *Tashîhu'l-Minhâc* adlı şerhin şerhidir. Bu eser de tamamlanmamıştır.⁸²

6. *İhsânü't-Takrîr bi Şerhi't-Tahrîr*: Kemâlddîn İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) fikhî meselelere dair *Muhtasar*'ının şerhidir.⁸³

⁷⁶ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II: 1714. ;Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁷⁷ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁷⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

⁷⁹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

⁸⁰ Bodur, *Münâvî'nin Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 26-27; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁸¹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 43; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573.

⁸² Bodur, *Münâvî'nin Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'an Kitâbi's-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 26-27; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁸³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6.

7. *Cevâhîru'l-Mudiyye fî Beyâni'l-Âdâbi's-Sultâniyye*: Devlet başkanı ve devlet yöneticilerinde olması gereken edep ve ahlakın anlatıldığı, siyaset ilmi üzerine yazılmış muhtasar bir çalışmadır. On bâbdan oluşan birinci bölüm sultanla ilgili, yirmi bâbdan oluşan ikinci bölüm ise vezirler ve vekillerle ilgilidir.⁸⁴

8. *İthâfâtü'-Nâsik bi Ahkâmi'l-Menâsik*: Münâvî bu eserinde dört mezhebe göre haccı, çeşitlerini ve menâsikini anlatmıştır.⁸⁵

9. *İhtisâru't-Temhîd li'l-Esnevî*: Abdurrahim b. Hasan el-Esnevî'nin, fıkıh usulü ile ilgili *Temhîd fî Tenzîli'l-Furû'* 'ala'l-Usûl adlı eserinin muhtasarıdır. Bu muhtasar da tam değildir.⁸⁶

10. *İthâfu't-Tullâb bi Şerhi Kitâbi'l-'Ubâb*: Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Nâsır b. el-Bâ'ûnî'nin *el-'Ubâb* adlı Şâfiî fikhına dair eserinin şerhidir. Eseri nikâh bahsine kadar tamamlamıştır. Bunun üzerine bir haşiye de yazmış fakat tamamlayamamıştır.⁸⁷

11. *en-Nukûd ve'l-Mekâyil ve'l-Mevâzîn*: Bu eser, Münâvî'nin, *Teysîru'l-Vukûf 'alâ Ğavâmidî Ahkâmi'l-Vukûf* adlı eserinden bir bölümdür. Racâ es-Sâmerrâî'nin tahkiki ile Bağdat'da 1981 de basılmıştır.⁸⁸

12. *Kitâb fî'l-Ferâiz*: Diğer kaynaklarda bulamadığımız bu eserin ismi sadece Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-Eser*'inde geçmektedir.⁸⁹

13. *Kitâbu Teysîru'l-Vukûf 'alâ Ğavâmidî Ahkâmi'l-Vukûf*: Vakıflarla ilgili hükümlerin genişçe anlatıldığı bu eser üzerine Ahmed Abdulcabbâr eş-Şa'bî doktora yapmış ve 1998 de Riyad'da yayınlanmıştır. Ayrıca eser Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz tarafından 1998 de Riyad'da basılmıştır.⁹⁰

⁸⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415. Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I: 617.

⁸⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573. ; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6.

⁸⁶ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁸⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fî'l-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn*, İstanbul: MEB, Yayınları, 1945, I: 19. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁸⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁸⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁹⁰ Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I: 19; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

14. *Tehzîbü't-Teshîl*: Mescitlerle ilgili bütün hükümlerin anlatıldığı bir eserdir.⁹¹

15. *Nüzhetü'z-Zehiyye fî Ahkâmi'l-Hammâmi't-Tıbbiyye ve 'ş-Şer'iyye*: Üç bölümden oluşan eserin mukaddimesinde, hamamın, lügat ve örf yönlerinden tarifi ve ilk olarak kimler tarafından kullanıldığı açıklanmıştır. Birinci bölümde, hamamlarla ilgili dînî hükümler; ikinci bölümde, hamamlarla ilgili tıbbî meseleler; üçüncü bölümde ise hamamların âdâbı şiir ve hikâyelerle işlenmiştir. Eser, *Kitabu'n-Nüzheti'z-Zehiyye fî Ahkâmi Emri'l-Hammâmi's-Şer'iyye ve 't- Tıbbiyye* adı ile 1987'de Abdülhamîd Sâlih Hamdân tahkikiyle Kâhire'de yayınlanmıştır.⁹²

16. *Şerhu Varakâtı İmâmi'l-Harameyn*: İmâmu'l-Harameyn Cüveynî'nin (v. 478/1085), Usûlü'l-fıkıh eseri *Varakât*'ının şerhidir.⁹³

17. *Şerhu Muhtasâri'l-Müzenî*: Münâvî, Müzenî'nin (v. 264/878) kaleme aldığı *el-Muhtasar* adlı eserini şerh etmeye başlamış ancak bitirememiştir.⁹⁴

18. *Şerhu'l-Menhec*: Zekeriyâ el-Ensârî'ye (v. 926/1520) ait fıkıh kitabı *Menhecü't-Tullâb* adlı eserinin şerhidir. Eserin, borçlar hukukuna kadar olan kısmını tamamlamıştır.⁹⁵

19. *Tecrîdü Hâşiyeti'l-Hâvî fî'l-Furûi li Necmiddîni'l-Kazvîni ve'l-Hâşiyeti li Ceddihi Yahyâ el-Münâvî*.⁹⁶

20. *Cem'u'l-Cevâmi'*: Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Nâsır b. el-Bâ'ûnî'nin *el-'Ubâb* adlı Şâfiî fıkıhına dair eserinin şerhi üzerine hâşiye veya muhtasar çalışmasıdır. Sadece *Hulâsatü'l-Eser*'de ismi geçen eserin tam olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁷

4.4. Kelam, Felsefe ve Mantık Alanındaki Eserleri

1. *İ'lâmü'l-'Alâm bi-Usûli Fenni'l-Mantık ve'l-Kelâm*: Münâvî, bu eserinde Kelam ve Mantık ilmini ele almıştır.⁹⁸

⁹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I: 19; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁹² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 575.

⁹³ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 414.

⁹⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 42; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II: 560-562.

⁹⁵ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 414.

⁹⁶ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38.

⁹⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

⁹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415.

2. *Gâyetü'l-Emânî 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'n-Neseфіyye li't-Taftazânî*: Bu eser, Taftazânî'nin, *Akâidü'n-Neseфі* üzerine yazdığı *Şerhu'l-'Akâidi'n* şerhidir. Eser yarım kalmıştır.⁹⁹

3. *et-Teşrîh ve'r-Rûh ve mâ bihî Salâhu'l-İnsân ve Fesâduh*.¹⁰⁰

4. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-'Ayniyye li İbni Sînâ*: Münâvî'nin bu eseri, İbn Sînâ'nın (v. 428/1037) *Kasîdetü'l-'Ayniyye fî Beyâni Ahvâli'n-Nefsi'n-Nâtika ve Ta'allukihâ ile'l-Bedeni ve Firâkihâ* adlı eserinin şerhidir. Eser 1318 yılında Kâhiredede *Kasîdetü'n-Nefs* adıyla yayınlanmıştır.¹⁰¹

6. *Şerhu Nazmi'l-'Akâ'id li İbni Ebî Şerîf*.¹⁰²

7. *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsna mine'l-Câmi'i's-Sağir*: Münâvî'nin Esmâü'l-Hüsna üzerine kaleme aldığı iki eserden biridir. Diğer eserinin ismi *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsna Havâssuhâ*'dır.¹⁰³

8. *Şerhu Kasîdeti Bed'i'l-Emâlî li'l-Ûşî*: Ali b. Osman el-Ûşî'ye (v. 575/1179) ait olan akâid eseri *el-Emâlî*'nin şerhidir.¹⁰⁴

9. *el-Burhân fî Delâili Halki'l-İnsân ve'l-Hayevân 'alâ Vücûdi's-Şâni'i'r-Rahmân*: Allah'ın (c.c.) insanları ve hayvanları yaratmasının delillerini anlattığı kelimine ait bir kitaptır.¹⁰⁵

10. *Şerhu'l-Mevâkifi't-Takviyye*.¹⁰⁶

11. *Kitâbü fi't-Tafdîl Beyne'l-Melek ve'l-İnsân*: İnsanın ve meleklerin yaratılışı ve bu ikisinin benzer ve farklı yönlerinin işlendiği bir eserdir.¹⁰⁷

12. *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsna Havâssuhâ*: Münâvî'nin Esmâü'l-Hüsna üzerine kaleme almış olduğu iki eserden birisinin ismidir. Diğerinin ismi daha önce geçen *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsna mine'l-Câmi'i's-Sağir*'dir.¹⁰⁸

⁹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰⁰ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 45; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:415;Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰¹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 45; Zirikli, *el-E'lâm*, VII:75; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰² Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 45; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415

¹⁰³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574. ; Yazmaları: Köprülü Ktp. Mehmet Paşa. nr. 715, vr. 57-82.

¹⁰⁶ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 42; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II:416; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰⁷ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 42; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹⁰⁸ Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

4.5. Biyografi, Siyer ve Şemâil Eserleri

1. ‘*Ucâletu’s-Seniyye ‘alâ Elfiyyeti’s-Sîreti’n-Nebeviyye: Zeynuddîn el-İrâkî’nin* (v. 806/1404) Hz. Muhammed’in (s.a.v.), hayatını ve şemâilini 1000 beyitte anlattığı *ed-Dürerü’s-Seniyye fî Nazmi’s-Sîreti’n-Nebeviyye* adlı manzum eserinin şerhidir. Münâvî bu esere iki şerh yazmıştır. Bu şerhlerden hacimce büyük olanı bu eserdir. Eser İsmâil el-Ensârî tarafından 1969’da Riyad’da basılmıştır. Diğer şerhin ismi *el- Futûhâtu’s-Subhâniyye*’dir.¹⁰⁹

2. *Futûhâtu’s-Subhâniyye fî Şerhi Nazmi’d-Düreri’s-Seniyye fî’s- Sîreti’z-Zekiyye*: yukarıda bahsedildiği gibi ‘*İrâkî’nin, ed-Dürerü’s-Seniyye fî Nazmi’s-Sîreti’n- Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Bu eser, Abdulhay el-Kettânî’ye göre şerhlerden büyük olanın ismi, Muhammed b. Cafer el-Kettânî’ye (v. 1446/1927) göre ise muhtasarının yani küçük olanın ismidir.¹¹⁰

3. *Menâkibü’ş-Şâfiî*: İmam Şâfiî’nin (v. 204/820) hayatını ve menkıbelerini anlattığı eseridir.¹¹¹

4. *İthâfu’s-Sâil bimâ li Fâtmeti mine’l-Menâkib*: Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kızı Hz. Fatıma’nın doğumu, evlenmesi ve vefatını anlattığı eseridir. Eser *Seyyidetü’n-Nisâi Ehli’l-Cenneti Fâtmetü’z-Zehrâ* adıyla Abdullatif Aşûr tarafından 1987’de yayınlanmıştır.¹¹²

5. *Sîratu Ömer b. Abdilazîz*: Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülazîz’in (v. 101/720) hayatının ve menkıbelerinin anlatıldığı eseridir.¹¹³

6. *es-Safve bi Menâkibi Beyti Âli’n-Nübüvve*: Kaynaklarda ismi geçen eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.¹¹⁴

7. *Tabakâtu’r-Ruvvât*:¹¹⁵

8. *Tuhfetü’l-Asfiyâ bi Menâkibi’l-Evliyâ*: Biyografi kitabı olan eser 216 kişinin hayatını içermektedir.¹¹⁶

¹⁰⁹ Mustafa Elbaz, “Mukaddime”, I: 6; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 43; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415. ; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

¹¹⁰ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, : 45; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574. ; Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I: 510. ; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 560-562.

¹¹¹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 46. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415. ; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

¹¹² Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, I: 4. ; Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 46. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-415. ; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

¹¹³ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 412-415; Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75.

¹¹⁴ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574. ; Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I: 510; Kettânî, *Fihrisu’l-Fehâris*, II: 560-562.

¹¹⁵ Zirikli, *el-E’lâm*, VII: 75; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I: 510.

¹¹⁶ Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

9. *Menâkibü âli Beyt*: Ehl-i Beytin siyer ve menkıbelerinin anlatıldığı eserin günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmemektedir. Kaynaklardan sadece Zirikli'nin (v.1396/1976) *el-E'lâm*'nda geçmektedir.¹¹⁷

10. *Ravdu'l-Bâsim fî Şemâili'l-Mustafâ Ebi'l-Kâsım*: Münâvî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin (v. 279/892) *Şemâil*'ini geniş bilgiler ilaveler ederek yeniden yazmıştır. Eser, Muhammed Âdil Azîz tahkikiyle 2000'de Dâru'l-Beşâir tarafından Dimeşk'te yayınlanmıştır.¹¹⁸

11. *Târîhu'l-Hulefâ*:¹¹⁹

12. *Şerhu'ş-Şifâ*: Bu eser, Kâdî 'İyâd'ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ bi't-Ta'rîf bi Hukûki'l-Mustafa* adlı eserinin birinci bâbının şerhidir.¹²⁰

13. *Firdevsu'l-Cinân fî Şemâili ve Menâkibi'l-Enbiyâi'l-Mezkûrîn fî'l-Kuran*: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde bulunan nüshasında, kitabın ismi bu şekilde yer alırken, *Hulâsatu'l-Eser'de ve Hediyyetü'l-Ârifîn*'de kitabın adı, *Firdevsu'l-Cinân fî Menâkibi'l-Enbiyâi'l-Mezkûrîn fî'l-Kuran* olarak geçmektedir. Eser, Kuran'da ismi geçen peygamberlerin şemâilini ele almaktadır. Münâvî, eserini, vâizlerin ve kıssacıların anlattıkları mevzu rivayetlere yer vermeden hafızların sahih senetlerle rivayet ettikleri haberlerle muhtasar olarak yazdığını ifade eder. Peygamberler alfabetik sırayla verilmiştir. İlk olarak Hz. Âdem'in, son olarak da Hz. Yunus'un şemâilleri anlatılır.¹²¹

4.6. Tefsirle İlgili Eserleri

1. *Tefsîru Sûreti Fâtiha ve Ba'du Sûreti'l-Bakara*: Fâtiha ve Bakara sûresinin bazı ayetlerinin tefsiridir.¹²²

2. *Fethu'l-Hikem bi Şerhi Tertîbi'l-Hikem*: Bu eser, Takiyyuddin Ali b. Abdilkâfi es-Subkî'nin (v. 773/1372), Ahzâb Sûresi 53. ayetinin irabı hakkında kaleme aldığı *el-Hikem ve'l-İnâh* adlı eserinin şerhidir.¹²³

¹¹⁷ Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75

¹¹⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574. ;

¹¹⁹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416.

¹²⁰ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 562. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹²¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹²² Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

¹²³ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

4.7. Tasavvuf ve Ahlak Alanındaki Eserleri

1. *İrgâmü Evliyâi'ş-Şeytân bi Zikri Menâkibi Evliyâi'r-Rahmân*: Münâvî, eserinin başında belirttiğine göre, sûfilerin hayatları ile ilgili *Kevâkibu'd-Durriyye*'yi yazdığını fakat bu kitabı yazdıktan sonra kitapta yer almayan bazı sûfilere muttali olduğunu ve bunların menâkibini, *Kevâkibu'd-Durriyye*'ye dâhil etmenin zor olacağı için bu eseri kaleme aldığını ifade eder. Kitabın başında, sûfilerin hayatlarına başlamadan önce beş bölüm tertip etmiştir. Bu beş bölümde sırasıyla sûfilerin faziletleri, onları inkâr edenlerin reddi, maksadına işaret, evliyanın tabakâtı ve tasavvuf usûlü meselelerini kaleme almıştır. Bu bâblardan sonra alfabetik olarak 427 sûfinin hayatına yer vermiştir.¹²⁴

2. *Kevâkibu'd-Durriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfiyye*: Kerametlere dair bilgilerle başladığı eser, Münâvî'nin en meşhur eserlerinden birisi olup H. 1011 (1602-1603) yılında yazılmıştır. Esere Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hulefâ-yı Râşidîn'in hayatlarıyla başlanmış sonra sahâbeden müellifin zamanına kadar yaşamış 898 sûfinin biyografisi on bir tabaka, halinde her bir tabaka alfabetik olacak şekilde kaleme alınmıştır. Eser, Mahmud Hasan Rebî'nin tahkiki ile ilk iki cildi 1938'de Kâhire'de Ahmed Neş'et tarafından neşredilmiş, daha sonra eserin tamamı Abdulhamîd Salih Hamdân tarafından Kâhire'de Mektebetü'l-Ezheriyye yayınevinde basılmıştır. Çok meşhur olan bu eser, Rene R. Khawam tarafından *Mahomet Mystique et Les Quatre Premiers Khalifes* adıyla Fransızcaya da tercüme edilmiştir.¹²⁵

3. *Durru'l-Cevheriyye Şerhu Hikemi'l-'Atâiyye*: Şâzelî şeyhlerinden İbn 'Atâillâh Ebu'l- Fadl Ahmed b. Muhammed el-İskenderânî eş-Şâzelî'nin (v. 709/1309) *el-Hikemu'l-'Atâiyye* adlı tasavvufi meselelerin ve hikmetli sözlerin yer aldığı meşhur eserine yazdığı şerhidir.¹²⁶

4. *Durru'l-Mendûd fî Zemmi'l-Buhl ve Medhi'l-Cûd*: Üç bölümden meydana gelen eser, muhtasar bir şekilde cimrilik ve cömertlik konusunu ele almaktadır. Bu üç bölümde konular, cömertliğin fazileti, cimriliğin kötülüğü ve cimriliğin tedavisi şeklinde sırasıyla ele alınmıştır.¹²⁷

¹²⁴ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 39; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 387; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I: 71. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹²⁵ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, II: 294. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", s. I: 4. ; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I: 71; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574. ; Küçük, *Tasavvufa Giriş*, s. 159.

¹²⁶ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 46; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4. ; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I: 71; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, I: 510. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹²⁷ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I: 733. ; Zirikli, *el-E'lâm*, IX: 212. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, I: 510; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

3. *Fethu'r-Raûfi'l-Cevvâd fî Şerhi Manzûmeti İbni'l-İmâd*: İbnü'l-İmâd Akfehî'nin (v. 1089/1617), yemek yeme adabı hakkındaki manzum eserinin şerhidir. Eser Arif Hikmet Kütüphanesinde 1390/162/810 numarada mevcuttur.¹²⁸

4. *İrsâlü Ehli't-Ta'rîf*: İbn Sînâ'nın (v. 428/1037) tasavvuf alanında kaleme aldığı risalesinin şerhidir.¹²⁹

5. *Münhatü't-Tâlibîn li Ma'rifeti Esrâri't-Tavvâ'in*.¹³⁰

6. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el- Hervî'nin (v. 480/1089), tasavvufî hallerle ilgili *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserinin şerhi olan bu eserle ilgili bilgiler tezimizin ikinci bölümünde genişçe yer alacaktır.

7. *Şerhu Meşâhidi'l-Esrâri'l-Kudsiyye ve Metâli'i'l-Envâri'l-İlâhiyye*: İbn 'Arabî'ye (v. 638/1240) ait, *Meşâhidu'l-Esrâri'l-Kudsiyye ve Metâli'i'l-Envâri'l-İlâhiyye* adlı tasavvufî eserin şerhidir.¹³¹

8. *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârid*: Ebû Hafs Ömer b. Ali b. el-Fârid el- Hamevî'nin, *et-Tâiye* adlı tasavvufî manzumesinin şerhidir. Bu eseri Münâvî'nin oğlu Tâceddîn Muhammed'in yazdığına dair bir bilgi de bulunmaktadır.¹³²

9. *Şerhu Risâleti İbn-i 'Ulvân*: İbn-i 'Ulvân'ın (v. 936/1530) risalesine yazdığı şerhtir.¹³³

10. *Tezkiratü Üli'l-Elbâb bi Ma'rifeti'l-Âdâb*: Münâvî'nin, yeme içme âdâbı, giyinme âdâbı, uyku âdâbı ve kadınlarla muâşeret âdâbı gibi değişik alanlarla ilgili edepleri derlediği, risalelerden oluşan bir eseridir. Kaynaklarda *el-Âdâb*, *Âdâbü'l-Ekl* ve *Şerâb ve'l-Melbes ve'l-Menâm ve 'İşreti'n-Nîsâ ve âdâbi Terbiyyeti'l-Evlâd ve'l-Hüddâm* ve *et-Tezkira* isimleriyle de geçmektedir.¹³⁴

11. *Şerhu Hediyyeti'n-Nâsîh li Ş-Şeyh Ahmed ez-Zâhid*: Şeyh Ahmed ez-Zâhid'in (v. 820/1417) *Hediyyeti'n-Nâsîh* adlı eserinin şerhidir.¹³⁵

¹²⁸ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 40; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹²⁹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6.

¹³⁰ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 37; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

¹³¹ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 42. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

¹³² Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 573. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416.

¹³³ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 41. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416.

¹³⁴ Yazmaları: Süleymaniye Ktp. Reîsülküttab Mustafa Efendi, nr. 446. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 38. ; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 6. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4. ; Zirikli, *el-E'lâm*, IX: 212. ; Kandemir, "Münâvî" *DİA*, XXXI: 574.

¹³⁵ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 42

12. *Menâkibu's-Şeyh Ali el-Havvâs*: Mûnâvî'nin hocalarından ve şeyhlerinden olan Şeyh Abdulvahhab eş-Şa'rânî'nin (v. 973/1566) şeyhi Ali el-Havvâs'ın menkıbelerine dair yazdığı eseridir.¹³⁶

13. *Fethu'l-Hakîmi'l-Hikem bi-Şerhi Tertîbi'l-Hikem*: Müttakî el-Hindî (v. 974/1567), İbn 'Atâillâh Ebu'l- Fadl el-İskenderânî'nin (v. 709/1309) *el-Hikemu'l- 'Atâiyye* adlı eseri üzerine *en-Nehcü'l-Etem fî Tebvîbi'l-Hikem* adlı bir eser kaleme almış, Mûnâvî de bu eser üzerine bu eseri yazmıştır.¹³⁷

4.8. Diğer Alanlar ile İlgili Eserleri

1. *Cevheratü'l-Fâfira*:¹³⁸

2. *Esmâu'l-Büldân*: Şehir ve yerleşim yerlerinin isimlerinin anlatıldığı bir eserdir.¹³⁹

3. *Fuyûzu'l-İlâhiyye li Şerhi'l-Elfiyyeti'l-Verdiyye*: Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer İbn el-Verdî el-Kureşî'nin (v. 749/1349), 1000 beyitlik rüya tabirleri kitabı *Elfiyyetu'l-Verdiyye fî Ta'birî'l-Menâmât*'nin şerhidir.¹⁴⁰

4. *Fethu'r-Raûfî's-Samed bi Şerhi Safveti'z-Zebed*: Şâfiî âlimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin er-Ramlî'nin (v. 844/1440) *Safvetu'z-Zebed* adlı eserinin şerhidir. Eserde dört bölüm halinde usûlü'd-din, usûlü'l-fıkıh, fıkıh ve tasavvuf ilimleri anlatılmıştır.¹⁴¹

5. *İhtisâru'l-Cüz'ü'l-Evvel mine'l-Misbâh fî 'İlmi'l-Minhâc li'l-Celdekî*: İzzeddîn Aydemir Ali el-Celdekî'nin (v. 743/1342) *el-Misbâh fî 'İlmi'l-Minhâc* adlı eserinin ilk cüzünün muhtasarıdır.¹⁴²

6. *el-İhsân bi Beyâni Ahkâmi'l-Hayavân*: Hayvanlara güzel davranma ve hayvan hakları üzerine yazılmış bir eseridir.¹⁴³

7. *Kitâb Câmi' fî Aşrati 'Ulûm*: Kaynaklarda, ismi zikredilmeden eserle ilgili olarak, “İçerisinde on ilmi topladığı bir kitabı vardır” denmektedir. Bu ilimler şunlar olduğu belirtilir: usûlü'd-dîn, usûlü'l-fıkıh, ferâiz, nahiv, anatomi, tıp, kozmografya, astronomi ve tasavvuf.¹⁴⁴

¹³⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416.

¹³⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ; Kandemir, “Mûnâvî” *DİA*, XXXI: 574.

¹³⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

¹³⁹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 40. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412-415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

¹⁴⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416.

¹⁴¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Kettânî, *Risâletü'l-Müstatrafe li Beyân-ı Mehur-i Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, s. 387.

¹⁴² Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 40. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 510.

¹⁴³ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 40. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415.

8. *Kitâb fî fadli'l-‘İlm ve Ehlihî*: Eser Hakkında, bazı kaynaklarda ismi zikredilmeden “İlim ve ilim ehlinin faziletlerine dair bir kitabı vardır” denilmektedir.¹⁴⁵

9. *Kitâb fî Delâili Halki'l-İnsân*: Kaynaklarda, “İnsanın yaratılışının delillerine dair bir kitabı vardır” denilmektedir. Bu kitap, yukarıda belirttiğimiz *el-Burhân fî Delâili Halki'l-İnsân ve'l-Hayevân ‘alâ Vücûdi’ş-Şâni’i’r-Rahmân* isimli eser veya aynı konuda kaleme aldığı başka bir eseri olabilir.¹⁴⁶

11. *Gurratü'l-‘Ayni’l-İnsân bi Zikri Esmâi’l-Hayavân*. Eser Hakkında isim bilgisinden başka bir bilgiye ulaşamadık.¹⁴⁷

12. *Şerhu Hediyyeti’n-Nâsîh li’ş-Şeyh Ahmed ez-Zâhid*: Ahmed b. Muhammed ez-Zâhid’in (v. 820/1417) *Hediyyetu’n-Nâsîh*’şerhidir. Eserin günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi tesbit edemedik.¹⁴⁸

13. *Şerhu’n-Nebze*: Bu eser Münâvî’nin hocalarından Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Bekrî es-Siddîkî’nin (v. 993/1585) *Nebze fî Fedâili Şa’bân* adlı eserinin şerhidir. Şa’bân ayının faziletlerine dair kaleme alınmıştır.¹⁴⁹

14. *Şerhu Varakâti Şeyhi’l-İslâm İbni Ebî Şerîf*.¹⁵⁰

15. *Şerhu’l-Fenni’l-Evvel min Kitâbi’n-Nikâye*: Suyûtî’nin (v. 911/1505) on dört ilmi ihtiva eden *en-Nikâye* adlı eserinin, ilk bölümünün şerhidir.¹⁵¹

16. *Tenbîhu’l-Vâkıf fî Halli Elfâzi’l-Mevâkıf*.¹⁵²

17. *Şerhu Münezzi’l-Lebîb*.¹⁵³

18. *Buğyetü’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti usûli’t-Tıb ve’l-‘İlâc*: Tıp alanında yazmış olduğu eserlerden bir tanesidir.¹⁵⁴

¹⁴⁴ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415. ; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

¹⁴⁵ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁴⁶ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁴⁷ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁴⁸ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 45. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁴⁹ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 42. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 416.

¹⁵⁰ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 41. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁵¹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 415.

¹⁵² Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 416. Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 39.

¹⁵³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I: 510.

¹⁵⁴ Ahmed Müctebâ, “Mukaddime”, I: 38. ; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, II: 416. ; Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, II: 1714. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I: 510. ; Kandemir, “Münâvî” *DİA*, XXXI: 574.

5.3 Tasavvufi Hayatı

Kaynaklar, Münâvî'nin sūfliğinden çok fazla bahsetmeden onun züht ve takvasından bahsetmektedirler. Sūfî bir ailede ve sūfî bir çevrede yetişip pek çok tasavvuf ve ahlak eseri yazmış olan Münâvî'nin tasavvufla ilgilenmediği düşünülemez. Kaynaklarda onun, insanlar içine fazla karışmadığı, sürekli ilimle ve eser te'lifiyle veya zikir ve ibadetle meşgul olduğu geçmektedir. Onun seyr u sülûkunu tamamlayıp birçok tarikattan icazet aldığını tahmin etmekteyiz. Ayrıntılı olmasa da hangi şeyhden hangi tarikati aldığı eserlerde geçmektedir.

İlim ehli, takva sahibi fertlerden oluşan bir ailede dünyaya gelen Münâvî, babaları ve dedeleri gibi o da çocukluk çağlarından itibaren ilme düşkün, züht ve takvâya müştâk bir insandı. Kaynaklar onu, ilmiyle amil, ihlas sahibi, dünyaya önem vermeyen biri olarak niteler. Hem Şâfî'lerin Mısır kadılığını yaptığı dönemde, hem de Sâlihiyye Medresesinde müderrislik yaptığı dönemde bu görevlerin karşılığında bir ücret almaması, onun züht ve takvasına en güzel örnektir. O, az yemek yer, az uyur, seherlerde uyanık kalırdı. Vaktlerini, tesbihle, zikirle, ibadetle ve eser yazmakla geçirirdi. Kaynaklar onu, sabırlı, güzel ahlak ve güzel amel sahibi âbid, zâhid ve fazilet sahibi büyük bir âlim şeklinde nitelendirir. İlim ve ibadet dışında insanların arasına karışmayı sevmez, uzlete çekilip zikirle ve eser yazmakla meşgul olmayı isterdi. Bu sebeple Sâlihiyye Medresesi müderrisliğini bıraktıktan sonra vefatına kadar uzunca bir süre uzlete çekilmiş, eserlerinin büyük bir kısmını da bu dönemde kaleme almıştır.¹⁵⁵

4.9.Şeyhleri

1. Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Ramlî el-Menûfî el-Ensârî eş-Şâfî el-Mısırî (v. 1004/1596): Münâvî'nin tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında asıl hocası olan Ramlî, Kâhire'de doğmuş ve ilk ilim tahsilini kendisi gibi âlim olan babasının yanında yapmıştır. Daha sonra zamanın Hanefî ve Şâfî âlimlerinden ders almış ve sarf, nahiv, belağat, tefsir hadis ve tasavvuf alanlarında devrinin büyük âlimlerinden olmuştur. Kâhire'de Şâfî kadılığı yapan Remlî, babasının vefatından sonra onun medresesinde Müderrislik yapmış, öğrencileri daha da artmıştır. Birçok eseri bulunan Ramlî'nin şu eserlerini zikredebiliriz; *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc li'n-Nevevî*, *Şerhu'l-Ukûd fi'n-Nahv*, *Gâyetü'l-Beyân fi Şerhi Zübdetü'l-Kelâm*.¹⁵⁶

2. Şeyh Abdulvahhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısırî eş-Şâfî eş-Şâzelî (v. 973/1566): Şa'rânî, Mısır'ın Menûf köyünde Ramazan ayının yirmiyedisinde doğmuş ve orada yetişmiştir.

¹⁵⁵ Ahmed Müctebâ, "Mukaddime", I: 20. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 415. ; Zirikli, *el-E'lâm*, VII: 75. ; Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris* II: 560-562. ; Mustafa Elbaz, "Mukaddime", I: 5. ; Salah b. Muhammed, "Mukaddime", I: 4. ; Muhammed Rıdvan, "Mukaddime", I: 5.

¹⁵⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VIII: 255-256. ; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, III: 342-348. ; Zirikli, *el-E'lâm*, VI:235. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, II: 12.

Birçok ilimde üstad olan Şa'rânî, fâkih ve muhaddis bir sûfî olarak meşhur olmuştur. Mısır'ın meşhur sûfilerinden olan Şa'rânî, Münâvî'nin sûfliğinde de önemli bir yeri görülmektedir. Münâvî'ye bazı zikirleri telkin etmiştir. Kâhire'de vefat eden Kutbu'z-Zamân Abdulvahhâb Şa'rânî'nin birçok eseri bulunmakla beraber en önemlileri şunlardır; *el-Cevheru'l-Mesnûn ve's-Sirru'l-Merkûm*, *Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr*, *Mukaddimetü'n-Nahviyye*, *Şerhu Cemu'l-Cevâmî*.¹⁵⁷

3. Şeyh Hüseyin er-Rûmî el-Müntesevî: Şâfîî âlimlerinden olan Müntesevî'den Bayramiyye tarikatını almıştır.¹⁵⁸

4. Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed Abdurrahmân el-Bekrî eş-Şâfîî el-Mısırî (v. 993/1585): Münâvî kendisinden tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri almıştır.¹⁵⁹

5. Şeyh Seyyid Hasib Nesib Mes'ûd et-Taşkendî: Münâvî'nin hocaları arasında ismi zikredilen Taşkendî hakkında fazla bilgi bulamadık. Sadece Münâvî'nin şeyhi olduğu ve ondan Nakşibendiyye tarikatını aldığı belirtilmektedir.¹⁶⁰

6. Şeyh Muharrem er-Rûmî: Hac yolculuğu esnasında Mısır'a uğradığında kendisinden Halvetiyye tarikatını almıştır.¹⁶¹

7. Şeyh Muhammed el-Menâhulî: Münâvî'nin Halvetiyye tarikatını aldığı şeyhlerinden biri de Menâhulî dir.¹⁶²

8. Şeyh Kâsım b. Abdurrahmân b. Hasan es-Sa'idî el-Halebî el-Kâdirî eş-Şâfîî (v. 982/1574) Hikemi Atâiyye Şarihlerinden olan Şeyh Kâsım, Şâfîî âlimlerinden ve Kâdirî meşâyihindedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber şu eserleri Kehhâle kitabında zikretmiştir; *el-Berkü'l-Lâmî'l-Mağrîb fî Şerhi Ankâi Mağrîb*, *el-Vi'âi'l-Mahtûm ale's-Sırrı'l-Makrûn li İbni Arâbî*, *Şerhu Hikemi Atâiyye*. Münâvî kendisinden hadis ve tasavvuf dersleri almıştır.¹⁶³

4.10. Tarikatı

Müellifimizin yaşadığı dönem Tasavvuf ve Tarikatler açısından zengin olması sebebiyle Münâvî de birçok tarikatı tanıma ve birçok şeyhe intisab etme imkânı bulmuştur. Başta Halvetiyye ve

¹⁵⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I: 641-642. ; Zirikli, *el-E'lâm*, IV: 331-332. ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VI: 218-219.

¹⁵⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412.

¹⁵⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412.

¹⁶⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412.

¹⁶¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412.

¹⁶² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 412.

Şâzeliyye tarikatleri olmak üzere Nakşibendiyye, Bayramiyye ve Kâdiriyye tarikatlerine intisap ettiği ve birçok şeyhten zikir dersi aldığı eserlerde geçmektedir. İlimde asıl hocası kabul edilen Şemseddîn Muhammed er-Ramlî ve Muhammed Bekrî'nin de birer sûfî olmaları sebebiyle Tasavvufu yakından tanıma fırsatı da elde etmiştir. Mısır'da yaygın olan Şâzelî tarikatının zikirlerini Şeyh Abdulvahhâb eş-Şa'rânî ve Şeyh Mansûr el-Gaytî'de alan müellifin, yine Afrika'da yaygın olan Halvetî tarikatını Şeyh Muharrem er-Rûmî'den aldığı görülmektedir. Ayrıca Hac yolculuğu esnasında Şeyh Muhammed el-Menâhulî ile karşılaşmış ve ondan da Halvetî tarikatını almıştır. Bayramiyye tarikatına intisabı ise Isparta'nın Menteşe ilçesinden olan Şeyh Hüseyin er-Rûmî el-Menteşevî eliyle olmuştur. Nakşibendiyye tarikatını ise Konya Taşkent'li olan Şeyh Seyyid Mes'ûd et-Taşkendî'den aldığı kaynaklarda geçmektedir. Ancak eserlerde, onun, ismi geçen tarikatları aldığı şeyhleriyle birlikte belirtilmekle beraber bu şeyhlere intisabı sonucunda kendisinin bir tarikatta şeyhlik yapıp yapmadığı konusunda bir bilgiye ulaşamadık.¹⁶⁴

Onun tarikatlere intisabı ve şeyhleri incelendiğinde Orta Asya-Anadolu-Mısır üçgeninde ilim ve tarikat intikalinin yoğun olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle Anadolu sûfilerinin Mısır ve Afrika gibi birçok uzak beldeleri etkiledikleri, tarikatlerini buralara taşıdıkları anlaşılmaktadır. Münâvî'nin de Anadolu'dan ilim ve feyz aldığı görülmektedir.

¹⁶³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 832; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I: 176. ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VIII: 105.

¹⁶⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 413.

İKİNCİ BÖLÜM: ŞERHU MENAZİLİ'S-SÂİRİN

1. Menazilü's-Sâirîn ve Şerhleri

Hâce Abdullah el-Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn adlı* eseri, tasavvuf alanında yazılan tasavvufî makamları onlu ve yüzlü tasnifle ele alan ilk eserdir. Eser, tasavvufî istilahlar ve terimler konusunda çığır açmıştır. Eser, yazıldığı günden itibaren büyük ilgiye mazhar olmuş ve kendinden sonra yazılan birçok esere de kaynaklık etmiştir. Üzerinde birçok çalışma yapılan eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi bir şerhi bulunmaktadır.

1.1. Müellifi Herevî (v. 481/1089) ve Hayatı

Herevî'nin tam adı, Şeyhulislâm Ebu İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Cafer b. Mansûr b. Mett el-Ensârî el-Herevî olup, “Pîr-i Herât, Pîr-i Tarîkat, Şeyhülislâm, Şeyhü'l-Horasân, Şeyhü's-Şuyûh, Nâsıru's-Sünne, Zeynü'l-Ulemâ” gibi lakablarla anılır. Herevî, 2 Şâban 396 da (4 Mayıs 1006), günümüzde bir kısmı İran da, bir kısmı Afganistan da kalan Horasan'ın Herat ilinin Kandehar beldesinde doğdu.¹⁶⁵ Soyu sahâbeden Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin oğlu Mett'e dayanması sebebiyle Ensârî, Herat'ta doğup ömrünün çoğunu orada geçirmesi sebebiyle Herevî nisbetiyle anılır. Mett H. 31 (652) yılında Ahnef b. Kays komutasında Horasan seferine katılmış ve oraya yerleşmiştir. Herevî'nin babası Ebu Mansûr Muhammed b. Ali de Herat da doğup esnaflıkla iştiğal etmiştir. Âlimlerin sohbetlerine katılmayı seven babası, Belh'te Ebu'l-Muzaffer Habbâl et-Tirmîzî'nin sohbetlerine katılmıştır. Onun vefatından sonra da Şerif

¹⁶⁵ Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Nâim, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984, XVIII: 503-509. ; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Kâhire: Daru İhyâi'l Kütübi'l-İlmiyye, trz. III: 1183-1191. ; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İşârât ilâ Vefeyâti'l-Âyân*, thk. İbrahim Salih, Beyrut: Dâru İbni'l-Esîr, 1991, s. 243. ; Nehbânî, Abdulmecîd b. Muhammed, *Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâiki Ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Dimeşk: Câmiu'd-Durûsiyye, trz, s. 231. ; Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Komisyon, Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, trz. s. 46. ; Subkî, Ebû Nâsır Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettâh el Halu ve Mahmud Muhammed Tanâhî, Kâhire: Daru İhyâi'l Kütübi'l-İlmiyye, trz. IV: 272. ; İbn İmâd, Şihâbüddîn Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb ed-Dimeşki*, thk. Abdulkâdir Arnavut ve Mahmud Arnavut, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988, III: 365. ; Şeybânî, Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkêrim, *el-Kâmil fî't-Târih*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, VIII: 452. ; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I: 56, 420, 828. ; 2: 1828, 1836. ; Bağdâdî, Muhammed b. Ebî Yâlâ, *Tabakâtü'l-Fukahâi'l-Hanâbile*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kâhire: Mektebetü Sekâfeti'd-Dîniyye, 1998, II: 247. ; Davûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Komisyon, Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, trz. I: 245. ; İbn Recep, *ez Zeyl alâ Tabkâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleyman, Riyad: 2005, s. 132. ; İbn Hacer el Askalânî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, trz. s. 397. ; Kehhâle, Ömer Rıza, *el Müstedrek Alâ Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988, s. 434. ; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I: 452. ; Uludağ, Süleyman, “Herevî” *DİA*, İstanbul: TDVY, 2002, XVII: 222. ; Tek, Abdurrezak, *Tasavvufî Mertebeler*, İstanbul: Emin Yayınları, 2008, s. 15-19. ; Damar, Abdullah, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

Hamza el-Akîlî'nin sohbetlerine devam etmiştir. Daha sonra da dükkânını kapatıp mürşidi Şerif Hamza'nın şehri Belh'e yerleşip 430'da (1039) vefat edinceye kadar da orada yaşamıştır.¹⁶⁶

Tasavvufî bir çevrede yetişen Herevî, babasıyla beraber Şerif Hamza el-Akîlî'nin sohbetlerine katılmıştır. İlk eğitimini Malinî Medresesinde alan Herevî, dokuz yaşına geldiğinde Kadı Ebu Mansur el-Ezdî ve Ebu'l-Fazl el-Cârûdî'den hadis yazmaya, on dört yaşına geldiğinde vaaz vermeye başlamıştı. Kaynaklar, hafızasının çok güçlü olduğundan ve okuduğu şeyleri ezberlediğinden bahseder. Medreseye devam ederken 70.000 beyit şiir ezberlediğini ve gece gündüz ders çalıştığını söyleyen Herevî, 300 âlimden 300.000 hadisi senetleriyle ezberlediğini söyler. Ancak Zehebî'nin (v. 661/1262) 12.000 hadis ezberlediğine dair kendisinden rivayeti daha sağlam görünmektedir. Serahsi (v. 483/1090) hadis hocalarından 45 isim saysa da hadiste asıl hocası Ebu'l-Fazl el-Cârûdî'dir.¹⁶⁷

Babası ve hocalarının çoğu Hanbelî olan Herevî, 417 (1026) yılında Belh'e hadis ve fıkıh dersleri almaya gitmiştir. Hanbelî mezhebinin katı bir savunucusu olan Herevî, Belh'in meşhur âlimlerinden ders almış fakat Mu'tezilî ve Eşarî alimlerle müteşâbih ayetleri tevil ettikleri, Hanefî ve Şâfiî'lerle rey ehli oldukları için görüşmemiştir. Aynı sebeplerle Ebu İshâk el-İsferâyînî, Rüknu'l-İslâm el-Cuveynî, İsmâil es-Sabûnî ve Abdülkerim el-Kuşeyrî ile de görüşmemiştir. Aynı sene Herat'a dönmüş ve Şeyh Amû'nun tekkesine devam etmiştir. Sicistanlı olup Herat'ta ikamet eden Hanbelî alim Yahya b. Ammâr'dan hadis ve tefsir dersleri almış, vasiyeti üzerine vefatından sonra onun yerine vaazlarını devam ettirmiştir. H. 423 (1032) ve 424 (1034) yıllarında iki defa hac ibadeti için yola çıksa da yol güvenliği sebebiyle yolculuğu tamamlayamadan geri dönmüştür. Fakat bu yolculuklar sırasında Nişabur, Bistam, Rey, Tus ve Bağdat gibi şehirlerde birçok âlimle görüşme fırsatı elde etmiştir. Bu ziyaret esnasında Nişabur'da "tasavvufta mürşidim" dediği Ebu'l-Hasan Harakânî (v. 423/1033) ile karşılaşması hayatının dönüm noktası olmuştur.¹⁶⁸

Herevî katı bir Hanbelî, tavizsiz bir selefi olması hasebiyle Mu'tezilî, Eşarî, Hanefî ve Şâfiî âlimleri müteşâbih ayetleri tevil etmekle, rey ve akılla yorumlamakla eleştirmiştir. Bütün bu kesimleri karşısına alan Herevî, mücessime ve müşebbihe olmak gibi birçok eleştiriye de maruz kalmıştır. Herevî, sık sık yöneticilere şikâyet edilmiş ve bunun sonucunda da hapis ve sürgünler yaşamıştır. Gazneli Sultan Mesud zamanında şikâyetleri yaptığı savunmayla bertaraf edip bir süre

¹⁶⁶ İbn-İ Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1990, XII: 135. ; Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 222. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s.11-16.

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 506. ; Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 222. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 15-19. ; Damar, *Abdullah, Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 507. ; Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 222. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 15-19. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

rahat etmiş ise de, yöneticileri Eşarî olan Selçuklu hâkimiyetinde önce sohbetleri engellenmiş sonra da Büşenc'de hapsedilmiştir. Yine Eşarî olan Nizâmülmülk'ün vezir olmasıyla şikâyetler artınca Belh'e sürgüne gönderilmiştir. Bir yıllık sürgün müddeti bitince Herat'a dönen Herevî, aynı sene Herat'a gelen Sultan Alparslan'a şikâyet edilmiş, fakat Herevî'nin Sultanın huzurunda muhalifleri mağlup etmesi ile itibarı artmış, Halife Kaim Biemrillâh'ın gönderdiği hediyelerle de rahat bir hayat sürmeye başlamıştır. Herevî bütün bu çalkantılı hayata rağmen, tefsir ve hadis dersleri vermekten, her fırsatta vaaz etmekten ve eser yazmaktan geri durmamıştır. H. 473 (1080) yılında görme duyusunu kabetmesine rağmen *Sad Meydan*, *Menâzili's-Sâirîn*, *Tabakâtü's-Sûfiyye* ve *Zemmü'l-Kelâm* gibi önemli eserler yazmıştır. Halife Kaim Biemrillâh ona Şeyhülislâm ve Şeyhü'ş-Şuyûh ünvanları vermiştir.¹⁶⁹

H. 478 (1085) yılında müridlerinin karıştığı bir olay sebebiyle önce Büşenc kasabasına sonra Amül kasabasına sürgün edildi. İki sene sonra Nizâmülmülk'ün talimatıyla Herat'a dönen Herevî, 22 Zilhicce 481'de (8 Mart 1089) Herat'ta vefat etmiş, cenazesi 5 km uzaklıktaki Gazurgâh'a defnedilmiştir.¹⁷⁰ Türbesi Selçuklular zamanında imar edilmiş, Gurlular zamanında da yanına medrese yapılmıştır. Bu günkü muhteşem türbe ise 829 (1426) senesinde Şâhruh tarafından yaptırılmıştır.¹⁷¹

Hâce Abdullah el-Herevî'nin eserleri şunlardır:

- 1- *Menâzilü's-Sâirîn*.
- 2- *Tabakâtü's-Sûfiyye*.
- 3- *Sâd Meydân*.
- 4- *İlelü'l-Makâmât*.
- 5- *Münâcât*.
- 6- *Muhtasar fî Âdâbı's-Sûfiyye*.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 508. ; Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 223. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 15-19. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 503-509. ; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III: 1183-1191. ; Zehebî, *el-İşârât ilâ Vefeyâtü'l-Âyân*, s. 243. ; Nehbânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 231. ; Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 46. ; Subkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, IV: 272. ; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, III: 365. ; Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII: 452. ; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I: 56, 420, 828. ; 2: 1828, 1836. ; Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Fukahâi'l-Hanâbile*, II: 247. ; Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I: 245. ; İbn Recep, *ez-Zeyl alâ Tabkâti'l-Hanâbile*, s. 132. ; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Huffâz*, s. 397. ; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 508. ; Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 223. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 19-27. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

¹⁷¹ Uludağ, "Herevî" *DİA*, XVII: 223.

- 7- *Kenzü's-Sâlikîn.*
- 8- *Makâmât fi'l-Mevîza li Nizâmülmülk.*
- 9- *Risâle-i Mufasssala ber Fusûs Çihl ü Dûder Tasavvuf.*
- 10- *Rubâiyyât.*
- 11- *Resâil-i Hâce Abdullah Ensârî.*
- 12- *Zemmü'l-Kelâm.*
- 13- *Kitâbü'l-Erbaa fi Delâil-i't-Tevhid.*
- 14- *Mebâliġu'l-Hikem.*¹⁷²

Ayrıca *Zemmü'l-Kelâm*'da zikrettiġi *Kitâbü'l-Kaderiyye*, *Menâkibü Ahmed b. Hanbel*, *Tekfîru'l-Cehmiyye*, *Kitâbü'l-Fârûk fi's-Sifât*, *Kitâbü'l-Kavâid* ve *Menâkib-i Ehli Eser* isimli risâleleriyle kaynaklarda zikredilen *el-Erbaûn fi's-Sifât* ve *el-Erbaûn fi's-Sünne* adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır.¹⁷³

1.2. Menazilü's-Sâirîn

Tasavvuf ilminin oluşmasında da ıstılahları ilk ortaya koyan eserlerin katkısı çok büyük olmuştur. Tasavvuf 'da ki hal ve makamlarla ilgili kavramları bazı sûfî müellifler eserlerinde bir veya birkaç cümle ile anlatırken bazı sûfî müellifler bunları anlatan müstakil eserler te'lif etmiştir. Bu ikinci gruptan olan Herevî, *Menazilü's-Sâirîn* adlı eseriyle 100 temel kavramı açıklayarak, Tasavvufî ıstılahların oluşmasında büyük katkı sağlamıştır.

Hâce Abdullah el-Herevî, sâlikin seyr'ü sülûk esnasında katetmesi gereken merhalaları anlattığı *Sâd Meydân* isimli farsça bir eser yazmıştır. Bu eserinde 100 Tasavvufî makamı (meydan, menzil) ve bu makâmın her birinin de üç derecesini, bu derecelere işaret eden ayetlerle birlikte açıklamıştır. Bu eserden 25 yıl sonra bazı ilave ve değişikliklerle beraber arapça olarak tasavvufî makamları, "Bidâyet, Ebvâb, Muâmelât, Ahlâk, Usûl, Evdiye, Ahvâl, Velâyet, Hakikat ve Nihayet" şeklinde on mertebeye, her mertebeyi on makâma, her makamı üç dereceye ayırmak suretiyle 100 makâm ve 300 derece tesbit etmiştir. Makâmın ilk derecesini yolun başındaki mürîdlere, ikinci derecesini yoldaki sâliklere, üçüncü derecesini de muhakkik ehli sûfilere tahsis etmiştir. "Yakaza"

¹⁷² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 508. ; Uludaġ, "Herevî" *DİA*, XVII: 223. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 19-27. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

¹⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII: 508. ; Uludaġ, "Herevî" *DİA*, XVII: 223. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 19-27. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

ile başlayıp tevhîd ile biten bu yüz makâmı anlatırken her birini bir ayetle delillendirmeye çalışmış, mukaddime bölümü hariç hadislerle ve sûflerin kısaca ve görüşlerine değinmemiştir.

Eser, alanında tasavvufî makamları onlu ve yüzlü tasnifle ele alan ilk eser olması nedeniyle tasavvufî istilâhlar ve terimler konusunda çığır açmıştır. Makamları kısaca, özlü ve sanatsal ifadelerle seçili bir tarzda ele alması, kolay ezberlenmesini sağlasa da metnin zaman zaman anlaşılmasına da sebep olmuştur. Bütün bunlar *Menâzili's-Sâirîn*'in tarih boyunca hem sûfî çevrelerde hem de sûfî çevreler dışında haklı bir ilgi görmesine ve üzerine Arapça, Türkçe ve Farsça şerhler yapılarak birçok dile tercüme edilmesine neden olmuştur. İlk defa 1910'da Kâhire'de basılan eser, daha sonra İbrahim Atve Avad tarafından Kâhire'de (1977) ve A.G. Revan Ferhâdî tarafından Tahran'da (1982) yayınlanmıştır. Ayrıca Abdurrezzak Tek tarafından *Tasavvufta Yüz Basamak* ismiyle türkçeye tercüme edilerek Herevî'nin *İlelü'l-Makâmât* ve *Münâcât* adlı eserleriyle beraber yayınlanmıştır.¹⁷⁴

1.3. Şerhleri

Herevî'nin, *Menâzili's-Sâirîn*'de terimlerin kısaca, özlü ve seçilî ifadelerle açıklaması eserin daha kolay ezberlenmesini sağlamışsa da, sanatlı ifadeler kimi zaman metnin anlaşılmasını da güçleştirmiştir. Bu ve başka sebeplerle eser değişik zamanlara defalarca şerhedilmiştir. Araştırmalarımız sonucunda eserin 21 şerhini tesbit edebildik. Bu şerhler içerisinde Tilimsânî'nin ve Kâşânî'nin şerhleri ilk ve kaynak olma açısından, İbn Kayyim'in şerhi de üslup açısından diğerlerinden daha fazla meşhur olmuştur.

1.3.1. Arapça Şerhleri

1. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Ebu Muhammed Abdulmut'î Mahmûd el-Lahmî el-İskenderî'nin bu eseri bilinen en eski *Menâzilü's-Sâirîn* şerhidir.¹⁷⁵ Bazı öğrencilerinin talebi üzerine yazdığı eser muhtasar bir şerh olmuştur. Eserinde Herevî'nin sözlerini ve özellikle fenâ ile ilgili kavramlarını açıklamak ve onun görüşlerini müdafaa etmeyi amaçlamıştır. Bu sebeple her makâmı ilgili ayet ve hadislerle irtibatlandırmaya gayret etmiştir. Tilimsânî ve Kâşânî'nin şerhlerinde etkisi görülmesi de Münâvî'nin şerhinde etkileri görülmektedir. Bu şerhin muhtasar bir şerh olmasının yanında en belirgin özelliği her makâmı kast edilen manaya zâhiren veya manen işaret eden bir ayeti delil getirmesidir. Kelâmî istilâhların geçtiği yerlerdeki açıklamaları onun da eserin sahibi Herevî gibi

¹⁷⁴ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 19-27. ; Yetik, Erhan, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, İstanbul: TDVY, 2002, XXIX: 122-123. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16.

¹⁷⁵ Abdullah Damar her nedense, "Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât" adlı çalışmada bu eseri zikretmemiştir. Geniş bilgi için bkz. Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 43.

Hanbelî mezhebine mensup bir sûfî olduğu izlenimi vermektedir.¹⁷⁶ Eser, Serge de Laugier de Beurecueil tarafından şerhin edisyon kritiği yapılmış ve Kâhire’de 1954’de basılmıştır.¹⁷⁷

2. *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn*: Afifüddîn Süleyman b. Ali et-Tilimsânî (v. 690/1291) tarafından yazılan eser, *Menâzili’s-Sâirîn* şerhleri arasında en dikkat çekenlerinden ve en meşhur olanlarından birisidir. Vahdet-i vücûd düşüncesinin önemli savunucularından biri olan Tilimsânî, eseri Şeyh Zâhid Nasruddîn Ebu Bekir İbn Fuheyl’in isteği üzerine kaleme aldığını söyler. İlk yazılan şerhlerden birisi olması sebebiyle, hem yorum zenginliği hem de konuların ele alınış bakımından kendinden sonra yazılan şerhlere ilham kaynağı olmuştur. Hem Kâşânî (v. 730/1330), hem de Münâvî onun şerhinden istifade etmiştir. Tasavvufun inceliklerini kavramış, âbid, zâhid, aynı zamanda divan sahibi bir sûfî olan Tilimsânî, “Şârihi Evvel” ve “Şârihi Ekber” olarak da isimlendirilir. Tilimsânî, eserinde ayetlerle hadisleri kullanmış, meşhur sûfilardan Cüneyd-i Bağdâdî, Beyazid-i Bistâmî, Şiblî, Kuşeyrî ve Gazzâlî’nin sözlerine de yer vermiştir. Fakat sûfilardan Hallâc-ı Mansûr’u da “Şatâh-ı fâhiş sahibi” diyerek eleştirmiştir. Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan eser, Kum’da (1989) ve Tunus’ta (1989) basılmıştır.¹⁷⁸ Araştırmamızda Münâvî’nin şerhiyle karşılaştırma yapacağımız şerhlerden birisi de, Abdulfazî el-Mansûr’un tahkikini yaptığı Tilimsânî’nin *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn* adlı bu eseri olacaktır.

3. *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*: Kemâleddîn Abdurrezâk el-Kâşânî’nin (v. 730/1330), İlhanlı Devletinin vezirlerinden Muhammed b. Fazlullâh Ebu’l-Hayr’ın isteği üzerine kaleme aldığı bu şerhi, *Menâzilü’s-Sâirîn* şerhleri arasında en yaygın ve en meşhurdur. *Fusûs-ul Hikem* şârihlerinden olan Kâşânî, İbn Arâbî’nin (v. 638/1240) evlatlığı olan Sadreddîn Konevî’nin müridi olması hasebiyle o da şeyhi Konevî (v. 1207/1274) gibi Vahdet-i vücûd fikrinin savunucularındandır. *Menâzili’s-Sâirîn*’i de Vahdet-i vücûd bağlamında şerh etmiştir. Bu sebeple İbn Kayyim el-Cevziyye *Medâricü’s-Sâlikîn*’i Kâşânî’nin eserinden istifade ederek yazmasına rağmen onu “Mülhid”, “Mülhidlerin en kötüsü” gibi ifadelerle eleştirmekten çekinmemiştir. Kâşânî’nin şerhi, kendinden önce yazılan Tilimsânî’nin şerhini de kapsayacak şekilde aynı çizgide kaleme alındığı görülmektedir. Fakat Tilimsânî’nin açıklamadığı bazı manası kapalı istilahları okuyucunun anlayacağı şekilde genişçe açıkladığı göze çarpmaktadır. Bazı noktalarda farklılık arz etmesi, Kâşânî’nin esas aldığı *Menâzilü’s-Sâirîn* nüshası ile Tilimsânî’nin kullandığı nüshanın

¹⁷⁶ Nessâr, “Mukaddimetü’t-Tahkîk”, s. 14-15.

¹⁷⁷ Yetik, “Menâzilü’s-Sâirîn” DİA, XXIX: 122-123.

¹⁷⁸ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 19-27. ; Damar, *Menâzilü’s-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 11-16. ; Yetik, “Menâzilü’s-Sâirîn” DİA, XXIX: 122-123. ; Abdulfazî Mansûr, “Mukaddime” *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn*, Tunus: Dâru’t-Türkî, trz. I: 29. ; Nessâr, “Mukaddimetü’t-Tahkîk” s. 15.

farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan eser,¹⁷⁹ Ali Şirvânî tarafından Farsçaya tercüme edilmiş ve Tahran'da 1373'de yayınlanmıştır. Ayrıca arapça olarak 1995'de Beyrut'ta ve Kâhire'de basılmıştır. Çalışmamızda Münâvî'nin şerhiyle karşılaştırma yapacağımız şerhlerden birisi de Muhsin Bidâr Fer'in tahkikini yaptığı Kâşânî'nin şerhi olacaktır.¹⁸⁰

4. *Medâricü's-Sâlikîn*: İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (v. 751/1350) bu şerhini diğer şerhlerden ayrı tutmak gerekir. Kendisi de böyle düşündüğü için olsa gerek eserini *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* yerine, *Medâricü's-Sâlikîn* diye isimlendirmiştir. Çünkü o, eserini açıkça belirtmese de, selefi itikat esaslarını yaymak, kendisi gibi selefi olan Herevî'nin düşüncelerini yanlış anlaşılmalardan korumak için yazmıştır. Aslında İbn Kayyîm'in eserinin başından sonuna kadar yaptığı şey, Mutezîli, Eşarî ve Maturîdî akâidini reddedip, Selefi düşünceyi savunmak ve Herevî'nin anlattıklarının bu çizgide anlaşılmasını sağlamaktır. Bu sebeple Herevî'yi şu sözlerle eleştirir:

“Allah Ebu İsmâîl'e rahmet etsin. Zındıklara küfür ve ilhad kapısını açtı, onlar bu kapıdan girdiler ve Ebu İsmâîl'in kendilerinden olduğuna yemin üstüne yemin ettiler. Oysa Ebu İsmâîl, mülhitlerden değildir. Ebu İsmâîl'i 'fena' serabı aldattı ve o bu serabı marifet denizinin dalgası ve ariflerin gayesi zannetti. Bunun incelenmesi ve isbatı hususunda mübalağaya kaçtı. Bu serap bulutu onu görmediği şeye sürükledi.”¹⁸¹

Selefi düşüncenin katı savunucularından olan İbn Kayyim, eseri şerh ederken yorumlarını çokça ayet ve hadislerle delillendirmiş, sahabe, tabiin ve ilk dönem sûfîlerin sözlerine de yer vermiştir. Herevî'yi öven sözlerinin yanında vahdet-i vücûd düşüncesini küfür kabul ettiğinden dolayı onu, bu düşünceyi çağrıştıran sözlerinden dolayı da eleştirir. İbn Teymiyye'nin öğrencisi olan İbn Kayyim, eserinde yetmiş iki yerde ondan şeyhimiz diye bahseder ve onun fikirlerini de sık sık zikreder. İbn Teymiyye'nin Herevî hakkındaki düşüncesini de “Onun ameli ilminden daha hayırlıdır” cümlesiyle belirtmiştir. Sûfîleri ve eserin diğer şârihleri Tilimsânî ve Kâşânî'yi “Mülhid”, “Zındık”, “Ehli hevâ” ve “Eli bid'at” ifadeleriyle itham etmekten de çekinmemiştir.¹⁸²

Çalışmamızda zaman zaman değineceğimiz eser, Mısır (1331), Beyrut (1972) ve Riyad'da (2008) basılmıştır. Ebu Muhammed Kaysî *Medâric*'e ta'lik yazmış Aîşe binti Yusuf ed-Dimeşkî de

¹⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 55.

¹⁸⁰ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 55. ; Yetik, “Menâzilü's-Sâirîn” *DİA*, XXIX: 122-123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 21. ; Muhsin Bidâr Fer, “*Mukaddimetü't-Tahkîk*”, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn*, Tahran: trz. s. 35-41.

¹⁸¹ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 44-46. ; İbn Kayyim el-Cevzî, *Medâricü's-Sâlikîn*, thk. Abdulazîz b. Nâsır, Riyad: Dâru't-Tayyibe, 2008, II: 403.

el-İşârâtü'l-Hafîyye fi'l-Menâzîli'l-'Aliyye ismiyle ihtisar etmiştir.¹⁸³ Türkçe tercümesi, *Kur'ani Tasavvufun Esasları* alt başlığıyla üç cilt halinde, Ali Ataç ve beş arkadaşı tarafından yapılmış ve İstanbul'da 1994'de yayınlanmıştır. Çalışmamızda esas alacağımız baskı ise dört cilt halinde Abdulazîz b. Nâsır'ın tahkikini yaptığı, Riyad'da yayınlanan Dâru't-Tayyibe baskısıdır.

5. *Şerhu Menâzîli's-Sâirîn*: Vefat tarihi ile ilgili net bilgi bulunmayan Hüseyin b. Muhammed el-Firkâvî, VIII. y.y sonlarıyla IX. y.y başlarında yaşadığı bilinmektedir. Başka eserleri de bulunan Firkâvî eserinde, *Menâzil* şerhini, tüm makâmı yaşayarak, hiçbir esere başvurmadan, şeriatla tarikatı bir araya toplamak için yazdığını belirtir. Yazma nüshası, Süleymaniye küt. 1029 numarada kayıtlı olan eser, Serge de Laugier de Beurecueil tarafından şerhin edisyon kritiği yapılmış ve Herevî'nin *İlelü'l-Makâmât* ve *Sâd Meydân* adlı eserleriyle birlikte *Chemi de Dieu* adıyla Paris'de 1985'de yayınlanmıştır.¹⁸⁴

6. *Şerhu Menâzîli's-Sâirîn*: Muhammed b. İbrahim Şemseddîn el-Makdisî 569 (1174) yılında Dımaşk'ın Salihîyye mahallesinde doğdu. Ebu'l-Meâlî Abdullah b. Abdurrahman Sülemî başta olmak üzere birçok hocadan ders aldı. Kaynaklar kendisinden “Âlim, hâfız, hüccet” diye bahsederken Zehebî de onun hakkında “Şam bölgesinin muhaddisi” demiştir. Dımaşk'ta Dâru'l-Hadis okulunu kurdu. Okul moğolların işgalinde içerisinde ki kitaplarla beraber yakılmıştır. Buhârî (v. 194/256) ve Müslim (v. 206/261) üzerine yazdığı *el-Ehâdisü'l-Muhtasara* adlı eseriyle meşhur olan Hanbelî âlim Makdisî'nin yüzün üzerinde eseri bulunmaktadır. Müellif Dımaşk'ta 643 (1245) yılında vefat etti.¹⁸⁵

Şemseddîn el-Makdisî, eserini müritlerin isteğiyle yazdığını söylemektedir. Ayrıca kendisinden önce yazılmış şerhleri gördüğünü, Tilimsânî'nin şerhinin diğerlerinden daha güzel olduğunu da belirtir. Eseri şerh ederken ayet ve hadislerle beraber diğer şerhlerden ve meşhur sûfîlerin sözlerinden de istifade etmiştir. Eserin yazma nüshası, Beyazıt küt. Veliyyüddin Efendi kitaplığı 1734, numarada kayıtlıdır.¹⁸⁶

7. *Mirâtü'l-Mürîdîn fi Şerhi Menâzîli's-Sâirîn*: Yahya b. Ali el-Fârisî el-İsfehânî, eseri Mevlânâ Celâleddîn Ebu Yezid'in talebi üzerine yazdığını belirtir. Yahya b. Ali rüyasında Rasûlullâh'ı (s.a.v) gördüğünü, ona otuz deccal hakkında sorular sorduğunu, onun da kendisine

¹⁸² Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 55. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 21. ; Nessâr, “*Mukaddimetü't-Tahkîk*” s. 15.

¹⁸³ Yetik, “*Menâzilü's-Sâirîn*” *DİA*, XXIX: 123.

¹⁸⁴ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 57-58. ; Yetik, “*Menâzilü's-Sâirîn*” *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁸⁵ Efendioğlu, Mehmet, Şemseddîn el-Makdisî, *DİA*, İstanbul, XXXIV: 491-492.

onların, felsefeciler, vahdet-i vücûd'cular ve hurafeci sûfler olduğunu söylediğini iddia eder. Ayrıca Tilimsânî ve Kâşânî'nin bunlardan olduğunu, şerhlerinin Herevî'nin sözlerine uymadığını da iddia eder. Sözlerinden onun, İbn Kayyim çizgisinde bir şerh yazdığı anlaşılmaktadır. Eser Süleymaniye Küt. 1934 numarada kayıtlı bulunmaktadır.¹⁸⁷

8. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Bedreddîn Muhammed el-Yemenî et-Tüsterî (v. 800/1398). Tüsterî'nin eseri Süleymaniye Küt. Fatih kitaplığı 2707 ve Samsun Gazi Küt. 1132 numarada kayıtlı bulunmaktadır.¹⁸⁸

9. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Eserin sahibi Zeyneddin el-Hâfî,¹⁸⁹ (v. 757/1356) yılında Horasan'ın Haf beldesinde doğdu. Birçok beldeye ilmi seyahatlerde bulundu. *Hikem-i Atâiyye* şârihlerinden olan Hâfî, Halvetî tarikatının Zeyniyye kolunun kurucusudur. Seyyid Şerif Cürçânî, İbnü'l-Cezerî ve Zeyneddin Irâkî gibi birçok hocadan ders aldı. 79 yaşında Herat'ta vefat etti. Eser Süleymaniye Küt. Carullah Kit. numara1054'de ve bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Küt. Orhan Kit. Numara 641'de kayıtlıdır.¹⁹⁰

10. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*:¹⁹¹ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda müellif Şemseddîn-i Tabedekânî ve eseriyle ilgili sadece isim zikredilmiştir.¹⁹²

11. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Eserin müellifi Ahmed b. İbrâhim el-Vâsıtî, 657 (1259) yılında Vâsıt şehrinin Fârus köyünde dünyaya geldi. Mısır ve Şam'da birçok hocadan ders alıp Dımaşk'a yerleşti. Usûlü'l-fıkıh, tasavvuf ve belağat alanlarında eserler yazdı. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı eseri tamamlayamadan 711 (1311) yılında Dımaşk'ta vefat etti.¹⁹³ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda, eserle ilgili olarak sadece ismi ve Türkiye kütüphanelerinde bulunmadığı bilgisi mevcuttur.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 66. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁸⁷ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 71. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁸⁸ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 72. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁸⁹ Abdullah Damar'ın tezinde sadece "Zeyneddin" isimiyle geçerken, *DİA* "Menâzilü's-Sâirîn" maddesinde ve Abdurrezak Tek'in "*Tasavvufî Mertebeler*" adlı eserinde "Zeyneddin el-Hâfî" olarak geçmektedir.

¹⁹⁰ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 74. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹¹ Abdullah Damar yaptığı doktora tezinde, şârihlerden Abdulmu'tî Mahmûd el-Lahmî el-Îskenderî, Şemseddîn-i Tabedekânî, Ahmed b. İbrâhim el-Vâsıtî, Mahmud b. Muhammed ed-Dergezenî, Revân Ferhâdî ve Şir Muhammed'in şerhlerinden bahsetmemiştir.

¹⁹² Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI: 24. ; Zirikli, *el-E'lâm*, I: 86.

¹⁹⁴ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 66. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

12. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Çalışmamızın konusu olan Muhammed Abdurraûf el-Münâvî'nin (v. 1031/1622) eseri hakkında bilgiler ilgili bölümde genişçe yer alacaktır.

13. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Ulaşabildiğimiz kaynaklarda müellif Mahmud b. Muhammed ed-Dergüzîni ve eseriyle ilgili sadece isim zikredilmiştir.¹⁹⁵

14. *et-Temkîn fî Şerhi Menâzili's-Sâirîn*: 1892 yılında Mısır'ın Menûf bölgesinde doğan Ahmed Ebu'l-Feyz Hüseyin Mahmûd el-Menûfi, çağdaş tasavvuf tarihi araştırmacısıdır. Cemâleddin Afgânî ve Muhammed Abduh'un fikirlerinin savunucularından olan Menûfi'nin *Kitâbu'l-Vücûd, Vahdetü'd-Dîn ve'l-Felsefe* ve *el-Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmi* gibi eserleri de vardır. Eserinde hayatı ile ilgili bilgiler mevcutsa da vefat tarihi verilmemiştir. Şâzelî tarikatının feyzi kolu şeyhlerinden Seyyid Muhammed Akkâd'a intisabı bilinmektedir. *Menâzilü's-Sâirîn* üzerine yapılan en son şerh olan *et-Temkîn fî Şerhi Menâzili's-Sâirîn*, 1969'da Kâhire de yayınlanmıştır.¹⁹⁶

15. *İşâratü'l-Hafîyye fî Menâzili'l-Âliyye*: İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Medâricü's-Sâlikîn*'in muhtasarı olan eser Aîşe binti Yusuf ed-Dimeşkî'ye ait olan bir şerhtir. Abdullah Damar eserinde, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan *Kitâbü Menâzili's-Sâirîn* adlı eserin bu eser olduğunu belirtir. Eserin ismi *Keşfu'z-Zunûn*'da geçmektedir.¹⁹⁷

1.3.2. Farsça Şerhleri

1. *Makâmâtü Manevî Terceme ve Tefsîr-i Menâzili's-Sâirîn*: Muhsin Bina tarafından yapılan şerh farsça yazılmıştır. Eseri yorumlarken ayet, hadis ve sahabe sözleriyle beraber şia imamların sözlerine sık sık başvurmuştur. Eser beş cilt olarak Tahran'da 1984'de yayınlandı.¹⁹⁸

2. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Revân Ferhâdî'nin eseri, Herevî'nin *İlelü'l-Makâmât* ve *Sâd Meydân* adlı eserleriyle karşılaştırmalı olarak yazılmış bir şerhtir. Eser Tahran'da 1361 yılında yayınlandı.¹⁹⁹

3. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*: Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler* adlı kitabında ayrıntılı bilgi vermeden Şir Muhammed'in ismini şerhedenler arasında zikretmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁵ Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹⁶ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 62. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹⁷ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 95. ; Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹⁸ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 80. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

¹⁹⁹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

²⁰⁰ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

1.3.3. Türkçe Şerhleri

1. *Minhâcu'l-Fukarâ*: İsmail Dede ismiyle maruf Şeyh Rusûhiddîn İsmâil b. Ahmed Ankaravî (v. 1041/1631), babası gibi Bayrâmî tarikatına mensupken Mevlevî tarikatına intisap edip, Abdi Dede'den sonra Kulekapı'da ki Mevlevihânenin postnişi olmuştur. Arapça, farsça ve türkçe yirmi kadar eseri bulunan Ankaravî, aynı zamanda şair olup "Rusûhi" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Altı ciltlik Mesnevî şerhinden dolayı kendisine Şârih-i Mesnevî de denilmektedir.²⁰¹

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde tasavvufî konularla birlikte Mevlevîliğin usûl ve erkânı, ikinci bölümde tevhit, namaz, abdest, oruç, zekât ve hac gibi konular tasavvufî bakış açısıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise *Menâzilü's-Sâirîn*'nin şerhi diyebileceğimiz yüz mertebeyi anlatmıştır. *Merâtib-i Sülûk ve Yüz Mertebe* adını verdiği üçüncü bölümde Herevî'nin tasnifinden istifade etmekle birlikte, birtakım değişiklikler de yapmıştır. Rusûhî, makamların sıralamasında Herevî'nin metodundan farklı bir yol izlese de, *Menâzil*'de ki seksen sekiz makamın ismini aynı almış, on iki makamı çıkarıp onların yerine farklı isimler kullanmıştır. Eserde mertebeler yorumlanırken ayet ve hadislerden istifade edilmiştir. Bununla beraber, tasavvufî eserlerden özellikle de *Mesnevî* ve *Futuhât-ı Mekkiye*'den sık sık alıntılar yapılmıştır. Eser Sadettin Ekici tarafından hazırlanıp 1996'da İstanbul'da yayınlanmıştır.²⁰²

2. *Terceme-i Menâzili's-Sâirîn*: Türkçe kaleme alınan *Menâzilü's-Sâirîn* şerhlerinden bir tanesi de Nureddînzâde Muslihiddîn Mustafa el-Filibevî'nin (v. 981/1573) eseridir. Pek çok eseri bulunan, Osmanlı müellifi Nureddînzâde Filibevî, Sofyalı Bali Efendi'nin halifelerindedir. Aziz Mahmud Hüdâî, Nureddînzâde Filibevî'nin kendisinin mürşidi ve şeyhi olduğunu *Tezâkir*'de belirtmektedir. Eseri şerh ederken ayet ve hadislerden deliller getirmiş ve âlimlerin sözlerine atıflarda bulunmuştur. İki nüshası bulunan eserin ikisi de eksiktir.²⁰³

3. *Âb-ı Hayât Terceme-i Menâzili's-Sâirîn*: XVII. Yüzyılda yaşamış olan Mehmet Fakrî b. Hamîd el-Kırımî el-Karasuyî Hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Edirne'de medfun Sezâî Hasan Efendi'nin halifelerinden olduğu bilinmektedir. Eseri şerh etme sebebini, şeriata aykırı zannedilen bölümlerin böyle olmadığını açıklamak ve arapça bilmeyenlerin de bu eserden istifade etmesini sağlamak olarak açıklamaktadır. Şerh yaparken metne son derece bağlı kalan Fakrî, her bölümde Herevî'nin verdiği ayetle terimin arasında ki bağı açıklamış, zaman zaman da başka ayetlere, hadislere, kelâm-ı kibara başvurmuştur. Fakrî mahlasıyla şiirlerde yazan müellif, şerhini hem kendi şiirleriyle hem de Eşrefoğlu Rûmî, Niyâz-i Mısırî, Bâkî ve İbn Arâbî gibi şairlerin

²⁰¹ Ekici, Sadettin, "Takdim", *Minhâcu'l-Fukarâ*, İstanbul: İnsan Yayınları: 2011, s. 9-11.

²⁰² Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 82. ; Ekici, "Takdim" s. 9-11.

²⁰³ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 84.

şiiirleriyle zenginleştirmiştir. Eserin bilinen tek nüshası Ankara Küt. Osman Ergin kit. 511 numara da kayıtlıdır.²⁰⁴ Eser hakkında Abdullah Damar 2002 yılında *Menazilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât* adlı doktora çalışması yapmıştır.²⁰⁵

1.4. Eserin Etkileri

Menazilü's-Sâirîn'den önce yazılan tasavvuf klasikleri içerik olarak, sahabelen başlayarak yaşamış sûfilerin hayatlarını, menkıbelerini ve nasihatlerini konu almakta, zaman zaman da itikâdî, kelâmî ve fikhî konular tasavvufla irtibatlı bir şekilde incelenmekteydi. Ayrıca bu eserlerdeki tasavvufî istilâhlar ve terimlerin sayısı çok fazla değildi. Herevî bu eseriyle sûfilerin hayatlarını ve menkıbelerini anlatmadan, onların sözlerini nakletmeden 100 terimli bir eser meydana getirmiştir. Eser, yedinci asrın sonlarında İbn Atâullâh el-İskenderînin (v. 709/1309) yazdığı *Hikem-i Atâiyye*'ye kadar alanında en önemli ve en meşhur eserdir. Herevî bu eseriyle tasavvuf yolunun doğru anlaşılmasını sağlayacak bir metod kullanmış ve Tasavvufî terimleri de başarıyla tasnif etmiştir. Bu başarının sonucu olarak da haklı bir şöhret elde etmiş, ulaşabildiğimiz kadarıyla eser üzerine arapça, türkçe ve farsça gibi farklı dillerde yirmi bir şerh yapılmıştır.

Tasavvuf kültürünün oluşumunda önemli katkılar sunan *Menazilü's-Sâirîn*, kendinden sonra yazılan eserlere de ilham kaynağı olmuştur. Herevî'nin bu onlu tasnifi, tasavvufî eserlerde ki Usûl-ü aşere merhalelerinin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Bu onlu tasnif, Necmeddin Kübrâ'nın *Usûl-ü Aşere* ve *Risâle ile'l-Hâim* adlı risalelerinde "On esas" ve "On düstûr" şeklinde görülmektedir.²⁰⁶ Aynı şekilde İmam Birgivî'nin *el-Makâmât*'ında şeriat, tarikat, marifet ve hakikat'in her biri onar mertebeye ayrılmıştır.²⁰⁷ Bu metodla, Akşemseddîn'in (v. 863/1458) halifelerinden Abdurrahîm-i Karahisârî yüz makâmı manzum şekilde anlatırken, Cumhuriyet dönemi Sûfilerden Abdullah Develioğlu da bu yüzlü tasnifi *Gülzâr-ı Sofiyye*²⁰⁸ adlı eserinde kullanmıştır.²⁰⁹

2. Şerhu Menazili's-Sâirîn

Herevî'nin yüz makâmı anlattığı *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserine Abdurraûf el-Münâvî'nin yaptığı şerhtir. Yüzün üzerinde eser yazan ve birçok esere şerh yapan Abdurraûf el-Münâvî, *Hikem-i Atâiyye*'ye olduğu gibi *Menâzilü's-Sâirîn*'e de bir şerh yazmış, esere de *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* ismini vermiştir.

²⁰⁴ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 96-102.

²⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*.

²⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ali Birgivî, *el-Makâmât*, İstanbul: Kalem Yayınları, 2004. s. 5-16.

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Osmanoğlu, Şeyh Ahmed, *Gülzâr-ı Sofiyye*, İstanbul: Kısın Yayınları, 1997.

²⁰⁹ Nassâr, "Tercemetü'l-İmâm Abdurraûf el-Münâvî", s. 6. ; Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 96-102.

2.1. Eserin Adı ve Tarihi

Abdurraûf el-Münâvî'nin eserinin ismi hem kaynaklarda hem de Süleymaniye nüshasında *Şerhu Menazili's-Sâirîn* olarak geçmektedir. Eserin nüshasında müellifin, eseri nerede ve ne zaman yazdığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. *Hulâsatü'l-Eser*'de ömrünün son yıllarında ki hastalığı esnasında oğlu Taceddîn'e yazdırdığı zikredilir. Bu da eserin Hicri XI. asrın başlarında, Hicri 1020 ile 1030 yılları arasında yazıldığını göstermektedir.²¹⁰

2.2. Nüshaları

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Abdurraûf el-Münâvî'nin eseri *Şerhu Menazili's-Sâirîn*'in iki nüshası bulunmaktadır. Türkiye'de bu konuyla ilgili yazılan makale, tez ve kitaplarda Süleymaniye Küt. Şehid Ali Paşa Kit. Num. 1276'da kayıtlı nüshasından bahsedilmektedir.²¹¹ Ancak eserin tahkikini yapan Muhammed Abdulkâdir Nassâr, çalışmasında esas aldığı nüshanın Avrupa kütüphanelerinden İskenderiyye kütüphanesine hediye edilmiş bir fotokopi olduğunu söylemektedir. Nassâr, "Avrupa Kütüphaneleri" sözüyle İstanbul'u kastetmediğini anlamaktayız. Çünkü onun bahsettiği nüsha 57 varaktan oluşmaktadır. Her varakta yirmibeş satırdan oluşan iki sayfa bulunmaktadır. Süleymaniye kütüphanesinde ki nüsha ise her birinde yirmi beş satırdan oluşan iki sayfanın bulunduğu 74 varaktan oluşmaktadır. Bu da eserin bir nüshasının daha bulunduğu işaret etmektedir. Ayrıca 20 varaklık bu farkın, bazı konuların ve paragrafların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu eksik bölümleri Süleymaniye Kütüphanesinde ki nüshayı baz alarak tamamladık. Dolayısıyla eserin asıl ve tam olan nüshasının Süleymaniye Kütüphanesinde ki nüsha olduğu net bir şekilde görülmektedir.²¹²

2.2.3. Mühtevâsı – Üslûbu

Abdurraûf el-Münâvî'nin eseri *Menazilü's-Sâirîn* şerhleri arasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Münâvî, hem muhaddis hemde fakîh olması sebebiyle diğer şârihlerden farklı bir konumu bulunmaktadır. O, şerhini hem sûfî hem muhaddis ve fakih bakış açısıyla yorumlamıştır.

Münâvî, eserin şerhini yaparken Herevî'nin cümlelerini, parantez içi açıklamalarla şerhetme metodu izlediği görülmektedir. Yüksek ilim ve edebiyatıyla bu metodu çok güzel uyguladığını düşünmekteyiz. Diğer şerhlerde göremediğimiz bu metod, metindeki cümlelerin gereksiz tekrarını engellerken açıklanması gereken kısımları da şerh etmektedir. Böylece şerh kısa izlenimiyle okuyucuyu yormazken, bilgi olarak da diğer şerhlerle hemen hemen aynı doyumu sağlamaktadır.

²¹⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, II: 416. ; Nassâr, "*Tercemetü'l-İmâm Abdurraûf el-Münâvî*", s.17.

²¹¹ Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, s. 73. ; Yetik, "*Menâzilü's-Sâirîn*" *DİA*, XXIX: 123. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 22.

²¹² Geniş bilgi için bkz. Nassâr, "*Tercemetü'l-İmâm Abdurraûf el-Münâvî*", s.17.

Buna rağmen Münâvî'nin şerhi diğer şerhlere nazaran orta uzunlukta öz ve veciz olmuştur. Ayrıca şerhin veciz olması, okuyucunun metni anlamasına, asıl metinden kopmamasına ve üzerinde tefekkür etmesine imkân vermektedir. İbn Kayyîm'in eserinde olduğu gibi uzun şerhler okuyucuya uzun uzun bilgiler verirken ana metinden uzaklaşmasına, ana metinle uzaktan yakından alakası olmayan konulara girmesine ve okuyucunun bıkkınlığına sebep olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle Münâvî eserinde, metnin durumuna göre bazen kısaca açıklamış geçmiş, bazen de gerekli izah ve açıklamaları yapmıştır. Bu sebeple onun şerhi ne çok uzun ne de çok kısa, orta uzunlukta bir şerh olmuştur. Eser, diğer şerhlerden bazı yönlerden üstün olsa da bazı makâmların şerhinde, açıklamayı kastedilen mana tam anlaşılacak kadar kısa tutması da bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Eseri şerh ederken ayet ve hadislerle beraber zaman zaman sûfîlerin divanlarında ki şiirlerden de istifade etmiştir. Münâvî'nin diğer şârihlerden farklı olarak muhaddis olması mukaddimenin şerhi bölümünde açıkça görülmektedir. Mukaddimedede bulunan hadislerin şerhini ve tahririni de yaparak bulunduğu kaynakları belirtmesi, sened zincirinde bulunan râvîlerin durumlarını zikrederek hadislerin sıhhat derecelerini de ortaya koyması esere ayrı bir değer katmaktadır. Tilimsânî, Kâşânî ve diğer şerhlerde olmayan bu özellik eseri diğerlerinden farklı kılmaktadır. Her ne kadar Kâşânî, hadislerin sıhhat derecesine değinmiş ise de hadisleri şerh etmemiştir.

Münâvî'nin, Ebû Tâlip el-Mekkî'nin (v. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*'u, Abdulkerîm Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) *Risâle*'si ve İbn Arabî'nin (v. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si gibi tasavvuf eserlerde ki sûfîlerin sözlerinden de alıntılar yapması hem terimlerin tarihi seyrini görmemize katkı sağlamakta hem de yorum zenginliği katmaktadır.

Münâvî, makamların şerhine genellikle tasavvufî terimlerin ıstılâhî manalarını vererek başlaması, eserine şerhler arasında ayrıcalık kazandırırken, Herevî'nin verdiği ayetle makam arasındaki bağlantıya genellikle değinmediği görülür. Şârihlerden Kâşânî'nin ayetle makam arasındaki ilişkiyi açıklaması hem makama ayetin işârî tefsiri olduğu izlenimini verirken hemde şerhe zenginlik katmıştır. Tilimsânî'nin de "Herevî'nin bu ayeti delil getirmesi şu sebeptendir" diyerek Kâşânî gibi ayetle makam arasındaki alakayı açıkladığı görülmektedir. Ayrıca müellifimizin kolayca anlaşılabilir yerlerde kısa açıklamalarla yetinmesi okuyucuyu yormazken bazı yerleri gereğinden kısa şerhetmesi ise okuyucuyu Tilimsânî ve Kâşânî şerhleri gibi başka şerhlere bakmaya mecbur bırakmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ŞERHU MENAZİLİ'S-SÂİRİN'İN BÖLÜMLERİ

Münâvî'nin *Şerhu Menazili's-Sâirîn* adlı eseri, şerhi yapılan *Menazilü's-Sâirîn*'nin yöntem ve metoduna bağlı kalınarak bir mukaddime ve her biri on makamdan oluşan on bölümden meydana gelmektedir. Müellifimiz, gerek bölümlerin sıralamasında gerekse bölümlerin içerisindeki makamların sıralanmasında asıl esere mutabık kalmıştır. Mukaddimededen sonraki bölümler sırasıyla, başlangıç bölümü, giriş bölümü, muâmelât bölümü, ahlak bölümü, usûl bölümü, vâdiler bölümü, haller bölümü, velâyet bölümü, hakikatler bölümü ve nihâyet bölümü şeklindedir.

1. Başlangıç Bölümü

Herevî, seyr u sülûkun ilk makamları olarak yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firâr, riyâzet ve semâ makamlarını belirlemiştir. Bu makamlardan oluşan bölümü de başlangıç bölümü olarak isimlendirmiştir. Herevî bu bölümdeki her bir makamı bir ayetle delillendirmiş ve üç dereceye ayırmıştır.

Münâvî bu bölümün şerhinde Tilimsânî ve Kâşânî'nin şerhlerinde izledikleri metoda benzer bir yöntem izlemiştir. Tilimsânî'nin şerhinde olduğu gibi bölümlerin girişlerinde on makamın isimlerini zikrederek başlamış, mukaddime babında bir açıklama yapmamıştır. Kâşânî ise farklı olarak her bölümde olduğu gibi başlangıç bölümüne de kısa bir mukaddime ile başlamıştır. Kâşânî başlangıç bölümün girişinde şunları zikreder;

“Seyr u sülûk yoluna giren sâlikin ilk mertebesi Allah'ın (cc) yardımıyla nefsin gaflet uykusundan uyanması demek olan yakazadır. Bu makam manevî yolculuğun ve Hakk'a vuslatın ilk mertebesidir. Yakaza makamının ardından mürîd nefsini hesaba çekip iyiliklerini artırıp kötülüklerinden arınmaya başlar. Böylece Allah'a yönelen sâlik şeytanın hilelerinden hakk'ın rahmetine kaçar ve tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firâr, riyâzet ve semâ ile başlangıç makamlarını aşarak giriş makamlarına ulaşmaya gayret eder.”²¹³

Karşılaştırma yaptığımız diğer bir şerh Rusûhiddîn Ankaravî eserini Herevî gibi on bölümden meydana getirmekle beraber ya makamların yerlerini değiştirmiş veya makamların bazılarını zikretmeyip başka makamlar zikretmiştir. Bu bölümde de tezekkür ve semâ makamını çıkartıp yerlerine hulut ve uzlet makamına yer vermiştir. İncelediğimiz diğer bir şerhin müellifi İbn Kayyîm ise Herevî'nin bölüm ve makam sıralamasını tatbik etmekle birlikte eserinde *Menâzilü's-Sâirîn*'i şerhetmekten ziyade selefi düşüncesini Herevî'nin eseriyle anlatmaya çalışmış, konudan uzak uzun uzun açıklamalar yapmıştır. Makamları şerh ederken âvâmın derecesi kısmını diğer şarihlerle yakın

²¹³ Kâşânî, Kemâlüddin Abdürrezzak, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, thk. Muhsin Bidâr Fer, Beyrut: Dâru'l-Havrâ, 1995. s. 33.

açıklarken, havas ve havasu'l-havasın derecelerinde sūfîlerin ve şârihlerin şerhlerinden yer yer çok uzak yorumlar yapmıştır. Ayrıca diğer şarihler Tilimsânî ve Kâşânî'nin esrelerinden istifade etmiş, hatta zaman zaman aynı cümleleri kullanmış olmakla beraber onları mülhîd ve bidatçi olmakla itham etmekten de geri durmamıştır.²¹⁴

Münâvî, yakazayı Allah'ın Hâdî ismiyle sâlikin kalbinde tecelli eden bir nur ve meydana gelen bir uyanış olarak kabul eder. Bu nur ve ayette geçen öğütle ayağa kalkan mürîd seyr u sülûka başlar. Şerhinde çok fazla ayet ve hadis kullanmayan şârihimiz bu bölümde “Allah'ın nimetlerini saysanızda bitiremezsiniz” (İbrahim 14/34) ve “Fakat Allah nimetini kullarından dilediğine lutfeder” (İbrahim 14/11) ayetleriyle kulun Allah'ın zâhirî ve bâtınî nimetlerinin çok olduğunu bilmesi ve onları saymaktan ve onları şükürden aciz olduğunu farketmesine delil getirir. Ona göre yakaza halindeki sâlik, yaptığı günahların kendisini helaka sürüklediğini bilmeli ve Hakk'ın Müntekîm isminin tecellisinden korkmalıdır. Kurtuluşun da ancak ondan af ve mağfiretle olacağını bilmelidir. Ayrıca geçmişte yapmış olduğu farz, sünnet ve nafileleri ile yapamayıp fırsatı kaçırdığı amellerin farkına varmalı böylece kalan hayatında devamlı olarak zahirî ve batınî amelleri yapmalıdır. Münâvî'ye göre böyle bir uyanış akıl nuruyla olur. Bunun içinde devamlı tefekkür, zihin berraklığı ve hakiki bir nazar gereklidir. Bütün bunları da ilimle meşgul olmak, âlimlerin sohbetlerine iştirak, riyazet, ihlaslı çalışma ve hikmetle hareket kazandırır. Ayrıca Münâvî, Tilimsânî ve Kâşânî gibi sâlikin kurtuluşu için azimatlere sarılıp ruhsatları terketmesi gerektiğini de savunmaktadır.²¹⁵

Münâvî tevbe makamının şerhine tevbenin sözlük ve ıstılâhî manasını vererek başlamış ve tevbeyi, günahlardan vaciplere, tembellikten sünnetlere, mubahlardan itaate dönmek olarak açıklamıştır. Müellifimiz, tevbenin sadece günah işleyenlere değil tüm müminlere emredilmiş olduğunu “Ey iman edenler hepiniz Allah'a tevbe edin” (en-Nur /31) ve “Ey iman edenler hepiniz Allah'a nasûh tevbesiyle tevbe edin” (et-Tahrim /8) ayetlerini delil getirerek savunmaktadır. Herevî'ye göre tevbe, günahın bilinmesinden sonra sâlikin Allah'ın muhafazasından çıktığını, günahın da nefsinin hoşuna gittiğini, bundan kurtulmak yerine onda ısrar ettiğini fark etmekle mümkün olur. Herevî'nin, Yakaza halinden sonra gerçekleşen tevbenin pişmanlık, hatalardan özür ve günahlardan vazgeçmek şeklindeki üç şartının olduğunu vurguladıktan sonra tevbenin hakîkati,

²¹⁴ İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, I: 271-273.

²¹⁵ Münâvî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, s.77-80. ; Tilimsânî, *Affüddîn Süleyman b. Ali, Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, thk. Abdulhafız Mansûr, Tunus: Dâru'd-Türkî, trz. s. ; Kâşânî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, s. 34.

hakikatinin sırları ve sırlarının incelikleri şeklinde üçe ayırır. Son aşamada da diğer makamlarda olduğu gibi tevbe, mübtedinin mütevassıtın ve havasın tevbesi olarak üçlü tasnif yapar.²¹⁶

Münâvî âvâmın tevbesini, ibadetlerini çok görmeleri ve Allah'ın günahlarını örtmesi sebebiyle bunu iyilik zannetmeleri böylece kendilerini taat ehli kabul etmeleri sebebiyle olur demektir. Havas açısından bu Hakk'a karşı büyüklenmedir. Bunu da Ebû Said el-Harrâz'a ait "Ebrârın iyilikleri mukarrebûnun günahlarıdır" sözleriyle açıklar. Mütevassıtın tevbesini ise günahlarını küçümsemeleri sebebiyle olması gerektiğini belirtir. Ayrıca yaptıklarını Allah'ın kaza ve kaderiyle yaptığını düşünerek hataya düşebileceklerini bu durumun da genellikle bir mürşid ve şeyhe intisab etmeden kendi başına seyru süluk yapanlarda olacağını vurgulamaktadır. Bundan da şeyhlerin başında bulunduğu tarikat kurumlarına verdiği öneme işaret ettiğini anlamaktayız. Havâsın tevbesini ise vaktini Hakk'ı murâkabe dışında geçirmesi sebebiyle gerekli olduğunu belirtir. Çünkü bu durum saliki kemal dereceden en alt dereceye düşmesine sebep olabilir.

Şerhinde Tilimsânî'den etkilendiği bariz şekilde görülse de onun cümlelerini kendine has üslubuyla ve güzel edebiyatıyla özlü ve kısa anlatımla sunduğu görülür. Tasavvufî terimleri kullanımda metne bağlı kaldığı, zaman zamanda Tilimsânî'nin kullandığı şekilde kullandığı göze çarpar. Bu bölümde Herevî'nin kullandığı 'havasın tevbesi' terimini Tilimsânî gibi aynen kullanmıştır. Kâşânî buna müntehî'nin tevbesi Ankaravî ise 'ekmeli kâmilin tevbesi' demektir. Herevî'nin terimlerine bağlı kaldığını gözlemlediğimiz Münâvî'nin burada mütevassıtın tevbesi ifadesini kullandığı görülmektedir. Tilimsânî ve Kâşânî marifet ehli ve arifler dedikleri bazı yerlerde Münâvî'nin, ilim ehli ve âlimler terimlerini kullanması zahiri ilimlere verdiği önemi göstermektedir.²¹⁷

Münâvî, hikmet nûrunun şerhinde hak ile batılı ayırdedecek, şeriatın hikmetinin gereğini anlayacak zahir ilmi derken, Kâşânî fıkıh ilmi, Tilimsânî zahirî ve bâtinî ilmi, Ankaravî zahirî ve bâtinî ibadet ilmi olarak şerh eder. Müellifimiz burada kelâmî konulara da atıfta bulunarak, günahları kaza ve kadere yüklemenin yanlış olacağını, fiillerin kulların sorumluluğunda olduğunu da Eşari mezhebi çizgisinde açıklar. Münâvî şerhinde ibadetleri Allah'ın lütfu ve ihsanı olarak görür bu yüzden sâlikin, yaptığı ibadetler için ayrıca şükretmesi gerektiğini belirtir. Bu bölümde müellifimizin Tilimsânî'nin açıklamalarına benzer açıklamalar yaptığını görmekteyiz. Kâşânî'nin de Tilimsânî'nin şerhine benzer yorumları sorulu cevaplı bir tarzda sunduğu görülür. Ankaravî ise

²¹⁶ İbn-İ Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I: 233. ; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 493. Çoban, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkû*, s. 211. ; Münâvî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, s. 82.

²¹⁷ Münâvî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, s. 82-88. ; Tilimsânî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 73-75; Kâşânî, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, s. 53-56.

zannımızca İnâbe makamının Muhâsebe makamından önce geldiğini düşünmesi sebebiyle, tevbeden sonra İnâbe makamını eserine almıştır. Sonrasında Muhâsebe makamını meşhur sûflerin sözleriyle anlatmıştır.²¹⁸

Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (v. 406/1019) “Tevbe üç kısımdır. Başı tevbe, ortası inâbe, sonu evbedir. Hepside dönmek manasına gelir. Tevbe müminlerin, inâbe mukarrebûnun, evbe ise nebi ve rasûllerin sıfatıdır.” sözlerini aktararak başlamasından bu tanımlamayı kabul ettiğini anlamaktayız. Bu tasavvufî terimlerin anlamlarında Tilimsânî ile aynı çizgide olduğunu, Kâşânî'nin tarifine katılmadığını görmekteyiz. Çünkü Kâşânîye göre günahın affi için yapılan tevbe, sevap isteğiyle yapılan inâbe, ne günahların affi nede sevap kastı olmaksızın sadece Hakk'ın rızası için yapılan evbe demektir. Herevî inâbeyi, âvâmın inâbesi, havâsın inâbesi ve hassu'l-havasın inâbesi şeklinde üçlü tasnife gitmemesi dikkat çekmektedir. Münâvî de diğer şârihler gibi böyle bir sınıflandırmaya gitmemiştir. Ancak Kâşânî inabeyi *Letâifu'l-a'lâm* adlı eserinde üçe ayırarak âvâmın inâbesi günahtan itaate dönmesi, havâsın inâbesi kalbini her türlü istekten arındırması, hassu'l-havasın inâbesi ise temkin²¹⁹ sahibi olması ve tecellilerin altında ezilmemesi demektir.²²⁰ Münâvî burada maddi ve manevi ibadetlerin sembolü namaz ve zekâtı zikrederken Kâşânî ve Tilimsânî oruç hac gibi diğer ibadetleride sayarlar. Bu makamın şerhinde Tilimsânî'nin şerhinin özeti izlenimi bariz bir şekilde görülmektedir.²²¹ Şârihlerden İbn-i Kayyim, “İnâbe aslında tevbenin içindedir, tafsilat için ayrı bir makam yapılmıştır” diyerek inabeyi ayrı bir makam olarak görmediğini belirtir. Bu sebepten her makamın girişine aldığı “*Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım isteriz*” (el-Fatiha 1/4) ayetini bu bölüme almamıştır.²²²

Münâvî tevhidin hakikatini düşünmeyi tevhidden uzaklaşmak olarak görür ve gerçek tevhidin ne düşünmenin ne de düşünenin kalmadığı fenâ makamında olacağını savunur. Ona göre âvâmın tevhidi tefekkürsüz Allah'ın birliğini kabul edip tasdik etmesidir. Havâsın tevhidini ise ledünnî ve aklını onu idrakten aciz olduğunu bilmesidir. Mahlûkâtta yaratma fiilinin güzelliklerini tefekkürü, suyun toprağı canlandırdığı gibi kalpteki hikmeti canlandıracağını belirtir. Dolayısıyla yaratılıştaki güzellikleri tefekkür yolun başındaki sâlikin, hallerdeki irfânî tecellileri tefekkür yolun ortasındaki

²¹⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 89-90. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 73-75. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 53-56.

²¹⁹ İstikamet üzere karar kılmaya ve iyice yerleşme makamına temkin makamı denir. Kul Hakk'a erince temkin ehli olur. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 351.

²²⁰ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 60.

²²¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 91-92. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 77-79. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 57-59. ; Ankaravi, Rusûhiddin İsmâil b. Ahmed, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Sadettin Ekici, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011. s. 240-241.

²²² İbn-i Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 5-18.

sâlikin, tevhiddeki fena ise yolun sonundaki nihayet ehlinin sıfatları olarak zikreder.²²³ Mûnâvî diğer makamlarda olduğu gibi hallerin tevhidini açıklarken “Savaşta onları siz öldürmediniz Allah öldürdü, attığın zamanda sen atmadın Allah attı” ayetini (el-Enfal 8/17) zikrederek sâlik amellerini kendinden değil Hak’tan bilmeli demektedir. Tilimsânî’nin şerhinden çok etkilenen Mûnâvî’nin Kaşânî’nin eserini görmediğini düşünmekteyiz. Çünkü Tilimsânî’nin delil getirdiği ayetleri zikretmiş Kaşânî’nin kullandığı ayet ve hadislerle değinmemiştir. Ayrıca kullandığı *Menâzilü’s-Sâirîn* nüshası da Kaşânî’nin kullandığı nüshadan farklılıklar içermektedir. Sadece bu makamda altı kelimenin Kaşânî’nin kullandığı nüshadan farklı olduğunu görmekteyiz.²²⁴

Mûnâvî diğer şârihlerden Ankaravî’nin²²⁵ aksine Herevî gibi tezekkürü tefekkürden üstün görmektedir. Çünkü ona göre tezekkür zihinde mevcut olan birşeyi hatırlamaktır. Tefekkür ise olmayan bir şey üzerine yapılmaktadır. Fakat tezekkürün eksikliğini de inâbe ve tefekkürün eksikliğine bağlamaktadır. Ona göre tezekkürün seyru sülûkta azimet ve gayreti artırma gibi önemli bir fonksiyonu da vardır. Sâlikin şeyhinin vaz ve irşadından istifade edebilmesi için onun kusurlarını görmeyip kendi ayıp kusurlarıyla meşgul olması gerektiğini belirtir. Bunu delillendirmek için kime ait olduğunu belirtmeden, Halil b. Ahmed’in *Bahru’l-Basît*’in şu beytini zikreder: Sözümü dinle amelime bakma ki/Vaazım sana fayda versin de kusurum zarar vermesin. Ayrıca tezekkürün ancak heva ve hevesine uymadan ve hakk’ı batıla karıştırmadan Hakk’ın emir ve yasakların uymakla fayda vereceğini belirtir. Bir de insanların arasına karışmayı Kâşânî gibi uzlet ve inzivâ olarak yorumlamaz vaktini ilim ve ibadete hasretmek olarak görür. Bu makamda Herevî’nin sözleri açık ve anlaşılır olduğundan Mûnâvî’nin de şerhi kısa cümlelerle yaptığını görmekteyiz.²²⁶ Mûnâvî “Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsıkı sarılın” (Âli İmrân 3/103) ve “Allah’a sınımsıkı sarılın” (el-Hac 22/78) ayetlerinde geçen Allah’a sarılmayı Allah’ın ipine sarılmaktan üstün görür. Çünkü ona göre Allah’a sarılmak, ondan gayrısının görülmediği fena makamında olur. Bunun olabilmesi için de sahibinin hertürlü zan, şek ve vehmden kurtulmuş olması gerekir. Allah’ın ipine sarılmak ise kalbin devamlı olarak Hakk’ın emirlerine sarılmakla olur. Bu da avâmın i’tisâmıdır. Mûnâvî, Havâsın i’tisâmını sâlikin iradesini nefsinden kurtarıp hertürlü bağdan kurtulması olarak görür. Bunu da Beyazid’i Bistâmî’den şu cümlelerle anlatır: Bistâmî’ye ne istiyorsun diye sorduklarında istememeyi diye cevap vermiş. Hassu’l-havâsın İ’tisâmında ise şunları söyler; havasta ittisâle vasıflandırırken onları Hakk’a muttasıl olmakla vasfetti çünkü ittisal

²²³ Mûnâvî, *Şerhu Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 92-96.

²²⁴ Kâşânî, *Şerhu Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 69-75.

²²⁵ Ankaravî, tezekkürü makamların arasında zikretmemiş onun yerine tefekkürden sonra hulût makamını eserine almıştır. Bkz. Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 242-244.

²²⁶ Mûnâvî, *Şerhu Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 97-100. Kâşânî, *Şerhu Menâzilü’s-Sâirîn*, s.69-86. Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 245-247.

inkıtadan sonra olur. Veli hadisi²²⁷ diye isimlendirilen meşhur hadisi delil getirerek kurbiyyet sahibi olmak kurb ile meşgul olmaktan bahseder. Bunun sonucunda da kul Hak'tan başka bir şey görmez olur. Kâşânî bu durumu şâhidin meşehûdda fena bulması sonucu Hakk'ın Hakk'ı şuhûdu olarak niteler. Tilimsânî ise, “Bu makamda hicâbın ortadan kalkmasıyla mahlûkatı yokluk olarak gören sâlik, sadece Hak'la meşgul olur ve varlığından fena bularak kurbun en son noktasına ulaşır” şeklinde açıklar. Selefî çizgide şerh yazan İbni Kayyîm, i'tisâmın birinci derecesini ibadetleri şuurlu yapmak, ikinci derecesini tevekkül sahibi olmak, üçüncü derecesini kulun dini şeri isteklerin dışında kalbinde bir isteğin kalmaması olarak yorumlar.²²⁸

Münâvî firâr'ı halktan Hakk'a kaçış olarak tanımlar. Avâmın firâr'ını açıklarken cehaletten ilme kaçışı, ilmiyle amel eden akidesi düzgün âlimlere tabi olmak olarak yorumlar. Ayrıca sâlikin ilim yolunda samimi bir şekilde gayret etmesi gerektiğın vurgular. Yukarıda geçen ayetinde bunu ifade ettiğini söyler. Havâs'ın firârında geçen gaybten müşâhedeye yönelmek ifadesini, Münâvî'nin Tilimsani gibi nakilden fena makamına götüren hallere ve tecellilere yönelmek olarak şerh ettiğini görmekteyiz. Devamında bu durumda ki sâlik hal ehli, öncekileri amel ehli olarak isimlendirmektedir. Hal ehli olanlar kalplerindeki vecd ile bilgiyi Hak'tan alırlar. Şekilden mana ve hakikate yönelirler. Kâşânî bu durumu “*Ben gizli bir hazineydim bilinmeyi sevdim de*” kutsi hadis diye bilinen sözü delil getirmiştir. Ne Münâvî de nede Tilimsânî bu sözü zikretmemişlerdir. Hassu'l-havâs'firârında ise kaçışın üç aşamasını zikreder. Birinci aşamada mâsivâdan Hakk'a kaçan sâlik firârını müşâhede eder. İkinci aşamada sâlik bu müşâhedesinden kaçır. Üçüncü de ise Hakk'ın dışıda ne amel ne de benlik kalmıştır. Sadece Allah'tan Allah'a yönelme kalmıştır.²²⁹

Tilimsânî avâm ehline ve havâs ehline “Eğer bu derecede isen şöyle ol” diyerek tavsiyelerde bulunurken Hassu'l-havâs'a tavsiyeler de bulunmadığı görülmektedir. Çünkü ona göre, bu makam çalışmayla değil sadece Hakk'ın lütfu ile elde edilir. Ayrıca bu makamdakiler Hak'tan başkasının tavsiyesine ihtiyacı yoktur. Ankaravî avâmın firâr'ını eşyadan hidayete, Havâs'ın firârını bir sıfattan diğerine, hassu'l-havâs'firârını ise Hak'tan Hakk'a yönelmek olarak şerhedip herbirinin duasının ne olduğunu belirtir.²³⁰

²²⁷ “Kim benim veli bir kuluma buğzederse ben ona harp açarım... Kulumu sevdiğim zaman onun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum. Kulum benden bir şey istediğinde veririm, bana sığındığında onu korurum” Buhari Rikak 38.

²²⁸ Münavi, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 100-104. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 93-99. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 76-82. Ankaravi, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s.247-248. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II. 50-65.

²²⁹ Münavi, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 104-106. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 101-105. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 83-86.

²³⁰Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 101-105. Ankaravi, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s.249-250.

Riyâzeti üç dereceye ayıran Münâvî, avâm'n riyâzetini sâlikin bütün fiil ve sözlerinin hareket kaynağının şer'î ilimler olması, kalbini riyâ ve ucûb gibi ihlası zedeleyen şeylerden temizlemesi ve kulların haklarına riayet etmesi olarak açıklar. Havâs'ın riyâzetini Sâlikin kalbini mâsivâdan ayırıp Hakk'a hasretmesi, Mukarrebûn'un ulaştığı en güzel makamların Allah'ın katında olduğunu bilerek geçtiği makamlara iltifat etmemesi ve ilahi hikmete uygun şekilde sünnetleri ve farzları yerine getirmesidir. Şârihimiz burada Tilimsânî ve Kâşânî'nin zikrettiği, bu makamda sâlikin bazı sırlara muttali olacağı ve dilinden şatahat sözleri dökülebileceği dolayısıyla bunlara dikkat etmesi gerektiği konularına girmemiştir. İbni Kayyîm ise havâsın riyâzeti sâlikin fena haline değil, ilme boyun eğip onu hayatına egemen kılması olarak kabul etmektedir. Şârihimiz hassu'l-havâsriyâzetini ise sâlikin isimlerin ve sıfatların alakalarından kurtulup cem' makamına yükselmesi ve Bâsıt-Kâbız gibi ilâhi isimlerin tezatlıkların kurtulması olarak şerh eder. Münâvî Hassu'l-havâsın bu halinin ve diğer tüm hallerinin çalışmayla elde edilemeyeceğini belirttikten sonra "hassu'l-havâsın riyâzeti" isminin mecazen verildiğini savunur. Bu yorumu diğer şârihler Tilimsânî ve Kâşânî'nin şerhinde de aynı cümlelerle görmektedir. Bu da hem Münâvî'nin hem de Kâşânî'nin Tilimsânîden istifade ettiğini göstermektedir.²³¹

Münâvî semâi üç dereceye ayırır. Avâmın semâını sâlikin vaad edilenlere ulaşmak için Hakk'ın emirlerini içinde sıkıntı duymadan isteyerek yerine getirmesi ve vaide sebep olacak yasaklardan da kaçınması gerektiğini belirtir. Ayrıca sâlik karşılaştığı her türlü hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu, iyiliğin Hakk'ın kendisine bir lütfu şerrinde onun bir imtihan olduğunu bilmelidir. Havâsın semâını Münâvî sâlikin devamlı Hak'tan gelen lezzetlerle meşgul olup tefrîkanın lezzetlerinden kurtulması olarak açıklamıştır. Hassu'l-havâsın semâi ise bulunduğu makamda illetlerin ve delillerin yok olması olarak açıklayan münâvî'ye göre bu makamda artık bunlara ihtiyaç kalmamıştır. Çünkü şüpheler yok ki delil olsun, şaşkınlık yok ki hidayet olsun. Artık zaman da mekân da yoktur. Artık sadece Hakk vardır. Burada Kâşânî'nin zikrettiği "Onun zatından başka herşey yok olacaktır" (el-Kasas 28/88) ayetini delil getirmesi şerhin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Şârihimiz ve Tilimsânî bu ayeti zikretmemişlerdir.²³² İbni Kayyîm ise semâ makamının şerhinde Herevî'nin kastettiği sema makamı ile alakalı olmayan konuları uzun uzun ele aldığı görülür. Def ve mizmarın yasak olduğuna dair delilleri zikrettikten sonra şarkı ve şiir söylemek, çalgı aletlerini kullanmak,

²³¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 106-108. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 107-112. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 87-93.

²³² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 109-110. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 113-116. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 94-97.

teğanniyle kur'an okumak ve çocukların şarkı söylemesi gibi konuları işleme okuyucuyu hem usandırmakta hemde şerhten zihni uzaklaştırmaktadır.²³³

2. Giriş Bölümü

Herevî, ilk makamlarından oluşan başlangıç bölümünü geçen sâlikin seyr u sülûka girdiğini kabul eder. Giriş bölümü olarak isimlendirdiği bu bölümde sâlikin geçmesi gereken on makam bulunmaktadır. Bu on makamı, hüznün, havf, işfâk, huşû, ihbât, zühd, vera', tebettül, recâ ve rağbet makamları şeklinde belirlemiştir. Başlangıç bölümünde olduğu gibi bu bölümde de her bir makamı bir ayetle delillendirdiği görülür. Aynı şekilde bu bölümde de her bir makamı üç dereceye ayırmıştır.

Münâvî bölümün girişinde şöyle demektedir: “Her sâlikin kalbine galip gelen, seyrü sülûkunda yöntem olarak takip ettiği ve oradan seyrü ssülûka girdiği bir kapısı vardır. Ne mutlu Hz. Ebû Bekir gibi tüm kapılardan girenlere.” Tilimsânî'nin şerhinde olmayan böyle bir girizgâhın olması Münâvî'nin şerhine bir ayrıcalık kattığını düşünmekteyiz. Kâşânî de bu bölümün başında “Bu bölüme bidâyet ehli, yani avâm ve zahirden batına geçemeyenler daha sonra bazı makamları geçipte gönüllerine Hakk'ın nurları parlayıp kendilerine bânının kapıları açılıp içeri girmeleri sebebiyle bablar ismi verilmiştir.” şeklinde kısa bir açıklamayla başlamıştır.²³⁴

Münâvî, hüznü, istenilen bir şeyin elden kaçırılmasına ve telafi edilmesi imkânsız olan günlerinin amelsiz geçmesine üzülmek olarak tarif eder. Ona göre avâmın hüznü amel ve taattaki kusurlara değil, ahlâkî zaaf ve kusurlardır. Çünkü amelden dolayı oluşan hüznün bidâyet ehlinindir. İrade ehlinin hüznlerinin değerini ilim örneği ile verir. Bir ilmin konusu ve alanı ne kadar değerliyse o ilimde o kadar değerlidir dedikten sonra salık'ın hüznünün değeri hüznülediği şeyin değeri kadardır demektedir. Münâvî, Herevî'nin Kime ait olduğunu açıklamadığı üçüncü derecenin sahibinin vicdan ehli olduğunu söyler. Fakat şârihimizde vicdan ehli ile tam olarak kimleri kastettiği anlaşmamıştır. Burada Kâşânî şerhinin tatmin edici olduğunu düşünmekteyiz. Ona göre vicdan ve cemiyet ehli Hz. Muhammed (s.a.v) ve Yakup (a.s) gibi başkaları için üzülen peygamberlerdir. Münâvî üçüncü derecenin hüznünü havâtırda ki farklılıklara ve Hakk'ın tercihiyle kendi isteğinin çatışmasına üzülmeye kabul etmektedir.²³⁵

Şârihlerden İbn Kayyîm, bu makamı diğer şârihlerden ve sûfilardan farklı yorumlayarak ayet ve hadisleri delil getirmiş ve hüznü geçilmesi gereken bir makam olarak görmediğini, hüznün ve

²³³ İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 84-125.

²³⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 111. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 117. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 100.

²³⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 113-115. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 10-105.

keder gibi duyguların sâlikin gayretini kırdığını ve seyrü sülükunu olumsuz etkilediğini iddia etmektedir. Hüzün şeytanın en sevdiği şeydir diyen İbn Kayyîm'in, ne Herevî'yi ne de sûfilere anladığını düşünmekteyiz. Bize göre o, hüznü felsefecilerin tanımladığı şekilde anlamıştır.²³⁶

Münâvî, havfı, başa gelmesi istenilmeyen şeyden veya sevilen bir şeyi kaybetmekten korkmak olarak tarif etmiş ve üç dereceye ayırmıştır. O, havfın birinci derecesinin avâma ait bir makam olarak görmektedir. Bu korkunun ahiret cezalarına karşı sâlike devamlı bir murakabe sağlayacağını savunur. İkinci dereceyi ise sâlikin istiğrak halinde iken ilâhî huzurdaki lezzetlere dalıp kalma tehlikesinden endişe duyması olarak açıklar. Çünkü ona göre istiğrak halinde böyle bir tehlike mevcuttur. Herevî'nin üçüncü dereceyi Hassu'l-havâs için bir makam olarak görmemesini şöyle açıklar: “Çünkü onlar vüsûl ehlidir. Korku inkıta halinde olur. Onlardaki hal, Hakk'ın onların kalbine koyduğu heybet ve tazimdir. Bu heybet tazim sâliki hak huzurunda bast halinin laubaliliğine düşmekten korur.”²³⁷ Kâşânî'ye göre hüzünle havf farklıdır. Hüzün bir şeyin kaybedilmesi, havf ise bir şeyin elde edilmesidir. Şârihimiz ve Tilimsânî böyle bir ayırıma gitmemiştir.²³⁸

İşfâkın şerhini çok kısa yapan Münâvî, Tilimsânî ve Kâşânî'nin heva hevese uymak dediği yerde şarihimiz yoldan çıkmak demiştir. Buradaki kastının tarikatten çıkmak olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca insanları ma'zur görmeyi, kaderleri bakımından ma'zururlar şeklindeki ifadesi onun cebriyeye nisbet edilmesine sebep olabilir. Ancak o bu cümlesiyle Hakk'ın dilemesi olmadan hiçbir fiilin olamayacağını kastetmiş olmalı. İkinci derecenin şerhinde sebeplere sarılmak sâlikin yakînine engel olmamalı demektedir. Sâlik rızk hususunda Allah'a güvenmelidir. Çünkü ona göre rızk Allah'ın teminatı altındadır. Tüm işlerinde, tevekkülü bırakıp sebebe yapışması Allah'a verdiği sözü bozmaktır. Üçüncü derecesi Hakkında açıklama yapmamıştır. Burada İbn Kayyîm, Herevî'nin kastının sebepleri inkâr değil tümüyle sebebe sarılmak olduğunu iddia etmektedir. Ona göre sebepleri inkâr küfr ve zındıklıktır. Oysa Herevî'nin ve diğer şârihlerin burada kastettiği sebebi inkâr değildir. Burda kastedilen, müsebbibi gören için, sebebin ortadan kaybolmasıdır. Çünkü bu makama gelenler için sebepler yok olmuş sadece müsebbib kalmıştır.²³⁹

Münâvî'nin, huşûnun şerhine “Huşû, kendisine saygı duyulan veya kendisinden korkulan kimseye boyun eğmektir” şeklinde sözlük anlamını vererek başlaması terimin sözlük anlamını araştırmaya gerek bırakmamıştır. Herevî'nin sözleri açık olduğundan olsa gerek, Şarihimiz huşûnun

²³⁶ İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 125-126.

²³⁷ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 115-116.

²³⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 115-116. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 123-125. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 108-109.

²³⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 117-118. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 127-128. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 110-112. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 146-150.

ilk derecesi'nin şerhinde 'sanki onu görüyormuşsun gibi ibadet edip ve ona boyun eğmendir' demekle yetinmiştir. Bu kısa açıklamanın okuyucu için yeterli olmayacağını düşünmekteyiz. Dolayısıyla okuyucuyu Tilimsânî ve Kâşânî gibi diğer şerhlere muracat etmeye mecbur bırakmaktadır. Münâvî huşûun ikinci derecesinin sâlikin kendini kusurlu amelini eksik görmesi ve herkesi kendinden üstün kabul etmesidir. Ona göre bu derecede, sâlikin fenâ esintilerini hissetmeye, böylece gizli sırların kalbine gelmeye ve ilâhî tecellilerin ortaya çıkmaya başladığı makamdır. Bu kapıyı da tevhit kapısı olarak isimlendirir. Şârihimiz üçüncü derecede ise sâlikin mukâşefe anında bast halinin gevşekliğine düşmekten huşû etmesi ve kabz halinde gibi dikkatli olmasına vurgu yapar. Ayrıca salık insanların onun kerametlerini görmesinden ve riyaya dümekten korkar. Çünkü o bütün ihsanların çalışma ve amelle değil, ancak Allah'ın lütfuyla meydana geldiğine şahitlik yapmaktadır. Hem Tilimsânî hem de Kâşânî sâlikin bu derecede şathiyata düşmekten uzak durması gerektiğini belirtirler. Münâvî'nin şathiyâta hiç değinmemesini bu tür tartışmalı konulardan uzak kalmak istemesi veya şathiyata sıcak bakmamasıyla alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Şârihlerden Ankaravî ise bu makamda ne Herevî'nin eserinden ne de Herevî'nin derecelerinden söz etmiştir. Diğer makamlarda göremediğimiz bu durumu açıklayan bir ifadeyi de bulamadık. O bu bölümde âlimlerin Allah'tan korkması ve müminin namazdaki huşûsundan ayet ve hadislerle bahsetmekle yetinmiştir.²⁴⁰

şârihimiz ihbâtı ihsan makamından hemen sonra gelen, sâlikin ünsiyete seyr ettiği, gaybetten kurtulup gönlünün sükûna erdiği, Hakk'ın tecellilerine, varidâtına ve onun hitabına muhatap olmaya başladığı makamdır. O, ihbatın birinci derecesini, ismet sıfatının bütün azalarını istila edip kontrol altına alıp, nefsinden hiçbir şeyin kalmadığı ve sekinete giriş giriş yapması olarak görür. İkinci derecesinde ismetle iradesini güçlendiren sâlik, hiçbirşeyin hakla ünsiyetine engel olmasına müsaade etmez. Münâvî'ye göre bu makamda artık mal, mülk, makam gibi hiçbir imtihan onun iradesinin sıhhatini bozamaz. İhbâtın üçüncü derecesine geçen sâlik için övülmede kınanmada eşittir. Nefsini sürekli kınayan sâlik kendinden aşağı makamlardaki kimselerin kusurlarını görmez. Bu derecede fenâ makamından bahseden Tilimsânî ve Kâşânî'nin aksine Şârihimiz bu makamdan bahsetmez.²⁴¹

Zühdü üç dereceye ayıran şârihimiz, zühdün ilk derecesini haram mı helal mi belli olmayan şüpheli şeylerden cezalandırılma korkusuyla kaçınmak olarak yorumlar. Ayrıca fasıklarla beraber olmanın zühde engel olduğuna da vurgu yapar. İkinci derecesini ise asgari şeylerle yetinip vaktini

²⁴⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 118-119. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 133-131. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 113-115. ; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 263.

boşa harcayacak ihtiyaç fazlası şeylerden de uzak durmak kabul eder. Çünkü ona göre dünya ile fazla meşgul olmak, ğanimet olan vakti zayi etmektir. Vakti değerlendirme üzerine çok önem veren Münâvî'nin bu hassasiyetini şerhinin birçok yerinde görmekteyiz. Yüzün üzerinde kaleme aldığı eserle de bunu yaşayarak anlatmış olduğunu düşünüyoruz. Ona göre zühdün üçüncü mertebesi zühde konu olacak şeylere değer vermeyerek zühdün zühdüdür. Hak'ın tasarrufâtını müşahede eden sâlikin artık dünyaya karşı meyli kalmadığı gibi terkide bir şey ifade etmemektedir. Münâvî Herevî'nin hassu'l-havâsın zühdünü zikretmemesini, “Onlar için artık Hak'tan başkası yoktur ki meyletsin ya da terketsin” şeklinde ifade eder. Ayrıca onların Allah'ın dilemesinin dışında seçmelerinin de söz konusu olmayacağından dolayı zühdlerinden de bahsedilmeyeceğini savunur.²⁴²

Münâvî Herevî'nin “Elbiseni temizle” (el-Müddessir 74/4) ayetini istişhâd etme sebebinin şöyle açıklar; Haramın pis olduğunu, pis olan şeye yaklaşımında pis olacağını bildirmek için bu ayeti delil getirmiştir. Ona göre vera' suyun elbisenin kirlerini temizlediği gibi kalbi kirlilerden temizler. Sâlik şüpheli şeylerden sakınarak ibadet ederse bu onun imanını kemale erdirir. Münâvî bu vera'nın da avâmın vera'sı olup tamamladığında müridin verasına geçeceğini savunur. İkinci derece de mubahları yapmada aşırı gitmez ve ilk derecede elde ettiği takvayı korumaya çalışır. Ona göre ilk derecedeki vera'dan farkı, birinci derecedekiler elde ettiklerini korumaya çalışırken ikinci derecedekiler vera'larının sâfiyetini korumaya çalışmasıdır. Üçüncü derecede ise sâlik, vaktini zâyi edecek, Hak'tan tefrikan düşürecek ve cem makamından alıkoyacak her halden sakınır. Münâvî, Bu derecenin, vahdaniyetteki fenâ müşahedesinin sâliki tamamen kapladığı cem makamında olacağını savunmaktadır.²⁴³

Bu babta da Münâvî'nin, Kâşânî gibi Tilimsânî'nin şerhinden istifade ettiğini düşünmekteyiz. Özellikle Münâvî, Tilimsânî'nin birçok cümlesini şerh değiştirmeden eserine almıştır. Hatta bazı cümleleri olmasa bölümün tekrarı diyebiliriz. Kâşânî'nin bu bölüme ait şerhi de aynı şekilde Tilimsânî'nin tekrarı olduğu görülmektedir.²⁴⁴

Münâvî tebettülü samimi bir şekilde ondan başkasından yüz çevirmek olarak tarif eder ve üç dereceye ayırır. Ona tebettülün ilk derecesinde sâlik Allahla meşgul olup nefsinin diğer insanlardan korku ve umut gibi duygularla bir beklentiye girmesini engeller. Dolayısıyla bu derecedeki sâlikin avâm değil mürîd olduğunu vurgular. Çünkü avâmın bu tür beklentilerinin kaçınılmaz olduğunu

²⁴¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 120-122. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 135-138. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 116-119.

²⁴² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 122-124.

²⁴³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 125-126.

²⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 125-126. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 145-148. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 124-127.

belirtir. Böylece insanlardan bir beklentisi kalmayan mürîd artık nefsinde de beklentiden soyutlanmaya başlar ki bu ikinci mertebeye geçiş olmuş olur. İkinci dereceyi nefsinin isteklerinden uzaklaşmak, ünsiyet esintilerini teneffüs etmek ve keşf şimşegini gözetlemek şeklinde bir cümleyle açıklamakla yetinmiştir. Üçüncü mertebeyi fenâ'dan önceki vakfe makamı olarak tanımlayan Münâvî, bu makamda sâlikin cem mertebesine ulaşmak için Hak'tan başka herşeyden yüz çevirmesi gerektiğini savunur. Tilimsânî ve Kâşânî bu derecenin havâsa ait olduğunu Allah'ta Allah ile istikâmet sahibi Hassu'l-havâsa ait olmadığını savunurlar. Şârihimiz böyle bir ayırma gitmemiştir. İbn Kayyîm ise şârihlerden farklı bir yol izleyerek tebettülün üçüncü derecesinden sonra “her türlü irâdeden yüz çevirip Rabbin irâdesinde fâni olmak” şeklinde dördüncü derecesinin olduğunu iddia eder. Ayrıca o bazı makamları sûfiler gibi anlamadığını, bu makamlara farklı tarifler yapmış olduğunu görmekteyiz. O, Fâtiha sûresinde geçen “Ancak sana ibadet ederiz” ile “Ancak senden yardım dileriz” (el-Fâtiha 1/5) ayetini birleştirmenin cem', ayırmanın tefrik olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁵

Münâvî recânın şerhine, devamlı salih amel yapma neticesinde beklenti anlamına gelen bir genişliktir şeklinde tarifleriyle başlar. Münâvî, Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğunu belirttikten sonra Herevî'nin aksine recânın, salih amellere devam etmek, yasaklardan sakınmak, nefse muhalefet etmek ve Allah'ın Muhsîn ismine bağlanmak gibi birçok faydasının olduğuna dikkat çekmiştir. Münâvî de Herevî gibi recânın müridin en zayıf menzillerinden olduğunu kabul eder. Ona göre ilk derece olan avâmın recâi, kişiyi tembellikten kurtarıp salih amel yapmaya ve yaptığı salih amellerden zevk almaya sevk eder. Bir de şeytana uyup günaha dalmaktan onu korur. Riyazet ehli ise şeri ilimlerin ahkâmını gözetip bütün lezzetleri terkederek Hakk'a vasil olmayı umarlar. Herevî'nin Kalp ehli dediği kimseleri haz ehli olarak isimlendiren Münâvî, bunların recâi ile riyazet ehlinin recânının farkını şöyle açıklar; Riyazet ehlinin recâi, kalplerini temizlemekle meşgul olmak iken kalplerini temizlemiş ve gerçek sevgilinin sevgisine yakalanmış olan haz ehlinin recâi ise Hakla ünsiyet halinde kalma iştiağıdır.²⁴⁶

Şârihlerden Ankaravî, recâi, âriflerin en zayıf menzillerinden, sâlikin en güzel mertebelerinden olduğunu kabul eder. Ona göre recâa sarılmak Allah'ın iradesine muarız olmaktır. İbn Kayyîm ise Herevî'nin bazı fenâ makamıyla ilgili sözlerini eleştirerek, “Şeyhin bu ve benzeri sözleri iyiliklerinin hatırına bağışlanmasını umduğumuz şatahatlarındandır” demesi ne Herevîyi ne de

²⁴⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 127-128. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 149-152. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 128-131. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 206-215.

²⁴⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 129-132.

sûfilere doğru değerlendirmedini ifade etmektedir. Kûşeyrî'nin fenâ makamıyla ilgili sözlerini de zikrederek, bu gibi sözlerin birçok insanı inkâra sürüklediğini iddia etmektedir.²⁴⁷

Münâvî, râğbeti, Herevî gibi recânın üzerinde görmektedir. Çünkü ona göre râğbet, recâ ve fazlasıdır. Recânın sonu râğbetin başlangıcıdır. Ayrıca recâ elde olmayan ve gerçekleşmesi şüpheli birşeyi istemek iken râğbet zühûr eden bir şeyi istemektir. Münâvî, hayır ehlinin²⁴⁸ râğbetinin yakîn imanla ihsan makamını kazandıran ilimden kaynaklandığını savunur ve ihsan hadisinin “Allahı görüyormuş gibi ibadet etmendir”²⁴⁹ bölümünü delil getirmiştir. Hâl ehlinin râğbetini ise hallerin galebesiyle ateşe uçan kelebekler gibi bütün enerjilerini maksudları uğruna harcayan ama harcadıkça himmet ve gayretleri de her nefeste artması olarak görür. Onların kalpleri Hakk'ın gayrısından haz almaz. Kâhir isminin tecellisiyle bu haz, sâlikte ne dünyevî ne uhrevî haz bırakmaz. Şuhûd ehlinin râğbetini Münâvî, masivadan sıyrılıp maşukuna ulaşmaya çalışan bir şereflenme²⁵⁰ olarak anlar. Bu mertebede tefrikadan kurtulan sâlik zaman ve mekân mefhumu kalmayacak şekilde fenâda kaybolmuştur. Bu makamda hem Münâvî'nin şerhi hem de Kâşânî'nin şerhi Tilimsânî'nin şerhinin tekrarı izlenimini vermektedir.²⁵¹

3. Muâmelât Bölümü

Herevî, sâlikin seyr u sülûka girdikten sonra yapması gerektiği amellere muâmelât ismini vermiş ve bu bölümü de muâmelât bölümü olarak isimlendirmiştir. Muâmelât bölümünü de riâyet, murâkabe, hürmet, ihlas, tehzîb, istikâmet, tevekkül, tefviz, sika ve teslim makamlarından oluşturmuştur. Önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de her bir makamı bir ayetle delillendirmiştir. Aynı şekilde bu bölümde de her bir makamı üç dereceye ayırmıştır.

Münâvî'ye göre riâyeten üç derecesi bulunmaktadır. İlk derecesi olan amellerin riâyeti, sâlikin amellerini sürekli artırmaya çalışmasının yanında, yaptığı amellerin erkânını, sünnetlerini ve âdâbını gereği gibi yerine getiremediğini düşünmesidir. Ayrıca amellerin ihlaslı, şeri ilimlerine uygun yapıp ve ucûbdan da sakınmasıdır. Hallere riâyeti ise sâlikin riya ve ucûp gibi hallere düşmemek için nefsinin kusurlarını gözetlemesi olarak tarif eder. Sâlik, amelleriyle övünmeyi, aç iken ben tokum diyerek övünen kimse gibi kendinde olmayan şeylerle övünmeye benzetmeli ve

²⁴⁷ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 263-263. ; İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 206-215.

²⁴⁸ Tilimsânî ve münâvî'nin hayr ehli dediği derecedekileri Kâşânî haber ehli olarak isimlendirmiştir. Çünkü onun kullandığı nüshada hayr yerine haber yazmaktadır. Abdurrezzak tek ise eserinde ilim ehli ismini tercih etmiştir. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 138.

²⁴⁹ Cibril hadis kaynak

²⁵⁰ Teşerrüf/şereflenmek kelimesi tilimsânî aslının teşevvüf/ummak olduğunu nüshayı yazan kâtibin bir yanlış olduğunu iddia ederken, münâvî diğer bir nüshada teşevvüf geçmektedir demektir. Kâşânî ise böyle bir kelimedenden bahsetmez.

²⁵¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 123-124. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 159-162. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 137-140.

nefsine pay çıkarmamalıdır. Münâvî'nin vakitlere riâyeti, sâlikin huzura seyrinde ulaştığı her menzilde nefsi kayboluncaya kadar beklemesi, sonrasında nefsin şuhûdundan da kurtulunca en mukaddes ve temiz makama ulaşmaya çalışması olarak yorumladığını görmekteyiz.²⁵² Kâşânî, riâyet makamının şerhine “Onu da Hakk’ıyla yerine getiremediler” (el-Hadîd 57/27) ayetini delil getirdikten sonra “Ruhbanlığın Allah onlara farz kılmadığı halde İsa’nın (a.s) dininde Allah’ın rızasını kazanmak için nasıl sonradan ortaya çıkmışsa tasavvuf da aynı şekilde islamda sonradan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla onlar nasıl gereğini yerine getirmeleri gerekiyorsa, bizim de gereğini yerine getirmemiz gerekir” sözü, ne Tilimsânî şerhinde ne de Münâvî'nin şerhinde mevcuttur. Tasavvuf’un sonradan ortaya çıkmış sözüne katılmak mümkün görünmemektedir.²⁵³

Münâvî, murâkabe makamının girişine Tilimsânî'nin “Bu ayetler murâkabeye delil olmaz ancak teberrüken zikredilmiştir” sözüyle başlaması onun görüşüne katıldığını göstermektedir. Ona göre murâkabe, maksûdun sâlikin kalbinde devamlı hazır bulunması veya mahubun isteklerini devamlı gözetmesi demektir. Birinci derece olan Hakk’ın murâkibesini, sâlikin nefsinin zilleti karşısında Hakk’ın azametini idrak etmesi sonucu, kalbinde meydana gelen tazimle oluşan murakabe olarak tanımlar. Böylece sâlik, nefsinden ve gayrıdan yüz çevirir. Bu halin de kesbî yani çalışarak değil, vehbî olduğunu belirtir. Kâşânî ise bu durumun tatmadıkça bilinemeyen ve tarif edilemeyen bir mutluluk olduğunu savunur.²⁵⁴ Ona göre murâkabenin ikinci derecesi Hakk’ın kulu murakabe ettiğini hissetmesidir. Bu ilk dereceden üstündür. Çünkü ona göre birinci derecede sâlik Hakk’ı kalbiyle murâkabe halinde iken ikinci de Hak tarafından murâkabe edildiğinde sâlik gaybet halindedir. Bu durum kulun iradesinin Hakk’ın iradesinde fena bulmasıdır. İkinci aşamada varlığından da vazgeçerek nefsinin görmez olur. Şârihimiz üçüncü derece hakkında şunları kaydeder: Hakk’ın mevcûdattan önce ezeli olarak, ‘ben bir hazineydim’ sırrınca var olduğuna şahitlik etmek ve zatının kudemini murakabe etmektir. Bu dereceyle sâlik, varlığından ve varlığına bağlı murâkabe bağından da kurtulmuş olur. Münâvî bu derecenin, ilk iki dereceyi geçenler için Allah’ın bir lütfu olmasını onun değişmez kanunu yani sunnetullah olduğunu savunur.²⁵⁵

Münâvî, hürmeti üç dereceye ayırmış ve birinci derecesini, sâlikin ceza korkusuyla veya mükâfat ümidiyle değil sadece Allah rızası için yapması olarak değerlendirmiştir. Korku için yapıldığında nefiste oluşacak kendini kınama, kendine buğz etme duygularının ona zarar vereceğini düşünür. Mükâfat isteyen ise mükâfatı alınca vazgeçeceğini dolayısıyla ibadet ve taatin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini insan psikolojisinden örneklerle anlatır. Ona göre hürmetin ikinci

²⁵² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 137-138.

²⁵³ Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 143.

²⁵⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 138-141. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 147-150.

derecesini, sâlikin ayet ve hadislerde vârid olan haberleri tevil ve teşbihe gitmeden inanmasıdır. Avâmın anlayamadığı manaları ben anlıyorum dememesidir. “Kalplerinde hastalık olanlar te’vil etmek için müteşâbih ayetlerin peşine düşerler” (Âli-İmrân 3/7) ayetini delil getiren şârihimiz Eşarî çizgisinde kalarak, burdaki kastedilenin müteşâbihâtın zahirine ters düşmeyen yorumlar olmadığını belirtir. Ancak Herevî’nin kastettiği, müteşâbih ayetlere olduğu gibi inanmaktır. Üçüncü derecesini ise sâlikin bast halinde iken hürmeti muhafaza etmesi, sürûr halinde iken cüretkâr sözler sarf etmemesi ve müşâhedelerini bir sebebe bağlamayıp Hak’tan olduğunu unutmayıp edebi muhafaza etmesidir. Burada, Şiblî’nin “Ben Hallâc’ın içtiği kadehten bende içtim, o sarhoş oldu ben olmadım” sözünü Hallâc’ın duyduğunda “Eğer o benim içtiğimi içseydi sarhoş olurdu” şeklinde cevabını aktardıktan sonra, Münâvî’nin Cüneyd-i Bağdâdî’nin “Edebi muhafaza ettiği için Şiblî’nin sözü kabul edilir” ifadesini tasdik ettiğini anlamaktayız. Böyle bir örneğin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı da görülmektedir.²⁵⁶

İbn Kayyîm, ceza korkusuyla ve sevap ümidiyle ibadetin övülmüş olduğunu ayet ve hadislerden örneklerle delillendirerek savunarak sûfileri eleştirmesi onun sûfilik anlayışının, sûfilerin bakış açısının çok uzağında kaldığını göstermektedir. Ayrıca burada Herevî’nin kastettiği istiva, yedullâh ve vechullâh gibi müteşâbihlerin tevil edilmesidir. Bunları tevil edenlerin mücessime ve müşebbihe olduğunu söyleyerek Mâturîdî ve Eşarîleri mücessime ve müşebbihe olmakla itham etmektedir.²⁵⁷

İhlâsı, sâlikin amelini hertürlü dünyevî ve uhrevî beklentiden arındırması olarak açıklayan Münâvî, ihlasın ilk derecesi hakkında şunları kaydeder; salik ameliyle övünmemeli, yaptığı amelin sevaba müstehak olduğunu düşünmemelidir. Hakk’ın kendisine bir lütfu görmelidir. Kendisinden sadece amel istendiğini değil bilakis marifet istendiğini bilmelidir. Devamında “ Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım”²⁵⁸ (ez-Zâriyât 51/56) ayetini zikreder ve bu derecenin tevhitte fenâ olduğunu savunur. İkinci derecede ise sâlik kurbiyyet makamında kendisini kul, lütufları verenin de Mevlâsı olduğunu görür ve kalbinde hayâ oluşur. Hertürlü gayretine rağmen amellerini onun tevfiğ nuruyla olduğunu anlar. İhlâsın son derecesini, zâhirin, amelleri sanki sevap ümidiyle veya ceza korkusuyla yapıyormuş gibi zâhir ilme uygun olması, bânının ise Hakk’ın ezeli hükmünün senin Hakkında tecellisine şahid olman olarak görür. O, bunu, böylece senden olmayan bir şekilde Hakk’a hakla seyr etmendir şeklinde tarif eder. Ona göre, bu ihlasa kavuşan kul, bütün

²⁵⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 138-141.

²⁵⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 141-144.

²⁵⁷ İbn Kayyîm, *Medâricü’s-Sâlikîn*, s. II: 284-310.

²⁵⁸ Tilimsânî ayetin ibn Abbâstan rivayet edilen “bana ibadet etsinler diye yarattım” yerine “beni tanıyanlar diye yarattım” tefsirini delil getirerek yaratmanın asıl gayesinin bilmek değil tanımak yani marifet olduğunu savunur. Şârihimiz ve Kâşânî ise bu tefsire yer vermemişlerdir. Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn*, s. 181-184.

rusümden kurtulur ve artık ne sevaba ne cezaya iltifat etmez. Sadece Allah'a muhabbetten ve onun kulluğa layık tek varlık olduğu için ibadet eder.²⁵⁹

Münâvî, tehzibi, nefsin kirlerinden kurtulmaları için bidâyet ehlinin bir imtihanı²⁶⁰ olarak kabul etmektedir. Yine o, bunu, nefsin arınmasına ve hayırları işlemeye bir alıştırma yolu olarak görmektedir. Amelin tehzibini, seyr u sülûkta cahil olmaması, ibadetin âdete dönüştürmemesi ve bulunduğu makamda yetinmeyerek amelini artırması olarak kabul eder. Ona göre Cahil kimse doğru yapıyorum derken yanlış yapar. Hakk'a nasıl kulluk edeceğini bilemez. Aynı şekilde ibadetlerinde aşk ve şevk kalmazsa ibadet alışkanlık haline dönüşür. Bu durumlara düşmemek için sâlikin çok çalışması gerekir ki bu da amelin tehzibidir. Hâlin tehzibini, salike, hâli ile ilmin çelişmeyip halin galip gelmesi olarak kabul eder. Ona göre eğer bu ikisi çelişirde ilim galip gelirse hâli zayıf olmuş olur. Ameli İlmin, marifeti halin sonucu kabul eden münâvî, hâlin ilim terazisine konmayacağını belirtir. Çünkü o, ilmi rüsumdan kabul eder. Dolayısıyla sâlik rüsuma yani ilme değil matlubunun verdiği hali tehzib etmeli, bulunduğu hâlin lezzetine veya dünyevi hiçbir lezzete iltifat etmemelidir. Niyetin tehzibi ise, niyeti hertürlü ceza ve ümit gibi her türlü baskıdan temizlemektir. Böylece sırf Hakk'ın rızasını ve muhabbetini isteyecek hale gelmesidir. Ayrıca ilim, niyete havf ve reca ile ameli emrederken, niyetin tehzibi Hakk'ın rızasından gayrisi için amel etmemeyi öngörür. Bu tezatlıktan niyeti kurtarmayı niyetin tehzibi kabul eder.²⁶¹

istikâmeti sâlikin Allahu teâlanın ehadiyetinden gayrisini görmeyip cem makamına yönelmek olarak tarif eden Münâvî, evhâd ve ravâbî kelimelerini açıklama gereği hissetmiştir. Çünkü evhâd kelimesi sözlüklerde geçmemektedir. Münâvî evhâdı çukur yer, ravâbîyi ise yüksek yer olarak tercüme etmektedir. Buradan yola çıkarak İstikâmeti, etrafının görülmediği evhâd'dan etrafi seyredilebilen ravâbî'ye geçiş olarak yorumlamıştır. İstikâmetin birinci derecesini ibadetlerinde şeri hükümlere uymak ve ihlasına zarar verecek riya ve dünyevî beklentilerden kaçınmak olarak açıklar. Açıklamayı böyle kısa yapmasının sebebi Herevî'nin sözlerini anlaşılır kabul etmiş olacağından olabilir. İstikâmetin ikinci derecesini ise, hakikatin müşâhedesi olan hallerin istikâmetini çalışmayla olamayacağını savunur. Münâvî'nin, şerhinde mantık kurallarını profesyonelce kullandığı da görülmektedir. Ona göre çalışmak nefsin amelidir. Nefis zulmet, hakikat nurdur. Nurun olduğu yerde zulmet kalmayacağına göre hakikatin müşâhedesi de amelle olmaz sonucunu çıkarır. Ayrıca bu derecede iddiaları terkedip devamlı yakaza halinin gerekliliğine de vurgu yapar. Münâvî, İstikâmetin yolda gerekli olduğunu, dolayısıyla Hakk'ı müşâhede ettikten sonra ne yola nede

²⁵⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 145-147.

²⁶⁰ Tilimsânî nefsin kirlere arındırılmasını, altının eritilmesiyle diğer madenlerden ve altın dışındaki maddelerden arıtılıp saf hale getirilmesine benzetmektedir. Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 187.

istikâmete ihtiyaç kalmayacağını savunur. İstikâmetin üçüncü derecesinde sâlik, istikâmeti kendine ait bir şey olarak değil bilakis Hakk'ın kayyûm ismiyle olduğunu anlar ve istikâmeti görmeyi de terk eder.²⁶²

Münâvî, tevekkülü, işlerin ve iradenin hepsini sahibine teslim etmek olarak tanımlar ve üç dereceye ayırır. Avâma zor gelen bir makam olmasını, onların, nefislerini ve dünya nimetlerini çok sevip sebeplere bağlanmalarıyla açıklar. Çünkü sebepleri terkettiklerinde perişan olmaktan korkarlar ve müsebbibe güvenemezler. Yakîn sahibi olan havâs ise herşeyin mâliki Allah olduğunu idrak etmeleri sebebiyle o makamı elde etmişlerdir. Hangi işi ona havale etsinler zaten bütün işler onundur. Dolayısıyla yukarıda ki ayetteki hitabın avâma ait olduğunu belirtir. Şarihimiz tevekkülün ilk mertebesini sâlikin sebepleri terketmeden Allah'a tevekkül etmesi olarak anlar. Bunu da nefisini sebeplerle meşgul etmesi, insanlara sebepler sayesinde yardımcı olması ve insanların onu havâstan zannetmemeleri için yapmalıdır. Böylece ucûbdan ve asılsız iddialarda bulunmaktan korunmuş olur. İkinci mertebeyi ise sebepleri bırakıp, insanlardan bir beklenti olmaksızın sadece Allah'a güvenmesi olarak görür. Ancak burada sebepleri isteyerek terkettiğinde kalbinde tevekkül tam mı diye bakması lazım demektedir. Eğer Kalbi tam mutmain değil ise ikinci derece gerçekleşmemiş olur. Münâvî, üçüncü mertebeyi, tevekküle ait herşeyden beri olmak olarak anlar. Ona göre bu mertebede olan sâlik, herşeyin Allah'a ait olduğunu müşahede eder. Kendine ait bir şeyi olmayan sâlik, vekil tayin etme iddiasından da vazgeçip sadece kulluğa yönelir.²⁶³ Bütün derecelerinin avâma ait olduğunu söyledikten sonra özellikle üçüncü derecede özellikleri anlatılan sâlikin, avâm olması imkânsız görünmektedir. Yani birinci derecedeki avâma ait makamı tevekkül diye isimlendirdiğimizde Tilimsânî ve Kâşânî'nin cem makamı dediği üçüncü derecedeki makamın ismi farklı olmalı diye düşünüyoruz. Çünkü bu durum makamın başında tevekkülün bütün dereceleri avâma ait olduğu teziyle çelişmektedir. Ne Herevî ne de Münâvî bu tezata değinmemiştir. İbn Kayyîm ise tevekkülü yedi dereceye ayırmış ancak yedinci derecesi bile Herevî'nin üçüncü derecesinin çok uzağındadır. Konuyu o kadar uzatır ve farklı konulara girer ki okuyucu neredeyse Herevî'nin sözlerini unuttur. Ankaravî ise İbn Arâbînin yolundan giderek iki dereceye ayırır ve Herevî'nin üç derecesinden bahsetmez. Biz de tevekkülün iki derecede ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.²⁶⁴

²⁶¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 148-151.

²⁶² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 152-154.

²⁶³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 154-156.

²⁶⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 154-156. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 197-201. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 171-176. ; İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 349-395. ; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 280-281.

Şârihimiz, tevfi, tevekkülün aksine her türlü güç ve kuvveti Allah'a bırakarak, tasarrufun yalnız ona ait olduğunu bilip kendinde hiçbir pay görmemek olarak tarif eder. Tevekkülle farkını açıklayıp, "Tevekkül vekili müvekkil makamına koymaktır ki bu Cenab-ı Hakk'a karşı bir cüretkârlıktır"²⁶⁵ demektedir. Tefvizin ilk derecesini, sâlikin amelinden önce onu yapacak güce sahip olmadığını bilmesi, bununla beraber işte tesirim yok deyip Hakk'ın azabından emin olmaması ve Hakk'ın mükâfatında ümidin kesmemesi olarak açıklar. Ayrıca niyetine değil Hakk'a güvenmesi gerektiğini de belirtir. İkinci derecesini ise, Hakk'ın tek fâil olmasını gözetleyerek kurtuluşun ameliyle değil onun rahmetiyle, helakın da günahı sebebiyle değil onun gazabıyla olacağını bilmesi olarak yorumlar. Tefvizin üçüncü derecesini, Hakk'ın birliğini, sükûn ve hareket, kabz ve bast gibi her halde müşâhede etmek, tefrik ve cem halinin Hak'tan sadır olduğunu görmek olarak şerh eder. Ona göre hareket eden Bâsit ismiyle hareket ederken, sükûn olan ise Kâbız isminin tecellisiyle sükûn etmiştir. Tefrikaya düşeni de cem mertebesine çıkını da o çıkarır. Bu derecenin yakın den sonra gelen müşâhede halinde yaşanacağını da belirtir.²⁶⁶

Münâvî'de Herevî gibi tarifini yapmadan sikanın tevekkülün özü, tevfinin etrafında döndüğü merkez kabul etmiş, Tilimsânî'nin²⁶⁷ aksine makamla delil getirilen ayetin ilişkisini açıklamamıştır. Ona göre sikanın ilk derecesi, kulun Allah bir şeye hükmettiğinde artık onu geri çevirecek veya bir nasip takdir ettiyse onu engelleyecek bir şeyin olmadığını idrak etmesidir. Dolayısıyla kul arzu ve isteklerinde gayet rahattır. İkinci derecesini, kulun kaderinde kendisi için takdir edilen şeyi elde edeceğinden emin olması, Levhi Mahfuzda yazılanlara razı olması ve böylece kendisine ayne'l-yakîn mertebesi olmasa bile ilme'l-yakîn mertebesinin verilmesi olarak şerh eder. Şârihimiz sikanın üçüncü derecesini, kula Hakk'ın ezeldaki ilminin şuhûdu sebebiyle bütün isteklerinden vazgeçip maksûduna yönelmesidir. Ayrıca ezelde takdir edilen musibetten kurtulma ya da takdir edilen nimeti elde etme sıkıntısı ve yorgunluğundan kurtulmuş olur. Tilimsânî bu derecenin kesbi değil vehbî olduğunu savunur. Münâvî ve Kâşânî buna değinmezler. Kâşânî'nin yer verdiği hadis²⁶⁸

²⁶⁵ Bu makamda Tilimsânî'nin kullandığı birçok cümleyi değiştirmeden eserinde kullanan İbn Kayyîm, Tilimsânî ve Münâvînin kullandığı bu cümleyi zikrederek " Böyle sözler cahil bir topluluğun batıl sözleridir. Bu en büyük cehalettir." Sözleriyle onları cahil olmakla itham etmiştir. Bkz. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 395-401.

²⁶⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 158.

²⁶⁷ Tilimsânî eserinde, ayetle makam arasındaki alakayı "makamın bu ayetle istishâd edilmesi çok uygun olmuştur. Çünkü Musanın annesinin onu denize bırakması Allaha olan güveninden kaynaklanmaktadır. Eğer güçlü bir sikası olmasaydı bir anne çocuğunu nil nehrine bırakamazdı" şeklinde açıklamıştır. (Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 207.)

²⁶⁸ Hz. Peygamber ibn Abbâsa hitaben buyurdu ki; ey oğul! Eğer bütün insanlar sana bir iyilik yapmak isteseler Allah (c.c) yazmadıkçasana bir iyilik yapamazlar. Yine sana zarar vermek için biraraya gelseler Allah (c.c) yazmadıkça sana zarar veremezler. Kalemler kaldırılmış, sayfeler kurumuştur. (Tirmîzî, *Kıyâmet*, 59)

konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu hadisi, bir hadisçi olarak Münâvî'nin zikretmesi gerekirdi diye düşünüyoruz.²⁶⁹

Teslimi üç dereceye ayıran Münâvî, teslimi, işlerinde Allahı vekil tayin ederken hala kendinde varlık görmesi olarak açıklamıştır. O da Herevî gibi onu, avâmın en yüksek makamı olarak görür. Teslîmin ilk derecesini, akla ters gibi görünse de Allah'ın sıfatları, cennet cehennem ve sebepleri terk gibi gaybi haberlere ve ilahi hükümlere boyun eğip tasdik etmesidir. Ona göre akıl sebeplere bağlı kalmadan yiyecek içecek gibi ihtiyaçları elde etmenin mümkün olmayacağını zanneder. Öte yandan sâlik bütün bunların Hakk'ın hikmeti gereğince takdir ettiğini, kendisinin bunda hiçbir tasarrufunun bulunmadığını bilir ve Allah'a güvenir. İkinci derecesini ilmin hale, niyetin keşfe ve resmin hakikate teslim edilmesi olarak kabul eder. İlmî hale teslimin cüneydî Bağdâdî'ni şu sözüyle açıklar; “Ben bir adama kılıçla vurulduğu halde hiç hissetmiyormuş haberini duyduğumda doğruluğu bana malum oluncaya kadar bende bir bilgi yoktu. Bu da teslimiyetle meydana geliyor.” Niyetin keşfe teslimini, matlubun huzurunda olan keşf niyeti ortadan kaldırır sözleriyle açıklar. Rusûmu zulmet, hakikati nur kabul eden Münâvî, nurun olduğu yerde zulmet kaybolacağını, böylece resmin hakikate teslim olacağını savunur. Münâvî'ye göre teslimin üçüncü derecesi, teslîm halini de görmeyecek şekilde Hak dışında herşeyi Hakk'a teslim etmektir. Böylece sâlik teslim davasındanda kurtulmuş olur.²⁷⁰

4. Ahlak Bölümü

Tasavvufta amel ahlaktan ayrı düşünülemez. Bu sebeple Herevî de muâmelât makamlarından sonra ahlak bölümünü ele almıştır. Ahlak bölümünün makamları olarak da sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsar, ahlak, tevâzu, fütüvvet ve inbisât makamlarını belirlemiştir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de her bir makamı bir ayetle delillendirmiştir. Aynı şekilde bu bölümde de her bir makamı üç dereceye ayırmıştır.

Münâvî ahlak bölümünün girişinde metod olarak takip ettiği Tilimsânî'nin şerhinde olduğu gibi açıklama yapmamış sadece bölümde bulunan makamların isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Bu bölümdeki herbir makamı bazen avâm, havâs ve hassu'l-havâsın derecesi diye üçe ayırırken bazen de avâm, mürîd ve sâlik diye üç dereceye ayırarak şerh yapmıştır. Kâşânî ise bölümle ilgili kısa da olsa bazı açıklamalarda bulunmuştur.²⁷¹

²⁶⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 159-161. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 207-210. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 182-186.

²⁷⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 161-163.

²⁷¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 165. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 211. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 194.

Sabrı riyazet ehli olmadıkları için avâma en zor gelen makamlardan olduğunu belirten Münâvî, muhabbet yolunda olanlara sabr güç gelmekle beraber sevenin, sevgilinin eşya üzerindeki iradesini müşahedesi sebebiyle belalardan lezzet almasını ve sevgiliyle ünsiyetini sağlayacağını zikreder. Oysa sabırdaki belalardan hoşlanmamak ünsiyetle çelişir. Ayrıca “Bütün güç ve kuvvet Allah’ındır” (el-Bakara 3/165) ayetini delil getirerek, sabırda belalara güç yetirebilme iddiası bulunduğunu belirtir. Oysa nefsin güç ve varlık iddiası tevhitte çelişir. Bu sebeple sabrı tevhid yolunda pek hoşlanılmayan bir makam olarak telakki eder. Üç dereceye ayırdığı sabrın ilk derecesi, günahlardan sakınmayı gerektiren imanı korumak ve ahiretteki cezadan korkarak günahlara karşı nefsis sabretmesidir. Bununla beraber bu derecenin en yücresi Allah’tan utanarak günahları işlememeye sabretmektir. İkinci derecesini amelleri noksansız yerine getirmeye ve vakitlerini gözetmeye sabretmektir. Bunu yaparken de zahiri ilmin gereklerine riâyet ederek ihlasla amel etmeye sabretmektir. Üçüncü derecesini ise kendisine daha önce verilen nimetleri anarak, Allah’ın sabredenler için hazırladığı nimetleri düşünüp bela ve sıkıntılara katlanmasıdır. Bu dereceyi Herevî gibi avâmın, mürîdin ve sâlikin sabrı diye üçe ayıran Münâvî, onun zikrettiği ayetteki “İsbirû” emrinin belalara katlanmaya, “Sâbirû” emrinin günahları işlememeye, “Râbitû” emrinin ise ibadetlere devam etmeye işaret ettiğini savunur. O, Allah için sabrı avâmın, Allahla sabrı mürîdin, Allah’a karşı sabrı sâlikin sabrı olarak değerlendirmektedir. En zayıf derece olan Avâmın sabrı, sevap ümidi ve azap korkusuyla gösterilen sabırdır. Mürîdin sabrı, kendinde güç ve kuvvet görmeyerek Allah’ın verdiği güç ve kuvvetiyle sabretmesidir. En yüksek derecesi ise sâlikin Allah’ın bütün hükümlerine sabretmesidir.²⁷²

Münâvî Hakk’a rucûnun ancak rıza ile olacağını beyan eder. Ona göre rızâ, Hakk’ın iradesine şeksiz bağlanmaktır. Şöyle ki, Hak ona hangi hal ve makamı vermiş ise o, başka makam ve hâl istemez. Burada bir uyarıda bulunma gereği duymuş ve uyarı notuyla şöyle demiştir;²⁷³ “Kul istemekle emrolunmuştur. Çünkü kul devamlı daha yüksek makamlara ilerlemeli. Ancak burada kastedilen şeriatin istediği hususlarla alakalı değil, bilakis kulun dünyası ile ilgili makamları istememesidir. Avâma ait kabul ettiği rızanın ilk derecesi, Rab olarak Allah’tan razı olup ondan başkasına ibadetten kaçınmaktır. Münâvî bu hali büyük şirk olan kulun kula kulluğundan temizleyen İslamın zirvesi kabul etmektedir. Ona göre küçük şirk de bir fiili yapma gücünü mahlûkatta görmektir. İkinci dereceyi ise Allah’ın kaza ve kaderinde takdir ettiği her şeyde kulun

²⁷² Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 167-169.

²⁷³ Genelde Tilimsânî’nin uyguladığı bu metodu şârihimiz de bu bölümde kullanmıştır. Çünkü rızanın şeriatın istediği şeylerde olması gerektiğini vurgulamak, yanlış anlaşılmalara mahal vermemek istemiş olmalı. İbn Kayyîm gibilerin bu hususu kullanacaklarını tahmin etmiş olacağını düşünmekteyiz. Zaten İbn Kayyîm de sûfileri bu meselden dolayı eleştirmiştir. Rızâ halinin ancak dinen makbul kabul edilen yerlerde olacağını belirtmiştir. Bkz. İbn Kayyîm, *Medâricü’s-Sâlikîn*, s. II: 453-572.

ondan razı olması olarak görür. Bu dereceyi elde eden sâlik, Allah'ın irade ve ihtiyarından razı olmuş ve nefsinin hazlarından kurtulmuş olur. Böylece o havâsların yoluna da girmiş olur. Münâvî, iki derecenin de üstünde yer alan rızânın son derecesini kulun Allah'ın rızâsını kendi rızasının yerine koyması olarak kabul eder. Böylece iradesi olmayan sâlikin bir tercihi de kalmaz. Münâvî bu derecede ki kulun avâmdan havaslığa yükseldiğini belirtir. Çünkü o, rızayı iradeden üstün kabul etmektedir.²⁷⁴

Müellifimiz, şükr ile nimeti bilmenin birbiriyle bağlantısına vurgu yapmış ve marifetle şükrün isim olarak birinin diğerinin yerine kullanılabileceğini savunmuştur. Kutsî hadiste Allahu teâlânın Hz. Dâvûda “Ey Dâvûd sen nimetin benden olduğunu bildiğinde şükretmiş oldun”²⁷⁵ hitabını delil getirmesi konunun anlaşılmasına katkı yapmıştır. Tevkkülde olduğu gibi şükürde de nefsin varlık davası bulunduğundan dolayı Münâvî, Herevî de olduğu gibi bu makamı avâmın mertebelerinden kabul eder.²⁷⁶ Ayrıca şükrün, nimeti bilme, nimeti kabul etme ve nimeti övme şeklinde üç anlamına da işaret eder. Ona göre cahil nimeti bilmez. Nimeti bilmeyen onu veren Munîm'i bilemez. Dolayısıyla cahil kimsenin ne nimeti ne de nimeti vereni övemez. Münâvî'ye göre Şükrün ilk derecesi, “Allahı sizi nimetlendirdiği için seviniz”²⁷⁷ hadisi şerifinde işaret edilen nimet ve lütuflara karşılık yapılan şükürdür. İkinci derecesini bela ve musibetlere şükretmek olarak tarif eder. Bunun iki türlü olacağını iki insanla örneklendirir. Birincisi başına hoşlanmadığı bir şey geldiğinde rıza makamında olduğu için şükreder. Diğeri ise şükretmese de öfkesini yutar, edebe riayet eder ve şikâyetçi olmaz. Ancak Münâvî, bu ikinci şahsın iç dünyasında şikâyet olduğu için bunun şükrünü pek makbul saymaz. Şükrün üçüncü derecesini ise nimeti bırakıp nimeti vereni müşâhede etmek olarak yorumlar. Çünkü bu derecede artık nimeti verende müstağrak olma vardır. Bunu somutlaştırarak şöyle anlatır; bir köle efendisinin huzurunda ona karşı edebe riayet edemem düşüncesiyle nasıl bütün dikkatini efendisine yöneltiyor ise, kul da müşâhede halinde bütün dikkatini mahbûbuna yönelterek nimetleri görmez olur. Tilimsânî'nin verdiği bu misali hem şârihimiz Münâvî hemde Kâşânî eserlerinde yer vermiştir.²⁷⁸

Münâvî, hayâyı havâs ehlinin mertebelerinin ilki kabul eder. Ona göre bu mertebe, onların yolunun başı olan, Hakk'ı her daim kendileriyle beraber olduğunu bilmelerinden

²⁷⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 169-173.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 67.

²⁷⁶ İbn kayyîm, gerek herevînin bu düşüncesine katılmadığını “keşke şeyh böye söylemeseydi” sözüyle belirtmektedir. O, şükrü avâm ve havas için olmak üzere iki dereceye ayırır. İkinci dereceyi peygamberlerin ve salihlerin derecesi olarak kabul etmektedir. Bkz. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. II: 572-598.

²⁷⁷ Tirmîzî, *Munâkabe*, 3789.

²⁷⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 173-177. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile 'l-Hakk' 'l-Mübîn*, s. 231-236. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 210-216.

kaynaklanmaktadır.²⁷⁹ Ayrıca o, hayâyı, korku ve sevginin eseri olan tazimin bir sonucu kabul eder. Şârihimiz hayânın ilk derecesini kalbin, Allah'ın devamlı olarak kuluyla beraber olduğunu bilmesi olduğunu düşünür. Ona göre Bu yakınlık ve ünsiyet onu muhabbete sevkedecektir. Bunun sonucunda ise hayânın ikinci derecesi gerçekleşek ve sâlik ünsiyetin zevkiyle insanlardan uzaklaşacaktır. Münâvî hayânın üçüncü derecesinin Hakk'ın huzurundaki müşâhede halinden kaynaklandığını belirtir. Böylece Hakk'ın heybeti sâliki kaplar ve kul tefrîdden kurtulup fena haline ulaşır. O, Bu dereceyi diğer iki dereceden üstün görür. Çünkü bu derece müşâhede ve keşfinden kaynaklanırken diğer ikisi iman ve yakinden kaynaklanır.²⁸⁰

Sıdkı kulun fiillerinde ve sözlerinde doğruluk üzere, ciddiyetle ve ara vermeden gayret etme hali olarak tarif eden Münâvî, sıdkın ilk derecesini kalpte bulunan ve seyr u sülûka götüren niyetteki doğruluk olduğunu belirtir. Bunun da Hak'tan başkasına iltifat etmemek, gösterişten kaçınmak ve gafletten kurtulup devamlı zikirle kaybettiklerini telâfi etmekle mükün olacağını söyler. İkinci derecesini ise sâlikin nefsi için bir pay ve lezzet almayı bırakıp sadece Allah rızası için yaşamayı hedeflemesi olarak kabul eder. Bu gayeyle ruhsatları terkedip azimetlere yapışması ve nefsinin kusurların görmesi gerekir. Ona göre Sıdkın son mertebesi, sıdkın hakikatine ermektir. Bunun da Hakk'ı kulun amelinden, hâlinden ve vaktinden razı olmasıyla mümkün olacağını belirtir. Böylece kulun amelleri hoşnut olunmuş, hâli sâdik, niyeti müstakîm olmuş olur. Münâvî sıdk makamını Şiblinin şu manadaki beytiyle bitirir: vuslata ehil olmayan kimsenin her iyiliği günah, en doğru halleri yalan, en temiz niyeti sahtedir. Bu mertebeyi açıklamak için Kâşânî'nin kullandığı “Ebrârın iyilikleri mukarrebûnun günahlarıdır” hadisini münâvî kullanmamıştır. Münâvî'nin, burada olduğu gibi, hadis kaynaklarında geçmeyen hadisleri kullanmadığı görülmektedir.²⁸¹

Müellifimiz, îsârı başkasını kendine tercih etmek olarak ifade ettikten sonra, îsârın bir eylem olduğunu, bu tercihi meydana getiren duygunun kalpte olup isteyerek ve istemeyerek olmak üzere iki çeşidinin olduğunu belirtir. Ona göre istemeyerek yapılan îsâr geçerli olmakla beraber isteyerek yapılan îsâr daha güzeldir. Münâvî, îsârın birinci derecesinin harama düşürmeyen, seyr'u sulûkunu engellemeyen, vaktini boşa geçmesine sebep olmayacak bir îsâr olduğunu belirtir. Örneğin kişi yiyeceğini giyeceğini başkalarına verip aç ve açıkta kaldığında güç ve kuvvetini kaybeder ve virdini çekemez ve vaktini de değerlendiremez hale düşer. İşte böyle bir îsârın tercih edilmediğini belirterek, senin üzerinde Rabbinin, Nefsinin ve tüm insanların Hakk'ı var demektedir. Ona göre, kul, îsâr yaparken bütün bu hakları gözetmesi gerekir. Îsârın İkinci derecesini, insanlardan her türlü

²⁷⁹ Kâşânî bu mertebenin, Cibrîl hadisini de delil getirerek ihsan mertebesi olduğunu belirtir. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 217.

²⁸⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 177-178.

sıkıntı ve çile geleceğini bilse bile Allah'ın rızasını insanların hoşnutluğuna tercih etmek olarak yorumlar. Bu sıkıntı ve meşakkatleri ancak kalplerinin temizliği, sabırlarının gücü ve islamlarının güzelliğiyle aşacaklarını belirtir. Üç merhaleden bahsettiği îsârın üçüncü derecesinin ilk merhalesi, kendi îsârını bırakıp Hakk'ın îsârını tercih etmesi, İkinci merhalesi Hakk'ın îsârını tercih etme iddiasından kurtulması, Son merhalesi ise terketmeyide terketmesi olarak kabul eder.²⁸²

ahlâkı, kişinin iyi huylu ise iyi, kötuhuylu ise kötü diye sıfatlandırılmasına dikkat çektikten sonra Herevî'nin ahlak ve tasavvuf tarifini onaylayan Münâvî, Herevî'nin ahlak tarifini şerh ederken görüşlerini, sebep sonuç çerçevesinde mantıkî ve aklî açıklamaların üzerine oturtur. Ona göre ilim, iyiliğin yayılmasına ve yerli yerinde yapılmasına cömertlik başkalarının haklarına riâyete, sabır ise bunları devamlı yaparak ahlak haline dönüşmesini sağlar. Münâvî'ye göre ahlâkın ilk derecesi, insanların herbirinin kaderlerinde bulunan bir makamının olduğunu bilmektir. Buna göre onlardan nakıs olanından kemâl derecesinin amelleri beklenemez. Kaza ve kaderlerinin sınırlarını aşmaları istenemez. Dolayısıyla ahlâkın birinci derecesi insanları mazur görmektir. Bu bilgi sayesinde insanlar senin onlara sürekli iyilik yapacağına ve senden asla kötülük gelmeyeceğinden emin olurlar. Münâvî ahlâkın ikinci derecesini, "Senden kaynaklanan herşeyin özrü, Hak'tan gelen herşeyin de şükrü gerektirdiğini bilerek Hak'la ahlakını güzelleştirmendir" şeklinde ifade eder. Çünkü o, nâkıs bir varlık olan insanın her yaptığı şeyin noksan ve kusurlu olduğunu, Hakk'ın ise kuluna ancak hayır vereceğini savunur. Üçüncü dereceyi ise tahalluk diye isimlendirdiği ilk iki dereceden üstün görür. Ona göre sâlik ilk aşamada ahlakı kendine ait bir sıfat olarak görmekten (tahalluk) kurtulmalıdır. Sonrasında ise bu düşünceden de soyutlanmalı ve böylece ahlakın kesretinden de kurtularak Allah'ın zikriyle fenâ olmalıdır.²⁸³

Bu makamda Tilimsânî ve Kâşânî'nin kullandığı ayet ve hadisleri kullanmak yerine akla ve gönüle hitab eden açıklayıcı cümleleri tercih ettiğini müşâhede etmekteyiz. Ankaravî ise eserinde ahlakı, tasavvuf kitaplarındaki ahlak bahislerine benzer şekilde ayet ve hadislerle anlatmış, Herevî'nin ahlak makamına dair bir bilgiye değinmemiştir.²⁸⁴

Tevâzuyu batılın zıttı olan hakkın karşısında boyun eğip, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmek olarak tarif eden Münâvî'ye göre tevâzunun hakikati, ancak müşâhede nurunun manalarının kalpte yerleşmesiyle elde edilebilir. Ona göre tevâzuun ilk derecesi olan dine karşı mütevâzi olmayı, şerî ilimlerin delillerinin doğru olduğunu ve akılla çelişmediğini kabul etmektir. Ayrıca

²⁸¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 179-185. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 221-227.

²⁸² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 182-185.

²⁸³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 185-188.

kurtuluşun da Şeri ilimlerden nakledilenlere iman edip gereği gibi amel etmekle mümkün olacağına dikkat çeker. Böylece kalp nurlanır ve artık basiret nuruyla hareket etmeye başlar. Tevâzuun ikinci derecesini, Hakk'ın kendine kul kabul edip razı olduklarından, kulunda onları kendine kardeş kabul edip, düşmanlık yapsalar bile özürlerini kabul etmek suretiyle onlara karşı mütevâzi olması şeklinde ifade etmektedir. Tevâzuun son derecesini ise Hakk'ın emir ve yasaklarına kendi görüşlerine bakmadan, yeme, içme konuşma uyuma gibi nefsin isteklerinden uzaklaşarak halka hizmet etmesi olarak açıklar. Bunu yaparken de amelleri sebebiyle nefsinin bir Hakk'ı olduğunu düşünmemesi gerekir. Müşâhede hali dediği bu durumda sâlik benlikten kurtulur, Hakla sohbetinde edebe riayet eder ve bütün bunların Hakk'ın lütfu olduğunu bilerek hizmetlerine karşı bir şey beklemez.²⁸⁵

Münâvî fütüvvet teriminin lügat ve ıstılah manası ile ilgili açıklama yapmaksızın doğrudan üç derecenin şerhine geçmiştir. Ona göre fütüvvetin ilk derecesi, kendi Hakk'ı için başkalarına husumet beslememek, onların hatalarını içinde bir düşmanlık oluşmaması için görmezden gelmek ve kalbini temizleyerek onların eziyetlerine katlanmaktır. İkinci derecesi, sana kötülük yapan kimseyi içten gelip dışa yansıyan bir müsâmaha ile affedip ona iyilik yapmandır. Bu derecede kötülüğe sabredip hoş görmekten ziyade, o eziyeti bir kötülük saymadan müsâmaha gösterme üzerinde durur.²⁸⁶ Fütüvvetin son derecesini ise sâlikin seyr u sülûkunda aklî deliller aramaması, ibadetlerine karşı bir bekletisinin olmaması ve şuhûdunda mâsivaya iltifat etmemesi olarak izah eder. Ona göre sâlik şeyhinin kendisine gösterdiği makamı kabul edip şükretmelidir. Ayrıca kalbi, şeyhinin yanında edebi, Allah'ın yanında sıdkıyyeti korumalıdır.²⁸⁷

İnbisâtı başkalarının yaptıkları şeyler sebebiyle “İçimizdeki sefihler yüzünden bize azapımı edeceksin?” (el-Arâf 7/155) ayetinde olduğu gibi tekellüfü reddecek bir fiil ve sözde bulunup, sonrasında hayâ ve edeple “Bu senin bir imtihanındır” (el-Arâf 7/155) diyerek zorlama olmaksızın fitrata uygun şekilde davranmak olarak açıklar. İnbisâtın birinci derecesini nefesine cömertlik yapıp insanlara cimri davranarak gerek dünyevî gerekse uhrevî lezzetler için halktan uzaklaşmamak olarak izah eder. Ona göre sâlik bâtında olduğu gibi zâhirdede cem halinde olmayı isteyerek veya uzletteki lezzeti devamlı yaşamak isteğiyle halktan uzaklaşmamalıdır. Ayrıca inbisât halinde sâlik ifrat ve tefritten kaçarak şeriat sınırlarını da korumalıdır. Münâvî, inbisâtın İkinci derecesi olan hakla inbisatı, korkunun (havf) ve ümidin (recâ) sâliki Hak'tan uzaklaştıramadığı bir derece olarak görür.

²⁸⁴ Bk. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 255-261. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 235-241. ; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 286-288.

²⁸⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 188-189.

²⁸⁶ Tilimsânî'ye göre sâlik bu durumda şöyle düşünmesi gerekir; “Gerçekte sen bu kötülüğü benim hatalarım sebebiyle yaptın. Eğer benim hatalarım olmasaydı Allah seni bana musallat etmezdi. Dolayısıyla senin günah işlemene ben sebep olduğum için ben senden özür diliyorum” Bk. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 271.

²⁸⁷ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 190-191.

İnbisat makamını havâsa ait kabul ettiğinden dolayı avâma ait havf ve recâm inbisât halindeki havâsı perdeleyip Hak'tan uzaklaştırmayacağını belirtir. Ayrıca havfin Allah'ın Celal isminin, recânın ise Cemâl isminin tecellisi olduğuna işaret eder. Üçüncü dereceyi ise sâlikin Allah'ın bâsıt isminin tecellisini müşâhede etmesiyle ne kabz halinin ne de bast halinin kalmadığı Hakk'ın bastında fenâ bulması olarak şerh eder. Herevî'nin cümlelerini genelde kısa ve özlü cümlelerle şerh eden Münâvî, İnbisâtın üçüncü derecesini de bir cümleyle şerhetmiştir.²⁸⁸

5. Usûl Bölümü

Herevî, sâlikin seyr u sülûktaki usul ve esasları bu bölümde ele almış ve kasd, azim, irâde, edeb, yakîn, üns, zikir, fakr, gınâ ve murâd makamlarından oluşan bu bölümü usûl bölümü olarak isimlendirmiştir. Bu bölümde de her bir makamı bir ayetle delillendirmiş ve her bir makamı üç dereceye ayırmıştır. Müellifimiz, Tilimsânî gibi bölüme açıklayıcı bir giriş yazmamıştır. Kâşânî ise bu bölüme, sâlikin kalbin makamlarını bu usullerle daha kolay elde edeceğinden dolayı bu isim verildiğini ve buradaki makamların sırf kesb ile elde edilmesinin mümkün olmadığını açıklayıcı bir giriş kaleme almıştır. Münâvî, makamları anlatırken Tilimsânî ve Kâşânî gibi ayet ve hadislerle konuyu delillendirme gereği duymamıştır. O, Herevî'nin sözlerini açıklamakla yetinmiştir. Onun tasavvufî makamlar hakkında tereddütleri olanların şüphelerini giderme gibi bir düşüncesinin olmadığını düşünmekteyiz. Bunun sebebini yaşadığı yer ve zamanda tasavvufun çok yaygın olması, tasavvufa karşı tereddütlerin bulunmamasıyla alakalı olabileceğini tahmin ediyoruz. Ayrıca şârihimiz, Tilimsânî, Kâşânî ve İbn Kayyîmin şerhlerinde olduğu üzere makamları Herevî'nin sıraladığı gibi sıralarken Ankaravî ise bu bölümün onuncu makamı olan murad makamını dördüncü sıraya aldığı görülmektedir.

kasdı, harekete geçme hususundaki kararlılık olarak izah eden²⁸⁹ Münâvî, sâlikin kalbini riyâzete başlayıp başlamama arasındaki tereddütten kurtarıp Rabbine taat ve ibadete yönelmeye azmetmesini ilk derecesi olarak şerhetmiştir. Ona göre ikinci derecesinde sâlikin bu kasdı, sebep perdelerini ortadan kaldırmış, amellerin zorluklarını kolaylaştırmıştır. Çünkü o sadece matlubunu istemektedir. Üçüncü derecesi ise kulu ilimle süslenmeye, süslediği ilmin davetine uymaya ve fena denizine dalmaya çağıran bir kasddır. Münâvî'ye göre her şeri ilmin, kula seslenen bir davetçisi

²⁸⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 192-195.

²⁸⁹ Kâşânî, kasdı, harekete geçmek için bütün kararlılığını toplayıp, azim orucu tutmak yani bütün benliğiyle niyet edip teşebbüse geçmek şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca o, kasdın ikinci derecesindeki salikin Hakk'ın muhabbetiyle zorluklara katlandığını ifade etmektedir. Münâvî ise bu derecedeki salike muhabbet sebebiyle zorluk olmadığından katlanmakta yoktur demektedir. Biz münâvî'nin yorumunun Herevî'nin yorumlarına daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 263-264.

vardır. Bu davetçi, kulu makamına uygun amelleri işlemeye çağırılmaktadır. İşte sâlik bu derecede bu davete icabet ederek ameller işler vebu sayede fenâ bahrına dalar.²⁹⁰

Münâvî, bu bölümün şerhinde, Tilimsânî'nin şerhinin adeta tekrarını yapmıştır. Makamın derecelerini Tilimsânî de olduğu gibi birer cümle ile açıklamıştır. Gerek Tilimsânî gerekse Münâvî şerhlerindeki cümlelerin yeterince açık olmadığını düşünmekteyiz. Kâşânî'nin şerhi ise daha açıklayıcı olmuştur. Ankaravî'nin, "Kâşânî şöyle diyor" diyerek onun cümlelerini aktarması bu sebepten olsa gerek.²⁹¹

Azmi, sâlikin niyetini (kasd) gerçekleştirmek için nefsinin isteyip istememesine bakmaksızın harekete geçmesi olarak izah eden Müellifimiz, azmin ilk derecesini keşf şimşeginin parıldaması, ünsiyet nurunun devam etmesi ve nefsin hevâ ve hevesinin ölmesi için halin ilme boyun eğmemesi olarak tarif eder. Ona göre ilim perdelenmeye hal ise keşf ve huzura götürür. Ayrıca o, bu dereceyi ebrâr makamından mukarrebûn makamına geçişin ilk derecesi kabul eder. Bir de bu derecede sâlikin keşf esnasında hissettiği ölüm duygusundan korkmayıp²⁹²fenâ makamı için azmetmesidir. Ona göre azmin ikinci derecesi, sâlikin, şehrin kapısını gören yolcunun şehre ulaşmaktan emin olduğu gibi, şafağın söktüğünü gören kimsenin güneşin doğmasının yakın olduğundan emin olduğu gibi, müşâhede esnasında gördükleriyle vuslatın yakın olduğundan emin olup kendinden geçmesidir. Burada verdiği yolcu ve güneş örneği konunun daha rahat anlaşılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Münâvî azmin üçüncü derecesini azmin illetlerini bilip, azimden kurtulmaya azmetmek ve devamında bu azimdende kurtulmak olarak tarif etmiştir. Münâvî'ye göre her makamın birinci ve ikinci derecelerinde bir illet vardır. Bu illet kendinde varlık görme ve cem makamına ulaşmaya engel nefsi görmek yani tefrîd hâlidir. Sâlik, üçüncü derecede bundan kurtulmalı ancak ona göre bu derece kesbî değil vehbîdir.²⁹³

İrâdeyi müridin²⁹⁴ hevâsını terkedip Mevlânın emriyle hareket etmesi olarak tanımlandıran Münâvî, bu makamdaki müridin, Hakk'ın emri olmasa kendi irâdesiyle hiç hareket etmeyeceğini savunur. Üç dereceye ayırdığı iradenin ilk derecesini müridin şeri ilimler sayesinde, nefsinin

²⁹⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 199-200.

²⁹¹ Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 279-280. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 263-266. ; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 303-304.

²⁹² Münâvî, buhâli fenanın başlangıcı kabul etmektedir. Bu durumda sâlikin nefsi ölümden korkarak avdet etmek ister. Çünkü nefis ölmek istemez. Salike düşen nefsinin isteğine bakmaksızın fenâ makamı için azimle devam etmesidir.

²⁹³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 200-202.

²⁹⁴ Abdurrezzak tek'in bu makamın ilk derecesini talibin, ikinci derecesini müridin üçüncü derecesini ise salikin iradesi diye sınıfladığı görülmektedir. İncelediğimiz şerhlerde böyle bir isimlendirme bulunmamaktadır. Herevînin ve şarihlerin yapmadığı bu isimlendirme eserin tanımlarına da uygun düşmediğini düşünmekteyiz. Bkz. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 175-177.

adetlerinden ve onu meşgul edecek herşeyden kurtulması ve halis bir niyetle sâliklerin yöntemlerine sarılması olarak izah eder. Ona göre iradenin ikinci derecesi iman makamından ayân makamına çıkan hâline yönelerek ünsün rahatlığına kavuşmasıdır. Şârihimiz, “Darlık verende genişlik verende Allah’tır” (el-Bakar 2/245) ayetini zikrederek, makama uygun kalbi amelleri artıran müridin kabz ve bast hali arasında seyr edeceğini belirtir. irâdenin üçüncü derecesini ise müridin gaybet hâlinde²⁹⁵ dahi Allah’ın hakkına, şeyhinin hakkına ve vakitlerin hakkına riâyet ederek istikameti muhafaza etmesi şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁶

Edebi haddi aşmamayı ifrat ve tefrîde düşmeden seyru sülûkun âdâbına uymak olarak şerheden Münâvî’ye göre sâlikî havf, rahmetten ümit kesmeye, recâda Allah’ın azabından emin olmaya sevketmemelidir. Aynı şekilde sürûr da edebi ihmal etmesine sebep olmamalıdır. Bu hâli edebî ilk derecesi kabul eden Münâvî, ikinci derecesinde ise bunların asıl makamı olan havftan kabza, recâdan basta geçilmesinin edebinden bahsetmektedir. O, havf ve recâ arasındaki kalbi melek ve şeytan arasında kalmış gibi kabul ederken, Kabz ve bast halindeki kalbi ise Rahmanın parmaklarının arasında bir kalp kabul eder.²⁹⁷ Ona göre Hakk’ın kendisini edeplendirdiğini müşâhede eden sâlik, edebî nefesine değil Hakk’a nisbet eder. Böylece fenâ makamında varlığını görmeyen sâlik artık edebî de görmez olur. Bu makamı irâdenin üçüncü derecesi olarak ifade etmektedir.²⁹⁸

Yakîni üç dereceye ayıran Münâvî’ye göre bineksiz yol katedilemediği gibi yakîn olmadan da seyr yapılamaz. O da Herevî gibi yakîni avâmın mertebelerinin sonu, havâsın mertebelerinin ilki kabul etmektedir. Yakînin ilk derecesi olan ilme’l-yakîni Hz. Peygamberin bize getirdiği hükümleri, mucizeleri ve ahiret gibi gayba ait haberleri kabul etmek olarak şerheder. Ayrıca keramet gibi sûrî keşf yoluyla Hak’tan gelen şeyleri de kabul etmektir. İkinci derecesi olan hakk’a’l-yakîni ise keşf ve idrak yoluyla elde edilen bilgiler olarak açıklar. Bu mertebede ilmin, sâlikin müşâhedesine perde olacağını savunur. Münâvî, üçüncü derece olan hakk’a’l-yakînde²⁹⁹ keşfin apaçık ortaya çıkacağını belirtir. Keşif, sâlikin yolunu iyice aydınlatmaya başlayınca keşfin külfetinden kurtulmaya çalışır.

²⁹⁵ İbn Kayyîm “gaybet hali, delinin durumu gibi ise ondan kalem kaldırılmıştır. Dolayısıyla ondan istikâmette beklenemez. Fakat isteyerek ve zorla bu hale girdi ise o, asidir, Hak yolundan sapmıştır” diyerek sûfilerin gaybet anlayışını sapkınlık olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca sûfilerin ifadelerine benzememesi için şeyhinin hukuku ifadesinin yerine efendisinin hukuku ifadesini kullanmaya gayret etmiştir. Bkz. İbn Kayyîm, *Medâricü’s-Sâlikîn*, s. III: 182-186.

²⁹⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 202-204.

²⁹⁷ Münâvî eserinin genelinde yaptığı gibi, burada da Müslim’de geçen “Şüphesiz Âdemoğlunun kalpleri tek bir kalp gibi Allahın parmaklarının arasındadır. Dilediği şekilde tasarrufta bulunur” (Müslim, 2654/6569) hadisini, hadis olduğunu zikretmeden bir bölümünü burada vererek şerh yapmıştır.

²⁹⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 204-206.

²⁹⁹ İbn Kayyîm, Hz. Peygamberin (s.a.v) cenneti ve ahireti görmesini, Hz. Musanın (a.s) Allahla vasitasız konuştuğunu belirttiikten sonra üçüncü dereceye bu dünyada sadece peygamberlerin ulaşabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca fenâ

Bunu başaran sâlik artık hakk'a'l-yakînde fenâ bulur. Şârihimizin her üç derecenin şerhinde de Tilimsânî'nin açıklamalarının benzerini yaptığı görülmektedir. Ancak hakk'a'l-yakînin şerhini Tilimsânîden daha geniş ve daha açıklayıcı yapmıştır.³⁰⁰

Zikri üç dereceye ayıran Münâvî, ilk derecesi olan zikr-i zâhirin huzur-u kalp ile Allah'ın haklarına dikkat edilerek icra edilen ve dil ile yapılan zikir olduğunu belirtir. İkinci dereceyi ise dil sınırlamasının kalktığı, ruhun ve kalbin yaptığı zikir olarak tarif eder. Zikrin Üçüncü derecesi hakikî zikirdir. Yani zikrin, zâkirin ve mezkûrun bir olduğu, sâlikin nefsinin ve zikrinin Hakk'ın müşahedesıyla yok olduğu bir derecedir. Zikr iddiası hakikatte bir iftira ve yalan mesabesine düşer. Çünkü ortada ne zikir nede zikreden vardır. Geriye sadece o kalmıştır.³⁰¹ Tilimsânî ve Kâşânî birinci dereceyi, Kur'an ve sünnetteki dua ve zikir örneklerini vererek dil ile yapılan zikir olarak şerh ederken, Münâvî'nin örneklendirmeye gitmemiştir. Ayrıca zikrin derecelerinin şerhinde birer cümleyle yetinmiştir.³⁰²

Fakrın mülkiyetten mahrum olmak şeklinde sözlük manasını veren Münâvî, Allah için nefisten kurtulmadan gerçek fakrın elde edilemeyeceğini beyan etmiştir. Ona göre fakrın ilk derecesi dünyadan bütünüyle el etek çekmek, elindekileri halka dağıtmak ve dünyadan olumlu ya da olumsuz bahsetmekten dilini muhâfaza etmektir. Ayrıca malı mülkü terketmekten dolayı da ucûb ve riyadan sakınmaktır. İkinci derecesi ise varlığının, ilminin ve sahip olduğu herşeyin Allah'ın fazlı ve keremi olduğunu bilip amellerini kendine nisbet etmemesidir. Bütün bunlarla beraber elde ettiği hal ve makamların Allah'ın fazlı olduğunu görüp kendine nisbet etmekten kurtulan sâlik fakrın ikinci derecesini elde etmiş olur. Fakrın üçüncü derecesini ise, sâlikin Hak'tan başka ne amelin ne makamın ne de varlığın kalmadığı, Hakk'ın vahdaniyyetinde fena bulması olarak izah eder. Münâvî, bu dereceyi, varlık davasının kaybolduğu tasavvufta en son mertebe olan sûfinin hali kabul etmektedir.³⁰³

Gınânın üç derecesi olduğunu belirtin Münâvî, kalp zenginliğinin onun ilk derecesi olduğunu ifade eder. Ona göre bir kimse mal ve mülk ile zengin olsa fakat daha fazlasını istiyorsa gerçekte o fakirdir. Bir de kader ve kazaya razı olmayıp sebeplere bağlanmayı ve ezelde Hakk'ın taksimine razı olmayıp kullara husumet beslemeyi fakirliğin göstergesi kabul eder. Nefs zenginliği olan İkinci derecesini ise istikamet üzere devamlı Hakk'ı istemek, şehvi ve nefsi hazlardan kurtulmak ve

makamı, Hakk'ın emrinden ayrılmama ve murâdını onun murâdı yapmaktır şeklinde tarif ettikten sonra bundan başka anlayışın fesat ve sapkınlık olacağını iddia etmektedir. Bkz. İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. III: 230-233.

³⁰⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 206-208. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 293-295.

³⁰¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 185-188.

³⁰² Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 304. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 295-296.

³⁰³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 214-215.

yaptığı amelleri insanlar için değil, sırf Allah rızası için yapmak şeklinde şerh eder.³⁰⁴ Gınanın üçüncü derecesi, Hakla gınâyı üç aşamada izah eder. Birincisi Hakk'ın seni zikretmesi sonucu varlık âlemine çıktığını müşâhede etmendir. İkincisi devamlı olarak Hakk'ın ezeliyyetini mütâlaa etmendir. Üçüncü aşaması ise Hakk'ı bulmandır. Zira onu bulan herşeyi bulmuş onu kaybeden herşeyi kaybetmiştir.³⁰⁵

Şarihlerden Ankaravî, diğer şârihlerin değinmediği fakr-gınânın benzerliğine değinmiştir. O, fakr ve gınanın aynı şey olduğunu “Ariflere göre fakr ve gınâ birdir ” sözleriyle anlatmış ve her iki terimi de Allah'tan başkasına muhtaç olmamak şeklinde tarif etmiştir.³⁰⁶

Murâdı tarif eden Münâvî, Muhammedi (s.a.v) murâd kabul etmiştir. Çünkü o, Rabbinin kendisine peygamberlik vereceğini düşünmemiş hatta aklından dahi geçirmemişti. Ayrıca Münâvî de Herevî gibi murâdla müridden farklı makamlar olduğunu savunmaktadır. Ona göre isteyenle istenilen, sevenle sevilen, ziyaret edenle edilen nasıl bir değilse murâdla müridde aynı şey değildir. Şârihimize göre Murâdın birinci derecesi, Hakk'ın seçtiği kulunu şehvetlerden koruması, günah işlemekten alıkoymasıdır. Yani Allah, kulu istemese dahi onun günah işleme ihtiyarını elinden alarak seçtiği kulunu korumaktadır. Münâvî murâdın ikinci derecesini Hakk'ın, kulunu azarlanmasına neden olacak durumlardan muhafaza etmesi olarak kabul etmektedir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın atları öldürmesini, Hz. Musa'nın levhaları yere atmasını nasıl hayırla sonuçlandırıp Hz. Âdem ve Hz. Yunus gibi cezalandırmadı ise, kulunun hatalarını da hayırlara tebdil etmesidir.³⁰⁷ Üçüncü derecesini ise Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve keremiyle bir kulunu kendine seçmesi ve kendi muhlis kullarından kılmasıdır. Ateş aramaya giden Hz. Musaya (a.s) peygamberlik verdiği gibi.³⁰⁸

6. Vâdiler Bölümü

Herevî, usul bölümünden sonra gelen ihsân, ilim, hikmet, basiret, firâset, tâzim, ilhâm, sekine, itmi'nân ve himmet makamlarını manevî vâdilere benzetmiş ve bölümün ismini vadiler bölümü koymuştur. Her bir makam için bir ayet istişhâd eden Herevî, makamlarıda üçer dereceye ayırmıştır.

³⁰⁴ Tilimsânî, burada kastedilen nefsin nefs-i mutmainne olup nefs-i emmâre olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca o, gınânın önce kalpte meydana geldiğini sonra kalpten de nefse geçtiğini savunur. İbn Kayyîm ise gınanın önce nefiste oluştuğunu, oradan kalbe geçtiğini iddia etmektedir. Bu yorum sûfilerin tasavvuf anlayışına uymadığı gibi Hz. Muhammedin (s.a.v) “Bedende öyle bir et parçası vardır ki o temiz olursa bütün beden temiz olur. Dikkat edin o et parçası kalptir” hadisiyle de bağdaşmamaktadır. Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 313. ; İbn Kayyîm, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. III: 305.

³⁰⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 215-217.

³⁰⁶ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 314.

³⁰⁷ Kâşânî, bu peygamberlerden azarlanmayıpta ihsana nail olanların murâd, azarlanan ve cezalandırılan peygamberlerin ise mürid olduğunu belirtir. Kimi ikinci derecesinde kimi üçüncü derecesinde olsa bile bütün peygamberler murâd makamında olmalı. Çünkü hepside Allahın kendine seçtiği has kullarındandır. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 314-315.

³⁰⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 217-220.

Kaşânî de bu makamlara, geçilmesi gereken tehlikeli vadiler olduğu için bu ismin verildiğini belirtmiş bu vadilerinde ancak Allah'ın yardımıyla geçilebileceğine dikkat çekmiştir.

İhsanın ilk derecesini niyeti şeri ilimlerle süsleyip ilmin gereğine göre davranmak ve hâlini düzeltmek şeklinde şerheden şârihimize göre ikinci derecesi, hallerdeki ihsânı ise kulun hallerin hükümlerini yerine getirmeye gayret etmesi ve onları insanlardan gizlemesidir. Ayrıca sâlik hallerindeki vâridlerin hakkını batılmı olduğunu bilmeye gayret gösterecek. Münâvîye göre hâl ve vâridin hak ve batılı yani şeytânî ve ilâhî olanı vardır. Bunlarında alametleri bulunmaktadır. Örneğin, gelen varid sâlikte sıkıntı, elem, uyku ve tembellek meydana getiriyorsa şeytanî; huzur, neşe ve marifetullah meydana getiriyorsa ilâhîdir. Ona göre bütün bunlar amellerin neticesinde tecrübeyle bilinebilir. Münâvî vaktin ihsanını müşâhede hâlini ve Hakk'a hicreti devamlı olmaktır. Müşâhede halini devamlı sürdürebilmeyi ancak perdelenmekten kurtulan temkîn ehli başarabilmektedir. Çünkü ona göre temkîn ehlinin mâsiva ile meşgul olmaları onları müşâhede halinden alıkoymaz.³⁰⁹

İlmi üç dereceye ayıran Münâvî, ilk derecesi olan ilm-i celîyi, gözle ve diğer hislerle elde edilen veya nakledilen bir bilgiyle veya tecrübeyle elde edilen bir bilgi olarak kabul etmiştir. Kuvvet derecesine ve bilgiyi elde etme yoluna göre değişen, vehm, zan, ilim ve marifet gibi derecelerden bahsetmiştir. İkinci derecesine Herevî'nin bu ilme ilm-i hafî demesinin sebebini açıklayarak başlar. Ona göre bu isim, bu ilmin birinci derecedeki âlimlere gizli olması sebebiyle verilmiştir. Yoksa ehli için bu derece zahir bir ilimdir. Bu ilim ancak bedenlerini haramlardan, şehvetlerden ve şüpheli şeylerden uzak tutan, vakitlerini Rabbânî esintilerle dolduran, niyetleri berraklaştıran, kalpleri devamlı Allahla beraber olan riyâzet ehline verilmektedir. Bu kimseler kalplerine ilâhî nurların döküldüğü, Allah'tan başka hiç birşeyin kalmadığı cem makamını elde etmiş marifet ehlidir. İlimin son derecesi ledünnî ilmi, akılla ve isnad yoluyla değil onu bulmakla elde edileceğini savunan şarihimiz şuhûd makamında cenâb-ı Hakk'ın nurunun tecellisiyle, akıl gibi, hisler gibi bütün kuvvetlerin yok olacağını savunmaktadır. Bu ilmi vasfetmenin mümkün olmadığını, bu ilmin vasfi kendi hükmüdür. Çünkü bu ilimle zât-ı tecellinin cem mertebesi arasında perde bulunmamaktadır.³¹⁰

Münâvî'nin, ilim makamını örneklerle çok geniş açıkladığı görülmektedir. Gerek ilim makamının girişinde, gerekse ilmin derecelerini açıkladığı bölümlerde Tilimsânî ve Kaşânî'den

³⁰⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 223-225.

³¹⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 225-228.

daha kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Her ne kadar Kaşânî gibi “Eserimi yaşayarak anlattım” demese de kullandığı cümleler bu makamları yaşayarak anlattığı hissini vermektedir.

Hikmeti üç dereceye ayıran Münâvî’ye göre hikmetin birinci derecesi, bütün hak sahiplerine hakkını vermektir. İnsanın üzerinde nefsinin, ailesinin hakları vardır. Ayrıca Âdemoğluna bırakılan hilafet mirasının eşyaya hakkını vermek olduğuna dikkat çeker. Bu mirasın yarısında kadınlara ait olduğunu belirtir. Ona göre hikmetin ikinci derecesi, kulun, Allah’ın nimeti ve azabı insanlara adaletine uygun şekilde verdiğine şahitlik etmesi, emrettiği ve yasakladığı şeylerde de bir hikmetin bulunduğunu bilmesidir. Burada “Mü’min’in işi ne acayıptır. Kendisine ne verilse onun için hayırdır” hadisini zikreder. Münâvînin hadislerle şerh yapması nadir görüğümüz bir durumdur. Münâvî hikmetin üçüncü derecesini, sâlikin istidlâl yoluyla elde ettiği bütün ilimlerin hakikatlerine, onu hayretten kurtaran, cem’-i ahadiyyetin hakikatine basiretiyle ulaşması ve irşadında hakikat derecesine yükselmesidir. Bu derecede, Hâkim ismiyle hareket eden kimsenin gayesi son gaye olan mutlak varlığa yöneliktir.³¹¹

Basireti rûhî bir meleke kabul eden Münâvî, onun kalpte meydana geldiğine dikkat çekmektedir. Bir de basiretin, bütün akli ilimleri kapsadığını ve tarifi mümkün olmayan Allah’ın kelimelerine dayandığını belirtir. Ona göre basiretin ilk derecesi, sâlikin, Hz. Peygamberin (s.a.v) getirdiği bilgilerin doğru olduğunu basiretin nuru sayesinde anlaması ve şer’î ilimlerin kendisini hayra götüreceğini bilerek bu emirler hakkında asla şüphe duymamasıdır. İkinci derecesi ise, Allah’ın (c.c) hidayetinde ve dalaletinde, rızkı azaltmasında ve çoğaltmasında hikmetinin ve adaletinin gereği olarak hükmettiğine şahitlik etmektir. Münâvî burada Allah’ın kullarından bazısını fakirlikle terbiye edeceğini ifade eden hadisi zikretmiş³¹² ve bazı kullara fakirlik, bazılarına zenginlik verilmesinin onların hayrı için olduğuna dikkat çekmiştir. Şârihimiz basiretin üçüncü derecesini, marifet fişkirtan, belli rumuzları olan ve firaseti yeşerten basiret kabul eder. Yani marifet menzillerini kateden kalpten keşf ve marifet dökülmeye başlar. Gayb âleminden hediyeler gelir. Bunların herbirinin marifet ehline bilinen ama âlimler tarafından inkâr edilen işaretleri bulunmaktadır. Bu işaretlerle kalpte firâset yeşerip meyve vermeye başlar. Münâvînin burada kastettiği âlimler, riyazete karşı çıkan bilginlerdir. Ayrıca riyazet yapsalarda firâsetin, batıl mezhep mensuplarında ve felsefecilerde olmayacağına dikkat çekmiştir.³¹³

³¹¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 228-230. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 210.

³¹² Tilimsânî ve Kaşânî hadisin tamamını eserlerine alırken Münâvî’nin hadisin sadece konuyla alakalı bölümünü eserine aldığı görülmektedir. Bu durum okuyucunun zihninin dağılmasına katkı sağlamaktadır.

³¹³ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 233-235.

“Fırâset, müminin olmuş ve olacak şeyleri ve âlemin esrârını basiret gözüyle görmesini sağlayan ilâhî nurdur” şeklinde tanımlayan Müellifimize göre fırasetin ilk derecesi, Allah’ın zikriyle ünsiyet sonucunda meydana gelmemiş ehlullah dışındaki kâhin gibi kimselerde ortaya çıkan fırasıettir. Bu fırasetin kaynağı belli olmadığı için doğruluğu şüphelidir. Bu kimselere güvenilmez ve hürmet gösterilmez.³¹⁴ Münâvî, fırasıetin ikinci derecesini, iman fđanının meyvesi ve doğru hallerinin sonucu olarak keşf nuruyla parlayan bir nur kabul etmektedir. Üçüncü derecesini ise, çok değerli ve seçkin kimselerde meydana gelen, bazen rumuzlarla bazen kelimelerle ortaya çıkan bir fırasıet olarak izah etmektedir. İbarelerin açık olması sebebiyle şarihimizin fırasıetin ikinci ve üçüncü derecelerini kısaca şerhettiğini görülmektedir.³¹⁵

İbn Kayyîm, fırasıetin üçüncü derecesini sadece peygamberlerin fırasıeti olduğunu kabul etmektedir. Peygamberlerin bazı haberleri rumuzlarla almasını, bu haberlerin ehil olmayan insanlara ulaşmasının engellenmesi için olduğunu belirtmiştir. Abdurrezzak Tek’de bu derecenin şarihler tarafından peygamberlerin fıraseti kabul ettiklerin iddia etmiştir. Ancak incelediğimiz şerhlerde böyle bir ibareye rastlamadık. Onun İbni Kayyîmin şerhinden etkilendiğini düşünmekteyiz.³¹⁶

Tazimi üç dereceye ayırdığını ve birinci derecesini, Allah’ın emir ve yasakları karşısında boyun eğmek olarak tarif ettiğini görmekteyiz. Ona göre Allah’ın yüceliğini bilen kişi onun emir ve yasaklarına uyar. Ayrıca azimeti bırakıp ruhsatlara sarılmaz. Fakat azîmet hususunda aşırıya da kaçmaz. Bu babta şöyle bir sözü de nakleder; “Ey kulum. Sana bir şey emrettiğimde onu hemen yerine getir. Onu yerine getirmede ilim ve hikmet gözetleme. Böyle yaparsan isyan etmiş olursun”³¹⁷ Tazimin ikinci derecesini, Hakk’ın mahlukât ile ilgili kaza ve kaderine boyun eğmek ve onun hükmünde hikmetsizlik ve eğrilik görmemek olarak şerhetmiştir. Ayrıca ilmi esas alıp hükmünü gözardı etmemenin yanında cennet ve Cemâlullah gibi bir karşılık beklemeden hükme boyun eğmeye dikkat çekmiştir. Ona göre tazimin üçüncü derecesi, Hakk’a karşı tazimdir. Yani ona vâsıl olmada sebepleri görmeden, hiç kimsenin sonun üzerinde bir hakkının olmadığını müşahede edip kendi tercih ve iradesinden soyutlanıp Hakk’ın iradesinde teslim olmaktır.³¹⁸

İlhâmı, muhaddeslerin makamı kabul eden ve fırasıetten daha yüksek bir makam olduğunu belirten Münâvî, muhaddesi, herşeyde Hakk’ın kendisiyle konuştuğu hitabı anlayan kimse olarak

³¹⁴ Kaşânî, bu durumları, ehlullahın dışında ki kişilerde meydana gelen harikulade olaylar olarak yorumlamış ve Allahın, müridlerin şüphelerini gidermek için bu kimseleri kullanması kabul etmiştir. Ona göre bunun sebebi, müridlerin, ehlullahın fırasıetiyle bu kimseler de meydana gelen fırasıetin farkını görebilmelerini sağlamaktır. Bkz. Kaşânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 344.

³¹⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 233-235.

³¹⁶ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 216. ; İbn Kayyîm, *Medâricü’s-Sâlikîn*, s. III: 376-379.

³¹⁷ Bu sözün kaynağı bulunamadı.

³¹⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 236-238.

tarif etmiştir. Hakk'ın melekler âleminde konuşmasına muhâdese, hitabına da hadîs demektir.³¹⁹Şarihimiz peygamberlere ait olan ilhâmın ilk derecesini, Herevî'nin cümlesini aktarmakla yetindiği görülür. İkinci derecesini ise fitrat ilminin süte benzetilmesi gibi bir temsile ihtiyaç duymayacak kadar açıt ve net olan ilham olduğunu, Şeytanın vesvesesi olan kehanete asla benzemeyeceğini vurgular. Burada şarihimizin dikkat çektiği husus, ilhamın, sahibini günaha düşürmemesi ve sâlikin de sırlarına muttali olduğu kimselerin sırrını ifşa etmemesidir. Ona göre İlhamın üçüncü derecesi, eşyanın hakikatlerini akıl ve his olmadan, Hak ile görmeyi sağlayan bir ilhamdır. Bu derecede hiçbir bir idrakin karışmadığı sırf ilahi bir idrak söz konusudur. Münâvînin ehl-i kulüp dediği bu kimseler ilhamı Hak'tan şuhûd yoluyla alır ve insanların anlayabileceği kadarını his ve akıl yoluyla aktarırlar.³²⁰

Münâvî, sekînenin birinci derecesinde Herevî'nin İsrailoğullarına verilen tabutun düşmana korku saldığını, peygamberleri için bir mucize, kıralları için bir keramet ve müminler için bir nusret olduğunu izah etmekle yetinmiştir. İkinci derecesini ise, kendilerine ilham verilen muhaddeslerin dilinden dökülen, Hakk'ın latifelerinden olan bir sekine kabul eder. Yani vahiy nasıl nebilerin kalbine atıldı ise sekinede muhaddeslerin kalbine öylece atılmaktadır. Ona göre sekînetin üçüncü derecesi Hz. Muhammed (s.a.v) ve müminlerin kalplerine dökülen sekinedir. Bu sekinenin korku, üzüntü ve darlık zamanlarında onları teselli etmek ve imanlarını kuvvetlendirmek için kendilerine verilen bir nur olduğunu belirtir. Bu kuvvet sebebiyle nefis teskin olur. Kalbi ilahi nurla dolan sâlik cismânî lezzetlerin yerine, manevî lezzetlerden zevk almaya başlar. Böylece Rabbinin ve şeyhinin emrine boyun eğer ve onlara muhalefet etmekten sakınırlar. Mücâhede esnasında şeyhinin emrine boyun eğmek ve tavsiyelerine sıkı sarılmanın önemine vurgu yapması, tarikatler döneminde kurumsallaşan şeyh-mürîd ilişkisinin hem kendi hayatındaki hem de bulunduğu bölgedeki tasavvuf anlayışına dair önemli ipuçları verdiğini düşünmekteyiz.³²¹

İtmi'nânı, ihsan makamının içerisinde 'iyâna yakın bir müşâhede hâli kabul eden Münâvî, itmi'nânın ilk derecesini, Allah'ın zikriyle sâlikten havf halinin gidip reca halinin gelmesi ve güven duygusunun hâkim olması şeklinde izah eder. Ona göre sâlik dinî vecîbeleri yerine getirirken veya seyr'u sülûk esnasında zorluklarla karşılaştığında zikrin sükûnetiyle kalbi mutmain olur. Bu sükûnet hâliyle sâlik, sıkıntı ve musibetlerden bile zevk almaya başlar. İkinci derecede ise sâlikin ruhu, keşf ile rahatlamış ve niyetinin gerçekleşeceğine dair aldığı işâretlerle de huzur bulmuştur. Ayrıca tefrîka

³¹⁹ Tilimsânî ve Kâşânî, ilhamla vahyin farmlılıklarına ve benzerliklerin kuranda geçen arıya ve havarilere yapılan vahy ile ilgili ayetleride zikrederek değinmişler ve bu ayetlerde kastedilen vahyin ilhâm olduğunu belirtmişlerdir. Münâvî ise bu koya değinmediği görülmektedir. Bkz. Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 239. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 361. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 355.

³²⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 239-241.

halinde Hakk'ın şühûduyla perdelerin kalkmaya başladığı esmânın ve sıfatların tecellileri açılmasıyla sâlik mutmain olur. Bu durum isim, sıfat ve fiil tecellilerini aşan ve cem makamına ulaşmak üzere olan ehli içindir. Geriye isim, sıfat ve fiil tecellilerinin yok olup zât tecellisinin bulunduğu cem mertebesi kalmıştır. Münâvî, üçüncü dereceyi, artık hiçbir korkunun kalmadığı cem'-i zât-ı ahadiyyet derecesine lütufla ulaştıran itmi'nân hali şeklinde açıklar. Bu dereceye eren kimsede korku kaybolur, ağyâr ve âsâr yok olur. Yani mahlûkat kaybolmuş sadece Hak kalmıştır. Bu bekâ hali sâliki mutmain eder.³²²

Tilimsânî ve Kâşânî, itmi'nânı ayet, hadis ve şiirle genişçe anlattıkları görülmektedir. Özellikle Kâşânî, şerhinde ayet ve hadisleri çokça kullanmıştır. Tilimsânî'nin, konunun sonunda Hz. Muhammedin (s.a.v) miraca çıkışını anlatan dîvânı eserine alması konuya zenginlik katmıştır.³²³

himmet, kulun ne sevap beklentisi ne de cezalandırılma korkusu olmaksızın halis niyetle Hakk'a yönelmesidir. Bu tariftten sonra Münâvî, himmetin ilk derecesini sâliki fâni olan şeylere rağbetten vazgeçirip bâkî olana yönelten himmet olarak kısaca izah etmiştir. İkinci derecesini ise amellerin meyvesi mükâfat beklentisinden vazgeçirip sâliki Hakk'a teveccüh boyasıyla boyayan himmet şeklinde izah eder. Çünkü ona göre salih amellerin vardığı nokta Allah'a teveccühün başlangıç noktasına bile ulaşamaz. Bu dereceye de ancak vecd ehlinin ulaşacağını belirtir. Şarihimiz, himmetin üçüncü derecesini sâlikin her türlü hâl, makam ve derecelerden vazgeçip isim ve sıfat perdelerinin arkasında Hakk'ı müşâhede etmeye dahi razı olmaması olarak tarif eder. Şarihimizin, derecelerini birer kısa cümleyle açıkladığı himmet makamı, onun en kısa şerhettiği makamlardandır. Münâvî kadar olmasa da diğer şârihlerin de bu makam için kısa şerhler yaptıkları görülmektedir.³²⁴

7. Haller Bölümü

Herevî, seyr u sülûkta sâlikin yaşayacağı halleri bir bölüm olarak ele almış ve haller bölümü olarak isimlendirmiştir. Bu bölüm altında muhabbet, gayret, şevk, kalak, 'ataş, vecd, dehşet, heyemân, berk ve zevk hallerini ele almıştır. Diğer bölümlerde izlediği usûl üzere bu bölümde de her bir makamı bir ayetle delillendirmiş ve her bir makamı üç dereceye ayırmıştır.

Münâvî, bölümün ilk makamı olan muhabbeti, sâlikin, Hak'tan başka alanın da verenin de olmadığı bilerek onun Celal ve Cemal sıfatının yansması, heybet ve üns arasında mahubuna

³²¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 241-244.

³²² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 244-246.

³²³ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 377-382. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 361-370.

³²⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 247-248. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 383-386. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 379-382.

teveccühle bağlanması olarak tarif etmiştir. Avâmı denize dalmayıp sahilde gezip dalgaları seyreden kimseye benzeten Münâvî, bu makamı mahbubun sevgisiyle denize girecek kimselerin ilk makamı kabul etmiştir. Havâsı ise mahbubun muhabbetiyle denize dalıp yüzerken fenâ denizine geldiğinde seyr'u sülûku biten kimselere benzetir. Artık dalgalar onu tamamen kaplamış ve mahbubun muhabbetiyle kaybolup gitmiştir.³²⁵ Münâvî muhabbetin birinci derecesinin sâlikin teveccüh hususundaki bütün tereddüt ve vesveselerini ortadan kaldırdığını, mahbubuna hizmet yolunda çektiği çile, yorgunluk ve musibetlerden zevk almasını sağladığını belirtir. Böyle bir sevginin kaynağı Allah'ın kulunun kalbine hediye ettiği nurudur. Bu nur kulun kalbinde parlayınca, gönlünde ki ünsün tatlılığı himmet ve gayretini artırır. Bu gayret onu, “De ki, eğer Allahı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin” (Âli imrân 3/31) ayetinde belirtilen Allah ve rasulüne ittibaya sevk eder. Böylece Allah'ta onu sever.³²⁶ Muhabbetin ikinci derecesi ise masivayı terkettirip Hakk'ı tercih ettiren, onu zikretmekten bir an bile ayırmayan, eşyaya ibret nazarıyla bakmasını sağlayan ve kalbini müşahedeye bağlayan bir muhabbettir. Münâvî burada İsmail b. Kâsım Atâhiyyenin (v. 211/835) “Herşeyde onun varlığını gösteren deliller vardır, her şey onun bir olduğuna şahitlik etmektedir” mealindeki şiirini zikreder. Şârihimiz muhabbetin üçüncü derecesini işaretlerin kalktığı, sıfatların nihâyete erdiği, onu teleffuz eden ibârelerin tükendiği, sâliki fenâ makamına götüren bir muhabbet olduğunu belirttikten sonra hiç kimsenin bu makama erdiğini iddia edemeyeceğini savunur. Çünkü ilâhî huzurun nurunun güzelliğine gark olmuş olanlar için bu mertebede aklın rolü kalmamış ve onu kelimelerle ifade etmeleri de mümkün değildir.³²⁷

Üç dereceye ayırdığı gayretin aslının bir şeyi aşırı istemek ve başkalarından onu sakınmak olarak tarif eder. Birinci derecesi olan ibadetlere olan gayreti, müridin halleriyle alakalı amelleri vaktinde yerine getirme şevki olarak şerhetmiştir. mürid ibadetleri zamanında yapmaya gayret eder, kaçırdıklarını ise biran önce telafî eder. İkinci derecesi ise müridin boşa geçirdiği vakitleri kıskanmasıdır. Ona göre avâm için ibadet zamanı iken, hâl sahibi mürid için zevk ve huzur zamanıdır. Dolayısıyla çok kıymetlidir. Bu durumu, “Geçen zaman için nedametle meşgul olmak bulunduğu zamanı da kaybetmektir” ve “Vakit keskin bir kılıçtır sen onu kesmezsen o seni keser” sözleriyle açıklar. Şarihimize göre gayretin üçüncü derecesi, esmânın cüzî tecelliyâtını müşâhede

³²⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 251-252.

³²⁶ Kâşânî'ye göre muhabbetin bu derecesi sâliki, kendi sıfat ve fillerinde yokluğa, Hakta bakî olmaya ve ilâhî sıfat ve fiillerinin onda tecellisine sebep olur. Bu sevgi ölçüsünde mahbubun nurlarının tecellileri de artar. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 393.

³²⁷ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 251-257.

eden ârifin basiretini örten ince perdeden ve Rabbiyle kendisi arasındaki sevap ve cenneti isteyen hevâ perdesinden kurtulma gayretidir.³²⁸

Münâvî birinci ve ikinci derecedeki kişiyi mürid olarak isimlendirirken, Tilimsânî ve Kâşânî, Herevî'nin şerhinde olduğu gibi birinci derecede ki kimseyi âbid, ikincisini mürid ismiyle isimlendirmektedir. Zannımızca Münâvî her iki dereceyi de müridin derecesi olarak görmektedir. Diğerleri ise birinci dereceyi âbidin ikinci dereceyi müridin mertebesi kabul etmektedirler. Bu yorum, Herevî'nin eserindeki ibarelere daha uygun görünmektedir.³²⁹

Şevki, kalbin sevgiliye olan isteği olarak tarif ettikten sonra gâib olana taalluku sebebiyle içinde büyük bir zarar ve hastalık barındırdığını belirten şmüellifimize göre sûfiler, seyr'u sülûklarını şevk üzerine değil müşâhede üzerine bina ederler. Ona göre şevkin birinci derecesi, âbidin cenneti kazanma iştiağıdır. Bu onu, hem ceza korkusundan ve sevapları kaçırma duygusundan güven duygusuna ve hem de dünya ve ahiret nimetlerini kazanmaya teşvik eder. Ancak Münâvî, bu duyguları şevkin barındırdığı kusurlar olarak tanımlar. Şevkin ikinci derecesi, kulun, kalbî ihسانların kaynağı olan Mennân, Muhsin ve Mu'tî gib ilâhi sıfatların sahibi Allah'a olan şevkidir. Ona göre bu durumdaki şevkin kusuru, nimetlerin sahibine değilde nimetlerine yönelmektir. Dolayısıyla içerisinde nefsânî istek ve hazlar barındırmaktadır. Şârihimiz şevkin üçüncü derecesini, her türlü illet ve kusurdan arınmış saf ve hâlis bir muhabbetle Allah için olan şevk şeklinde tarif etmiştir. Ona göre bu derecedeki şevk, sahibine huzurlu bir hayat vermeyen Zât-ı İlâhînin muhabbet ateşidir ki mahbubuna kavuşmadıkça sönmeyecektir.³³⁰

Kalakın birinci derecesini kulun, insanlarla beraber olmanın kendisini Hakk'a vasıl olmaktan alıkoyduğunu düşünerek onlardan uzaklaşması, ölümünde Hakk'ın sevgisiyle ona kavuşma arzusuyla temenni etmesi şeklinde açıklamıştır. İkinci derecesini ise akli ve sabra hâkimiyet kurmaya çalışan kalak olarak tarif etmiştir. Ona göre, Herevî'nin, burada galip gelmesi demeyip hâkimiyet kurmaya çalışması demesi, aklın etkisinin ancak şuhûd makamında tamamen yok olacağını düşünmesinden dolayıdır. Kalakta ise bazen akıl kalakı, bazende kalak akli etkisi altına alır. Şârihimiz üçüncü derecesini akli gideren ve fenaya sevkeden kalak kabul eder. Bu derecesi, kulun kalbini fenaya ulaştırmadan rahata ermez. Şuhûd denizine dalınca ne akıl kalır ne rusûm kalır. Herşey yok olur. Ayrıca bu derecedeki kalakın sınırı da yoktur.³³¹

³²⁸Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 257-259.

³²⁹Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 257-258. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 403. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 398-399.

³³⁰Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 259-261.

³³¹Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 261-262.

İbrahim (a.s) yıldızı gördüğünde Allah'a olan aşkının şiddetiyle onu Rabbi zannetmiştir. Bu durum, çölde susuz kalan kimsenin serâbı görüp su zannetmesi, gördüğü kimseyi sâkî zannetmesi gibi bir durumdur diyen Münâvî 'ataşın birinci derecesini, müridin kendisine yol gösterecek bir şâhîde olan susuzluğu kabul eder. Bu şâhid, ya daha önce bu makam ve halleri yaşamış kimselerin ilimleri ya da şeyhinden gelecek manevi işaretler ve kalbine şifa verecek manalardır. Ona göre İkinci derecesi birinci derecesinden daha yüksek olan sâlikin susuzluğudur. Çünkü sâlik halden hâle geçmekten, sıkıntılardan ve çektiği çilelerden kurtulup, sülûkunu bitirmeyi ve en yüksek makam olan maksuduna ulaşmayı arzular. Şârihimiz, 'ataşın üçüncü derecesini, muhibbin, ayı bulutsuz bir gecede nasıl müşâhede ediyorsa mahbubunu da öylece perdesiz müşâhede etme iştiyâkı olarak şerhetmektedir. O, ilâhî zatın perdelerinin nurânî, kullarından örten perdelerin zulmânî olduğunu belirtip, "Allahı örten nurdan ve karanlıktan yetmiş bin perde vardır"³³² hadisini delil getirir.³³³

Vecdi, kalbin karşılaştığı ve şuhûddan kaynaklanan vahiy gibi aniden gerçekleşen haller şeklinde tarif etmektedir. O. vecdin birinci derecesini vecd ehlinin işitme, görme ve tefekkür şâhidini uyandıran vecddir. Yani varidlerin kula ulaşmasının yollarını açmaktadır. Hak'tan gelen hitabı duymaya, misal âleminde nurları görmeye ve semâvî manaları hissedip tefekkür etmeye başlar. Kâşânî, tefekkür şâhidinin işitme ve görme şahidinden daha etkili olduğunu belirtirken, münâvî ise görmenin duyma şâhidinden daha etkili olduğunu, tefekkür şâhidinin ise gerçek vecdi ortaya çıkardığını savunur. Vecdin ikinci derecesini birinci derecesinden üstün gören Münâvî, bu dereceyi "Ben sizin Rabbiniz değilmiyim" (el-Ârâf 7/172) hitabının işitilmesiyle hakîki cezbenin ruhu uyandırdığı vecd hâli olarak kabul etmektedir. Ona göre ruhlara yapılan bu hitabı ruhlar ebedî olarak duymaya devam etmektedir. Çünkü ruhlar için önce ve sonra yoktur. Şârihimiz vecdin üçüncü derecesini kulu dünyanın ve ahiretin tüm hazlarından kurtaran, yaratılış maddesi olan toprak ve suyun tüm kirlerinden arındıran ve nefisini yok eden bir vecd olarak şerhetmektedir.³³⁴

Münâvî, dehşet hâlinde sâlikin yaşadığı şuhûdun akla, aşırı muhabbetin sabrına, marifetin de ilmine galip geldiğini belirtir. Ona göre vecdin birinci derecesinde müridin halleri ilmine galip gelmekte ve şathiyeden kendilerini alamamaktalar. Hâl ehlinin bu durumunu rusûm ehli inkâr etmektedir. Ayrıca ulaştığı şuhûd, müridin sabrını ve takatini tüketmekte, himmetini de yok etmektedir. İkinci derecesini ise sâlikin ferdâniyyet makamı olan cem' halinde yaşadığı dehşet kabul etmektedir. Hakk'ın bâkî olmasını ve hâdis varlıklar üzerindeki hükmünü müşâhede eden sâlik, hudûs olandan kadîm olanı müşâhedeye yönelir. Ona göre bu durum, "Kulumu sevdiğim

³³² Taberânî 5802. 6/148.

³³³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 262-265.

³³⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 265-268. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 416-421.

zaman benimle gördüğü gözü olurum” kutsî hadisinde de belirtildiği gibi Hakk’ı Hak ile görmektir. Şarihimizin muhibbin dehşetini, ittisâl anında mahbûbun nurunun ve feyzinin muhibbi kuşatması ve nur dalgalarının içinde gark olmasının verdiği dehşet hâli olarak yorumladığı görülmektedir.³³⁵

Müellifimiz, Herevî’nin aksine Hz. Mûsâ’nın (a.s) yaşadığı tecellilerin yoğunluğundan hayrete düşüp bayılmasını heyemâna değil fenâ makamına delil olmasının daha uygun olacağını savunmaktadır.³³⁶ Münâvî, heyemânın birinci derecesini, kâtiplere vezirlik verildiğinde sevinçten nasıl aklını kaybediyorlarsa, sâlikin ilâhî lütfâ layık olmadığını düşündüğü bir zamanda ilâhî lütuf şimşeğinin parıltıların müşâhede ettiğinde kendinden geçmesi olarak görmektedir. İkinci derecesini ise, mükâşefe ile elde edilen ilmin burhanlarının ve ilâhî nurların ortaya çıkması esnasında hakikat dalgalarının sâliki kaplamasıyla yaşadığı heyemân olarak tarif eder. Şarihimiz heyemânı üçüncü derecesinin kulun varlığının ezeli sultanın ‘aynında fenâ bulması, hallerin kendisini istila edip keşf denizinde boğulmasıdır. Artık ona, insanların halleri görünmez olur. Hareket hali de sükûn hâli de artık kayıt altında değildir. Bazen coşar bazen de sükûn olur.³³⁷

Herevî’nin “Hz. Musâ’ya peygamberlik yolunda ateş nasıl başlangıç parıltısı ise berk de velilik yolunda başlangıç alametidir”³³⁸ sözünden hareketle müridin seyrü sülûkunun başlangıcında ki makam yakaza, velâyetin ki ise berktir. Ona göre, berk ile vecd farklıdır. Berk, Allah’ın (c.c) kulun kalbinde yaktığı istek ateşi iken vecd, bu ateşin şiddetlenmesi, hükmünün zuhur etmesidir. Ayrıca vecd devamlı iken, berk zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Münâvî’ye göre birinci derecesi, va’d yönünden gelen parıltılardır. Yani, Allah’ın evliyasına vadettiği kurbiyyet makamıdır. Bu derecede kul kendisine gelen lütufları bu parıltılar sebebiyle gözünde büyütür. Çünkü daha önce bu lütuflardan habersizdi. Bu lütuflar sebebiyle artık bütün musibetler gözünde küçülür. İkinci derecesi ise, va’id yönünden gelen parıltılardır. Bu korku parıltısı, kulu uzun emellerden ve vaktini halk ile meşgul etmekten sakınmaya sevkeder. Vaktinin az olduğunu bilerek vaktini Hak ile yakîn olmak için harcar. Şarihimiz, lütuf yönünden gelen berki, Hakk’ın lütuflarıyla kuluna kendini tanıtmayı ve ondan fakrın hakikat perdelerini kaldırması olarak anlamıştır. Fakrın zuhurunu da hakîki sülûkun kapısı görmektedir. Böylece lütfun nurlarını müşâhede eden kul coşku sevinç dalgasına kapılır.

³³⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 269-272.

³³⁶ İbn Kayyîm, Herevî’nin delil getirdiği ayetin heyemânle ilgisinin bulunmadığını iddia ettikten sonra Herevînin heyemânı sâlikin makamlarından biri olarak kabul etmesini de eleştirmektedir. Bkz. Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 256.

³³⁷ Bu bölüm esas aldığımız Muhammed Abdulkadir Nassârın eserinde bu derecelerin şerhi bulunmamaktadır. Zannımızca bunun sebebi, heyemânın ikinci derecesi ve üçüncü derecesinin şerhi, tahkikini esas aldığı nüshada bulunmamasıdır. Bu nedenle eserinde bu derecelerin şerhine yer vermemiş olmalı. Herevî’nin sözlerini aktarmakla yetinmiştir. Süleymâniye kütüphanesindeki nüshada ise bu bölümlerin şerhi mevcuttur. Bkz. Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 269-272. ; Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, vr. 53b-54a.

³³⁸ Tilimsânî ve Kâşânî’ye göre Herevî’nin, velâyet yolu ile kastettiği seyr ilellâh değildir. Bilakis seyr fillâhtır. Çünkü onlara göre tasavvuf yolu olan seyr ilellâha davet yakaza ile başlar. Berk ise sâliki velayete yani seyr fillâha davet eder. Bkz. Tilimsânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn* ile ‘l-Hakk’ı ‘l-Mübîn, s. 440. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 431.

Kulluk ile meşgul olduğundan dolayı zâhirine yansımaya da Mevlâ'sının kendisini seçkin kullarının arasına almasından dolayı kendinde bir iftihar duygusu oluşur.³³⁹

Müellifimiz, haller bölümünde makamları yaşayan kişilere sâlik yerine kul ismiyle adlandırmıştır. Tilimsânî ve Kâşânî'nin ise sâlik ismini kullanmakta olduklarını görmekteyiz. Herevî de eserinde sâlik yerine kul ismini tercih etmiştir. Kanaatimizce Münâvî'nin, bütün makamlarda daha çok kul ismini kullanması, kelime-i şehâdetle Hz. Muhammed (sav) için kullanılan kul isminin, imanın en alt derecesinden en üst derecesine kadar bütün makamları ifade edebilen bir isim olması sebebiyledir.

8. Velâyet Bölümü

Herevî bu bölümdeki makamları velilerin makamları olarak kabul etmiş ve bölümü velâyet bölümü olarak isimlendirmiştir. Velilerin makamları olarak lahz, vakit, safâ, sürûr, sır, nefes, gurbet, gark, gaybet ve temkin makamlarını zikretmiştir.

Münâvî, velâyet bölümünün ilk makamı olan lahzı, kölenin bakması gibi utanarak ve tertemiz bir bakış şeklinde tarif etmiş ve “rikka” kelimesinin köle olmak anlamından geldiğini belirtmiştir.³⁴⁰ Ona göre lahzın birinci derecesi kulun, takdir edilenin muHakk'ak gerçekleşeceğini bilerek Hakk'ın lütuf ve ihsanını mülâhaza etmesi, lütuflar karşısında sevinirken bunun ilahî bir mekr olmasından korkması ve Rabbinin sıfatlarının şükürü gerektirdiği için şükre yönelmesidir. Lahzın ikinci derecesi ise, kula kalbindeki perdeleri kaldırıp velâyet libâsını giydiren, keşf nurunu mülâhaza etmesidir. Şârihimiz lahzın üçüncü derecesini kulun vahdâniyyet şühûdunun kaynağı olan ‘aynü'l-cem’i mülâhaza etmesi veriyâzete ve mücâhedeye iltifat etmemesidir.³⁴¹ Bu mülâhaza kula Allah'ı (cc) yarattıkları Hakkındaki muradı ne ise o şekilde mahlûkâtı nazar etmeyi kazandırır.³⁴² Vakit ise, içinde bulunduğu hâl veya senin üzerinde hâkim olan herşey şeklinde tarif etmiştir. Müellifimize göre vaktin ilk anlamı, her türlü beklentiden arınmış recâ duygusunun, Hakk'ın huzurundan kovulma korkusunun ve Hakk'a muhabbet sonucunda oluşan ona kavuşma arzusunun kula, Hakk'ın

³³⁹ Münâvî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn, s. 273-275.

³⁴⁰ Kâşânî ve İbn Kayyîm “rikka” kelimesinin hırsızlık yapmak fiilinden geldiğini iddia ederek lahzâyı, gizli ve âni bakış şeklinde şerh etmişlerdir. Abdurrezzak Tek'in de aynı manada eserine aldığı görülmektedir. Fakat biz, Herevînin eserine en uygun anlamlandırmanın Tilimsânî ve Münâvî'nin verdiği mana olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. Münâvî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn, s. 281. ; Tilimsânî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile 'l-Hakk'ı 'l-Mübîn, s. 449. ; Kâşânî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn, s. 445. ; Tek, Tasavvufî Mertebeler, s. 265.

³⁴¹ Tilimsânî ve Kâşânî'ye göre mücâhede ve riyâzet seyr u sülûkun başlangıcı için gereklidir. Cem makâmını elde edenler için artık bunların önemi kalmamıştır. Çünkü gâye Hakk'ı müşâhede etmektir. Tilimsânî bu bakış açısına katılmayanlar, cem' mertebesinin hakikatini yaşamamış ve kavrayamamış olan cahillerdir. Çünkü onlar en çok amel edenin Allaha en yakın kimseler olacağına inanmaktadırlar. İbn Kayyîm ise Herevî'nin kastettiği mülâhazanın, sâliki riyâzet ve mücâhededen değil, aksine bunları önemsiz görme anlayışından uzaklaştıracağını iddia etmektedir. Bkz. Tilimsânî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile 'l-Hakk'ı 'l-Mübîn, s. 454. ; Kâşânî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn, s. 451. ; Tek, Tasavvufî Mertebeler, s. 267.

lütfunu görebileceği vecdi ortaya çıkardığı vakittir. İkinci derecesi ise sâlikin, şühûd halinin hâkim olduğu temkin ile ilimle kulluğun hâkim olduğu telvîn arasında seyr ettiği vakittir. Ona göre bu iki hâlin arasında olmak salike büyük bir sıkıntı vermektedir. Şârihimiz üçüncü derecedeki Hak vaktini, Hakk'ın hükmünün kalbin sahibine hâkim olduğu vakit olması sebebiyle bu ismin verildiğini açıklar. Damlanın denizde kaybolduğu gibi zaman da dehrin vücudunda kaybolur.³⁴³

Sürûru “esârîr” (yüz ifadesi) kelimesinden türetilen, içerisinde hiçbir hüznün olmadığı, yüzde beliren sevinç ifadesi şeklinde açıklamış ve ferahtan daha üstün bir sevinç göstergesi kabul eden Münâvî'ye göre sürurun birinci derecesi, zevkin oluşturduğu ve üç çeşit hüznü kuldan giderir. Birincisi cennete girememe, cehenneme düşme ve Hak'tan perdelenme hüznüdür. İkincisi, hayret içinde kalıp yolu kaybetme hüznüdür. Üçüncüsü ise, Allah'a teveccühten uzaklaşmave tefrikaya düşme korkusudur. Münâvî, sürûrun bu derecesini zevk makamıyla ilişkilendirerek, bu korkuların her birinin zevkin bir derecesini engellediğini savunur. Münâvî'ye göre sürurun ikinci derecesi, mârifete engel ilim perdesini kaldıran, Peygamber efendimizin (s.a.v) Bilâle (r.a) hitaben “Ezan oku da bizi rahatlat ” buyurduğu emrin mucibince tekliflerin külfetinden kurtaran şühûdun sürurudur. Ayrıca bu şühûd, sâlike kendi başına gelen her musibeti nimet bilmeyi de öğreterek iradesinden kurtulmasını sağlar. Şârihimiz sürurun üçüncü derecesini, sâlikten tefrikanın tüm izlerini silen şühûddaki fenaya davete icâbetin meydana getirdiği bir sevinç olarak yorumlar. Bu sürûr, salike, zât-ı ahadiyyeti müşâhede kapısını açar ve ruhunu sevinç ve neşe bahşeder.³⁴⁴

Ahfiyâyı, Allah'ın insanlardan gizlediği kiseler olarak tarif eder. Ona göre ahfiyânın birinci tabakası, kendileri ârif, siddîk gibi bir isimle veya Allah'ın isimlerinden birine nisbetle isimlendirilmeyen, sülûkları doğru, hedefleri saf ve himmetleri yüce kimselerdir. Onlardan Allah'ın azametine şahit olanına Abdulazîm, Allah'ın sırlarına şahit olana Abdulbâtın ismi verilir. Ayrıca münâvî bu kimselerin sayesinde kullardan belaların kaldırıldığını ve onların ihtiyaçlarının giderildiğini belirtir. İkinci tabakayı ise, konuşmalarında birçok anlamlar bulunan fakat sözleri insanlar tarafından farklı anlaşılan kimseler olarak tarif eder. Örneğin onlardan biri “Allah yanında benim bir derecem yok” diyerek, bütün makamları geçip kemâle erdiğine işâret etse insanlar onun bu sözünden değersiz biri olduğunu çıkarırlar. Şârihimize göre ahfiyânın üçüncü tabakası, Hakk'ı

³⁴² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 281-283.

³⁴³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 284-287.

³⁴⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 289-291.

müşâhedeleri sebebiyle halerini bilemeyecek durumda olan, Allah'ın da onları kendilerinden bile gizlediği kimselerdir.³⁴⁵

Şârihimiz, vakit ve nefes makamlarının her üç derecesinin de üçer derecesi bulunduğu hareketle birbirlerine benzetmiş ve diğer makamlarda bu durumun olmadığını belirtmiştir. O, nefesin ilk derecesini maksudundan perdelenen veya mahbubundan ayrı kalan kulun hüzünlü nefes alışı olarak yorumladığı görülmektedir. Bu duruma zâhirî ilmin hâkim olduğu kimseler düşer. Yoksa hâlin kendisine hâkim olduğu, mahbubunun sevgisinin lezzetiyle dolu kimsede bu hâl bulunmaz. Ayrıca münâvî bu derecedeki nefesi, matluba yaklaştırmadığı gerekçesiyle bir makam olarak görmez. Nefesin ikinci derecesini ise, cem makamında, Hakk'ı müşâhede anında gördüğü tecelliler sebebiyle yaşadığı sürurdan kaynaklanan bir rahatlama olarak tarif etmiştir. Şârihimiz nefesin üçüncü derecesinin, hâdislerin fâni olduğu, kadîm olanın bâkî olduğu şuhûd makamında yaşanacağını savunur. Herevî'nin, sıdkı'n-nûr³⁴⁶ tabirini Hakk'ın nurunun zuhuru olarak şerhetmiş ve bunun da Rahmânın nefesiyle ortaya çıkacağını belirtmiştir.³⁴⁷

Münâvî, vatanından ayrı kalan kimsenin garîb, bulunduğu yere de gurbet dendiğini belirttikten sonra ilk derecesiyle ilgili şerh yapmamıştır. Zannımızca, bunun sebebi, Herevî'nin sözlerinin şerhe ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğundandır. Herevî, birinci derecedeki kişinin vatandan ayrı düşmüş ve kıyamet günü Hz. İsa ile beraber olacağını zikreder. Münâvî hâlin gurbeti olan ikinci dereceyi, her haliyle insanlar gibi davrandığından dolayı insanlar onun gerçek hâlinde haberdar olmamaları olarak yorumlamıştır. Bu derecedeki kulların, Hz. Muhammedin (s.a.v) "Ne mutlu gariplere! Onlar benden sonra insanların ifsâd ettiği şeyleri ıslah ederler"³⁴⁸ hadisindeki belirttiği kimseler olduğunu savunur. Ayrıca onların, fâsidlerin içinde yaşayan Salihler, cahillerin içinde yaşayan âlimler ve munâfıkların içinde yaşayan sıddîkler olduğunu belirtir. Şârihimize göre gurbetin üçüncü derecesi, bulmuş olduğu Hakk'ın şuhûdu ile ârif olan kimsenin gurbetidir. Onun garip olması insanların onu ve onun hâlini idrak edememeleri sebebiyledir. Münâvî, ilimleri cem'-i ahadiyyetin aynından kaynaklanan bu derecede ki âriflerin idraklerinin akılla değil, Hak ile olduğunu savunur. Onların dünyada ve ahirette garîp olmalarını da Hakk'ın onları gizlemesi ve onları ne dünya ehlinin ne de ahiret ehlinin bilmemesi ile izah etmektedir.³⁴⁹

³⁴⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 289-294. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 473-479. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 471-478.

³⁴⁶ Kâşânî'nin şerhinde sadefü'n-nûr şeklinde geçmektedir. Bkz. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 477.

³⁴⁷ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 295-298.

³⁴⁸ Tirmizî, *İman*, 18.

³⁴⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 298-301.

Garkın ilk derecesi olan ilmin hükümlerinin hâlin hükümlerinde gark olmasını şöyle bir örnekle açıklar: kul ilim sayesinde Allah korkusunu bilir. Fakat o, havf sıfatıyla muttasıf olduğunda bu korku hâli ona galip gelir. Böylece korkunun bilgisi değil bizzat korku hâli onu kuşatmış olur. Vakti havf olan sâlik artık korkunun bilgisini zikretmez. Çünkü onu yaşamaktadır. Münâvî, işte bu şekilde halleri ilmini kuşatan sâlik, keşf ve müşâhede ile seyrinde istikâmet elde eder ve kulluğu derecesinde Abdurrahmân, Abdulmuhsîn ve Abdulvehhâb gibi Hakk'ın isimlerine nisbet edilmeyi hak eder.³⁵⁰ Garkın ikinci derecesi, işâretin keşfe gark olmasını ise, şöyle açıklar: İşâret kulun başında bulunan bir çağrıdır. Ancak vahdâniyyetin zuhuru ve fenanın tecellileri ile bu işâretler keşfte gark olur. Bu derecede kul her ne kadar fenâ tecellilerine gark olsada kendisinde rusûmun kalıntıları bulunmaktadır. Fakat kalıntıların az olması ve kendisinin de keşfin nuru ile meşgul olması sebebiyle bunların zulmetini hissetmez. Şârihimiz, şâhidlerin cem'de gark olduğu üçüncü dereceyi, Hakk'ın esmâ ve sıfatlarının tecellilerinin cem'de fenâ bulması yani kulun tamamıyla fâni olması şeklinde yorumladığı görülmektedir. Ona göre, bu derecede ki kulu ezeliyyet nurları kuşatmış ve o, âleme nefsiyle değil Hakk'ın nazarıyla bakmaya başlamıştır. Kâşânî, “Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı” (el-Enfâl 8/17) ayetinin bu dereceyi ifade ettiğine işâret etmiş ve bu hâle sahâbe-i kiramın varis olduklarını belirtmiştir.³⁵¹

Münâvî, diğer şârihler Tilimsânî ve Kâşânî gibi gaybet makamının şerhini çok kısa tutmuştur. Hatta makamlar içerisinde, şerhini en kısa yaptığı makam diyebiliriz. Ona göre müridin gaybeti, her türlü hakikati elde edebilmesi için müridin niyetini saf hâle getirmesi ve bu yolda onu engelleyecek hertürlü alâkadan kurtulmasıdır. Sâlikin gaybeti ise, ilmin rusûmünden yani ilmin hükümlerinden kurtulup hâlin hükümlerine teslim olması, taat ve sa'yin kendisini Allah'a ulaştıracağı inancından uzaklaşması ve yorgunluk ve bıkkınlık durumlarında ruhsatları kullanmaktan sakınmasıdır. Ona göre, ilim insana sa'y ve gayreti kazandırırken bıkkınlık halinde bunlar azalır. Ancak, salike, hâlin hükümleri hâkim olduğunda bıkkınlık ve yorgunluk onu engelleyemez. Şârihimiz, cem' mertebesinde hallerin ârifi, ârifin halleri görmemesini, şâhidlerin ve derecelerin yok olmasını, ârifin gaybeti olarak yorumlamıştır. Çünkü ona göre, bu mertebede artık ne sıfatlar ne de esmâ, ne haller ne de dereceler kalmıştır.³⁵²

temekkünü, cem' makamındaki istiğrâk hâli ve zât-ı ahadiyyeti müşâhede olarak yorumlayan Münâvî'ye göre temekkünün birinci derecesi, mâsivâyâ iltifattan vazgeçip niyetini düzeltmesi,

³⁵⁰ Münâvî bu derecede bazı açıklamaların başında, “denilmiştir ki” şeklinde bir ibare kullanmayı tercih etmiştir. Tilimsânî'nin kullandığı açıklamalarının aynısını eserine aldığı halde kimden aldığı belirtmeden “denilmiştir ki” demesinin sebebini bulamadık.

³⁵¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 301-304. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 488.

şuhûd nurlarının müridi sülûka teşvik etmesi ve himmetinin gittiği yolu geniş ve rahat göstermesidir. İkinci derecesi ise, şuhûd parıltılarından daha üstün olan keşf parıltılarının sâlikin Hakk'ın gayrısından alakayı kesip, keşfinin ve hâlinin safasını kaybetmemesidir. Münâvîye göre mü'rîd, müşâhede eder fakat hakikatini bilemez. Sâlik ise şâhid olduğu şeylerin hakikatini keşfeder. Dolayısıyla zâtı müşâhede hariç, mükâşefe müşâhededen üstündür. Şârihimiz, ârifin temekkününü, onun, cem mertebesine ulaşıp oraya yerleşerek, başkalarını görme perdesinden ve talep perdesinden kurtulması şeklinde yorumlamıştır. Bu derecede Hakk'ın sıfatlarına bürünen ârif, artık Hak'la görmeye ve Hak'la işitmeye başlar.³⁵³

9. Hakikatler Bölümü

Herevî, hakikatler bölümüne, mukâşefe, müşâhede, mu'ayene, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl ve infisâl makamlarını almıştır.

Münâvî, Herevî'nin mükâşefe tarifıyla, gaybtan haber vermeyi veya duvarın arkasındakini görmeyi değil, bilakis, bazı sırlara yaşayarak muttali olmayı kastettiğini iddia eder. Ona göre mükâşefenin ilk derecesi, devamlı olmamakla birlikte sırların hakikatini keşfetmektir. Bu mertebede keşf kesintiye uğrasada kulu tefrikaya düşürmez. Çünkü bu makamda ki kişilerin bütün himmeti Allah'a yöneliktir. Münâvî, mükâşefenin ikinci derecesinin şerhine gerek olmadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre ikinci derecesi birinci derecesinin aynısıdır. Tek farkın bu derecede ki keşfin devamlı olmasıdır. Şârihimiz, mükâşefenin üçüncü derecesinin ilim ve hal ile değil hakikat gözüyle gerçekleşeceğini belirtir. Çünkü ona göre ilim, keşfedilen şeyin suretine delalet eden misallerle alakalıdır. Dolayısıyla o, ilim ve hal ile oluşan keşfi noksan kabul etmiştir.³⁵⁴

Mükâşefe ile müşâhedenin kıyaslamasını yapan Münâvî, mükâşefenin ilâhî sıfatlarla alakalı, müşâhedenin ise zât-ı bâri ile alakalı olduğunu belirterek müşâhedeği mükâşefeden daha tam ve daha üstün kabul etmektedir.³⁵⁵ O, müşâhedenin ilk derecesi, ilim sınırlarının üzerinde olan mârifetin müşâhedesini şöyle izah eder: ilimle amelden mârifetle amele geçmiş olan sâlik, hakîkakleri Hakk'ın nurunun parıltısıyla müşâhede etmeye başlamıştır. Her ne kadar geçici olsa da bu nur onun cem' makamına yerleşmesine sebep olur. İkinci derecesi, muayenenin müşâhedesini, kulu huzura cezbeden şâhidlerin müşâhedesini olarak yorumlamaktadır. Ona göre bu müşâhede, sâliki gayriyyet sıfatlarından arındırarak Hakk'ın kuds sıfatıyla sıfatlanmasını sağlar. Tıpkı Sultanın

³⁵² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 304-305. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 499-500. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 492.

³⁵³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 305-306.

³⁵⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 309-310.

kendine has elbisesini hizmetçisine giydirdiği gibi Hakk da kula esmâsının heybetini giydirir. Şârihimiz üçüncü derecede cem'in müşâhedesinin sâliki cem'in aynına çektiğini belirtir. Yani zâtın esmâ ve sıfatlarına gark olan kulun, gaybın huzuruna çekilmesidir. Böylece herşey aslına yani bekâ vasfı Hakk'a, fenâ vasfı kula dönmüş olur. Bu safhadan sonra kul, sekirden sonra sahva döndüğü gibi fenâ ve yokluktan sonra bekâyâ döner ve kendinde Rabbinin esrârını, sıfatlarının bilgisini ve zatının hakikatlerini ve hükümlerini bulur.³⁵⁶

Münâvî, mu'âyene teriminin sadece gözle görülmesi olmayıp bilakis baş gözünün, renkleri ve hareketleri, kalbin, ilimleri ve sıfatları idrak etmesi olarak izah eder. Ruh ise sıfatların tecellilerini idrak eder. Tilimsânî gözün mu'âyenesi Hakkında, salih amellerle elde edilecek bir basîret gözünden bahsederken, kâşânî nebevî hikmetle süslenmiş basiretin eşyanın hakikatini kavramasından bahsetmiştir. Münâvî kalbin mu'âyenesini, kalpleri ilmin hakikatleriyle ve salih amellerle, akılları şeriatın nûruyla nurlanan erbâb-ı kulübün görmesi şeklinde anladığı görülmektedir. Şârihimize göre, ruhun görmesi, kulun, batılın zıttı olan Hakk'ı görmesi olduğunu zikrettikten sonra Hakk'ın ancak Hakk ile görülebileceğini belirtir. Hakla nurlanan ruhlar, tevhidin nurlarını ve vahdâniyyetin izzetini seyrederek. Ona göre ruh ilâhî huzurun parıltılarından. Dolayısıyla Rabbin görebilme melekesine dikkat çekmektedir.³⁵⁷

Müellifimiz ilimle hayat bulmayı şöyle şerh eder: bilgisizlik ölüme benzetilmiştir. Hareket ise hayata delalet eder. Buradaki hayat salih amel ile harekete geçmektir. Nefes alması ise korku nefesi, recâ nefesi ve muhabbet nefesi şeklinde üç çeşittir. Bunlar ilimle hayata ait belirtilerdir. İkinci derecesi cem' ile hayat da Izdırâr, iftikâr ve iftihâr şeklinde üç nefestir. Ona göre cem'in hayat diye isimlendirilmesi onun ebedî hayatı kazandırması sebebiyledir. Aynı şekilde tefrika da kalbin kalbin Hakktan koparak ölmesi demektir. O, kulun aczini itira ederek Allah'a ilticâyı ızdırâr, insanlardan ümidi kesip Hakk'ın güç ve kudretine bağlanmayı iftikâr, cüzî tecellileri müşâhede edip esmâ-ı ilâhilere muttali olmakla övünmeyi iftihâr olarak şerh etmektedir. Ancak kulun bu dereceyle övünmesi değil bu makamda bulunmasının iftihar olduğuna da dikkat çekmektedir. Şârihimiz, cem' mertebesinde Hakk ile hayat bulmayı, eşyada bir varlık olmadığını, har şeyin onunla kaîm olduğunu

³⁵⁵ Münâvî, temekkün makamında zâtı müşâhede hariç, mükâşefe müşâhedededen üstündür demişti. Burada ise müşâhede mükâşefeden üstün demektir. Sözlerinde tezat varmış gibi görünmesi, burada kastedilen, üstün olan müşâhedenin zâtı müşâhede olduğunu belirtmediğinden kaynaklanmaktadır.

³⁵⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 311-314.

³⁵⁷ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 314-315. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 520. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 509.

müşâhede etmek olarak izah etmiştir. “Gökleri, yeri ve bu ikisinin arasındakileri Hakk ile yarattık” (el-Hicr /85) ayetini de bu duruma delil olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁸

Kabzı, Hakk’ın insanlar arasına karıştırmadığı, ölüme benzeyen bir kabz ile kabzettiği kimseler olarak izah etmiştir. Bunu da birinci grubun oluşturduğunu belirtir. Onları insanlarla birlikte bulunmaktan alıkoymuştur. Bu onlar hakkında cimrilik olmasada şeklen benzediğini belirtir. İkinci grubu ise Hakk’ın kendilerini insanlardan, onlar gibi olmadıkları halde onlar gibi giydirerek gizlediği kimseler olarak tarif etmiştir. Ona göre bu kimseler insanlar gibi yiyip içerler. Böylece insanlar bunların hâlini anlamazlar. Şârihimiz üçüncü grubu, Hakk’ın kendilerinden ve halktan gizlediği kimseler şeklinde izah ettiği görülmektedir. O, bu grubu Hakk’ın esirleri diye isimlendirmiş ve bu kimselerde kemal mertebesini elde etme kabiliyetleri bulunması sebebiyle üzerlerinde Cemâl ve Celâl isimlerinin tesirinin görülmeyeceğini iddia etmiştir.³⁵⁹

Bastı, kulun ilim ve ibadetin gerektirdiği gibi amel etmesi, bâtınını mürâkabe ve riâyetten perdelememesi olarak yorumlamıştır. Yani, bâtinen havâs gibi zâhiren avâm gibi yaşar demektedir. Münâvî, bastın birinci grubunda yer alanları, Allah’ın kendilerini insanlara rahmet olmaları için bast hâline koyduğu, insanlar arasında yaşayıp onları hakikatin nurlarından faydalandırdığı kimseler olarak tarif etmiştir. Tilimsâni ise onların bu hâlini, halkın mubah şeylerden diledikleri gibi istifâde etmelerine örnek olması için nimetlerden faydalanmaları şeklinde izah etmiştir.³⁶⁰ Münâvî, ikinci grubu, bâtinî manaları idrak etme güçlerinden ve meşhûdlerine olan teveccühlerinin yoğunluğundan dolayı Hakk tarafından bast edilen kimseler olarak tarif etmiştir. Üçüncü grubu ise, Hakk’ın, tarikatte âlem olup yol göstermeleri, insanların hidâyetinde imam olmaları ve sâliklere ışık olmaları için bast ehli yaptığı kimseler olarak özelliklerini zikrettikten sonra onların, peygamberler ve meşâyih-ı kirâm olduğunu belirtmiştir.³⁶¹

Sekrin coşkuya sabredilememesinden kaynaklandığını savunan Münâvî, onu avâmın ilk makamlarından kabul etmektedir. Ayrıca sekrin fenâ makamının vasıfları arasında olamayacağını, herşeyin yok olduğu yerde coşmunun da bulunmayacağını belirtir. Ona göre sekrin ilk belirtisi, muhibbin mahubun vecdiyle meşgul iken, kalbi ona olan iştiyakla doluyken, başkalarının sözlerinden ve sohbetlerinden sıkılmasıdır. Çünkü o, safâ vaktinde cefadan bahsetmeyi cefâ saymaktadır. Özellikle de Hak’tan gafil olanların, Hak’tan bahsetmesine muhibbin dayanmadığını belirtir. İkinci alametini ise, muhibbin, verâ denizine daldığında bile ilim ve ameli terketmemesi

³⁵⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 216-218.

³⁵⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 318-319.

³⁶⁰ Tilimsâni, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn*, s. 534.

³⁶¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*, s. 320-321.

olarak açıklar. şârihimiz, sekrin üçüncü alameti olarak, boğulanın sudan farkının kalmadığı gibi surûr denizine dalan muhibbin sürurdan farkının kalmaması, mahbubuna yakınlığının hissiyle sabrının tükenmesi olarak tarif etmektedir.³⁶²

Müellifimiz, sahvı sekrden üstün görmektedir. Sahvın sekrden üstün olmasını, sekrin infisâl, sahvın ittisâl olmasıyla açıklamaktadır. Ayrıca sahvın, sekrden üstün olduğu hususları da açıklar. Ona göre birinci husus, sahv makamını elde eden kimse Hakk'a vasıl olduğundan başka bir makam beklentisi içinde olmaz. Sekr sahibi Hakk'a muhabbetle ulaşmaya çalışır. Dolayısıyla muhabbet de ondan gayrıyı ifade etmektedir. Sahv sahibi ise ona vasıl olmuştur. İkinci yönü, sahv makamında Hak ile olan ârif hayret içerisindedir. Bu hayreti şüpheden değil mahbubunun nurunu müşâhedesi sebebiyledir. Üçüncü husus ise, sahvın hayat mertebelerinden, cem' vâdilerinden ve Hakk'ın varlığının parıltılarından olmasıdır.³⁶³

İttisâl mefhumunun “daha da yaklaştı” ayetinden tefekkürle anlaşılmasının mümkün olamayacağı kanaatinde olan Münâvî, i'tisâm hakkında, şuhûd ve vücudun kendi bablarında açıklandığını belirterek tekrar açıklama yapmamıştır. ittisâlin ilk derecesi olan i'tisâm ittisâlinin, niyetin ve irâdenin düzeltilmesini yine kendi bölümlerinde açıklandığını belirtmekle yetinmiştir. İkinci derecesini ise bir cümleyle şerhetmiştir. Ona göre şuhûdun ittisâli, sülûka engel olacak kalbî hastalık ve illetlerden kurtulmak, ilmin hükümlerinin engel olması anlamında istidlâlden müstağni olmak ve sırların dağınıklığından kurtularak şuhûdda birliği sağlamaktır. Müellifimiz üçüncü derecesi olan vücûd ittisâlini, Hakk'ın vücudunda mevcudun resminin fenâ bulması şeklinde izah etmiştir. O, bu hâli, olmayanın yok olup ezelf olanın bâki kalması, ikiliğin ortadan kalkması şeklinde tâbir etmiştir.³⁶⁴

Kelimelerle anlatımın mümkün olmadığından olsa gerek, münâvî bu makamda şerhi kısa tutmuştur. Tilimsânî'nin konuyu münâvî'ye göre daha ayrıntılı şerhettiğini söyleyebiliriz. İbn Kayyîm ise ittisâlin birinci derecesini iman makamıyla, ikinci derecesinin ihsan makamıyla izah ettiği, üçüncü derecesini ise sâlikin, Rabbini, bulunduğu hâl ve makama göre idrak etmesiyle ilişkilendirdiği görülmektedir.³⁶⁵

Münâvî, infisâli ittisâlin şartı kabul etmektedir. Yani kulun ittisâli gerçekleştirebilmesi için kendi resmi dâhil herşeyden ayrılıp bâkî olanda fâni olması, iki dünyaya ait Hakk'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmesi ve ezel denizine dalarak bütün kirlilerden temizlenmesi olarak izah etmektedir.

³⁶² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 322-323.

³⁶³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 324-326.

³⁶⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 326-328.

³⁶⁵ Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile 'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 547-550. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 334.

Ancak bu durumu kabul etmeyen İbn Kayyîm, peygamberlerle beraber olma, uhrevî nimetlere kavuşma gibi iki cihana ait şeylerden vazgeçilmesinin mümkün olmayacağını iddia etmektedir. Münâvî'ye göre infisâlin ikinci yönü, şuhûd halinde sâlik, iki alemdende infisâl ettiğini ve sonra da Hak'la ittisâl ettiğini zanneder. Ancak bu durum sâlikin şuhûdundan kaynaklanan bir vehmdir. Sonuç olarak bu derecede ki infisâlin, nefsu'l-emirde olan bir şey olmadığını sadece kulun nazarında öyle görüldüğünü belirtmektedir. Müellifimiz infisâlin son yönü olan, ittisalden infisâli, hakikatte ne infisâlin ne de ittisâlin olmadığını idrak edilmesi olarak şerheder. Çünkü ona göre, varlık Hakk'ın varlığına bağlı olduğundan infisâlden söz edilemeyeceği gibi daha sonra gerçekleşecek bir ittisalden de bahsedilemez.³⁶⁶

10. Nihâyet Bölümü

Herevî, nihâyet bölümünü mârifet, fenâ, bekâ, tahkik, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhîd makamlarından oluşturmuş ve her birini bir dereceye ayırmıştır.

Münâvî, marifeti, bir şeyi irfân ile zât ve sıfatlarıyla idrâk etmek olarak tarif etmiş ve ilimden farklı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre ilimde, âlimin nefsinde mâlumun sureti temessül ederken mârifette ise ma'rûf ile ârif arasında bir ittihad mevcuttur. Yani denizi tarif etmekle, denize dalmanın farkı gibi bir farklılık mevcuttur. Münâvî, mârifetin birinci derecesi, sıfatların bilinmesini, hadislerde geçen isim ve sıfatların bilinmesi ve onların şâhitlerinin müşahedesi olarak açıklamıştır. Örneğin mahlûkâtın bir Hâlik'e, rızıkların bir Râzik'e şahitlik yapmasını müşâhede etmek gibi. Bununda Hak tarafından kula verilmiş bir nûr sayesinde gerçekleştiğini de belirtir. Ona göre, bu derecedeki mârifet avâma, yani rusûm ulemâsı ile âbidlere aittir.³⁶⁷ Mârifetin ikinci derecesini, esmâ-i hüsnâdaki isimlerin sıfatlarıyla zât arasındaki tefrikanın kalktığı zâtın mârifeti olarak açıklamaktadır. Ona göre zâtın şuhûdu mevsûfun şuhûdudur. Bu mârifet cem' mertebesine yaklaşmış fenâ mertebesinde meydana gelmektedir. Bu mertebede hala rusûmun izleri bulunmaktadır. Bu rusûm sâlikten ancak fenadan sonra bekâ ilminin kemale ermesiyle kaybolacaktır. Müellifimiz, mârifetin son derecesinde ise, tarifte kaybolan, bir delille veya bir sebeple ulaşılması imkânsız bir marifetten söz etmektedir. Ona göre bu derece mârifette şâhitler delil olmaz. Onun şâhidi meşhudu, delili medlûludur. Ayrıca o, bu derecenin rûkunlarını, rusûmun

³⁶⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 328-330. ; Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, s. 335.

³⁶⁷ Herevî'nin, "Bu derecedeki mârifetin, sıfatları teşbihe gitmeksizin kabul etmek, ta'tile gitmeksizin sıfatlardan teşbihi nefyetmek ve sıfatların hakikatini idrak etme ve tevillerinin peşine düşmekten ümidi kesmek şeklinde üç rûknü vardır" ibâresinin, onun selefi düşünce tarzının yansıtmasıdır. Bu konuda kendi mezhebi olan eşarî mezhebinin görüşleri doğrultusunda bir açıklamada bulunmaması Münâvî'nin şerhinin bir eksikliği olarak kabul edilebilir.

yok olduğu kurb mertebesini müşâhede etmek, ilimden soyutlanmak ve hassu'l-havâsın marifeti cem'i mütâlaa etmektir.³⁶⁸

Fenâyı ise, kulların şuhûdunda suretlerin yok olup, varlığından önceki hâle dönerek sadece ezeli olan Hakk'ın bâkî kalması şeklinde yorumlamaktadır. Kul bu mertebede Hak'tan başka fâil olmadığını idrak eder. mâsivânın yok olduğunu müşâhede eder. Örneğin gökteki bulut eriyip kaybolduğunda, bulut yok olmamıştır. Sadece gözlerden kaybolmuş ve havaya dönüşmüştür. İşte bu örnekteki bulut gibi fenâda da masivâ gözlerden kaybolmuş, sadece Hakk'ın zâtı kalmıştır. Münâvî'ye göre, kulun, Allah'tan başka fâil olmadığını idrak etmesi ilmen, ilâhî fillerin sıfatlara, sıfatların da zâta dönüştüğünü müşâhede etmesi cehden, Hakta, fiillerin, isimlerin ve sıfatların kaybolduğunu müşâhede etmesi de hakken fenadır. Bu müşâhede hâli fenânın ilk derecesi yani mârifetin fenâsıdır. Münâvî, fenanın ikinci derecesini, kulun Hakk'ı müşâhede ile elde ettiği mârifet şuhûdunun fenâ bulması olarak izah eder. Yani 'iyân ortaya çıkınca mârifetin hükmü yok olur. Sonrasında fenanın ve 'iyânın üstündeki cem' mertebesini elde edince onlardaki kesret ve teaddütte kalmaz. Böylece kul fenanın ikinci mertebesini de gerçekleştirmiş olur. Şârihimiz, fenanın üçüncü derecesi olan, fenanın şuhûdundan da fenâ bulmayı, fenâ da dâhil Hakk'ın dışında herşeyin yok olduğu cem' mertebesinin kaynağı Hakk'ın huzurunda bulunmak ve Hak ile bâkî olmak şeklinde anlamıştır. Kâşânî ise, sâlikin, bekâ yolunda devam edebilmesi için cem' mertebesini elde etmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.³⁶⁹

Bekânın ilk derecesini kulun cem' makâmında ilminin tamamen yok olup sadece mamlumun bâkî olduğunu 'aynen müşâhede etmesi olarak şerheden Münâvî'ye göre ilim, hicâb ehli için hükümleri devam eden mertebeleri iken, bekâ mertebesine ulaşan kul için Hakk'ın Zâhir isminin tecellîsidir. Yani Zâhir isminin tecellisinde ilimden bahsedilse de cem' mertebesinde ilim tamamen yok olur. İkinci aşamada ise, meşhudun varlığıyla sıfatlarıyla fâni olması bulunmaktadır çünkü ona göre, şuhûdun yok olması beraberinde şahidin ve meşhudun da yok olmasını gerektirir. Şârihimiz bekânın son aşamasını, ise ezeli olmayan mahlûkatın yok olup sadece ezeli olanın bâkî olması şeklinde izah etmiştir. Sözün bittiği yer olduğundan olsa gerek, şârihimiz bu derecede daha fazla şerh yapmamıştır. Müellifimizin diğer şârihlerde olduğu gibi bekânın şerhini diğer makamlarda olmadığı kadar kısa tuttuğunu söyleyebiliriz.³⁷⁰

Münâvî, tahkikin derecelerini sadece bir paragrafla açıkladığını görmekteyiz. Ona göre fenâ mertebesine ulaşan kul, artık ne ilmini, ne de şuhûdunu kendine nisbet ederek tahkiki

³⁶⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 333-337.

³⁶⁹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 337-339. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 578.

³⁷⁰ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 340.

gerçekleştirmiş olur. Bu mertebede sâlikin, ezelde sadece Hakk olduğunu, varlığın hepsinin sonradan var olduğunu idrak etmektedir. Ayrıca kul şahid ile meşhudun, işâret edenle edilenin, tabir edenle edilenin hep yok olduğunu, sadece Hakk'ın bâkî olduğunu idrak ederek tahkikini tamamlamış olur.³⁷¹

Herevî'nin tefrikayı bâtil, cem'i hakk kabul ettiğinden hareketle Münâvî, terîka ehlinin Hakk'ı bâtilla örttüğünü belirtmiştir. Yani ona göre terîka ehli, kâinattaki fiilleri ve hâdiseleri sebeplere bağlayıp, Hakk'ın rolünü görmemekteler. Allah'tan başka fâil olmadığı halde onlar sebeplerin peşine takılırlar. Yine onlarceza ve mükâfatın günahların ve taatin sonucu zannederler. Hâlbuki cezada mükâfaatta Hakk'ın suhtu ve rızasının sonucudur. İkinci grup gayret ehlinin telbîsi ise, vakitlerini gizlemek için ve insanlar onların kerametlerini bilmemesi için çalışmaya ve sebeplere sarılırlar. Hakk'ı idrak edemeyenlerden batınlarını gizlemek isterler. Havâs ehli olan bu gruptaki âriflerin telbîsleri, sülûkları ve tahkikleri Hakk iledir. Müellifimiz, bunların insanların içine karışmasını, Allah'ın insanlara bir lütfu olark telakki etmektedir. Şârihimiz üçüncü grup olan temkin ehlinin telbîsini ise, peygamberlerin ve evliyânın telbîsi kabul etmektedir. Bunların sebeplerle ve mesleklerle iştiğâl etmeleri, insanların sebeplere sarılarak kazanç elde etmelerini temin etmek içindir. Yoksa onlar kendileri için bir şey yapmazlar. Çünkü onlar herşeyin müsebbibinin Hakk olduğunu bilirler. Ayrıca müellifimiz, bunların cem'de fâni olmuş sonra fenadan bekâya geçmiş nebiler ve rabbânî âlimler olduğuna da dikkat çekmektedir.³⁷²

Vücudu, bir şeyi müşâhede edip onda fâni olmak şeklinde tarif eden Münâvî'ye göre vücudun ilk anlamı, keşf sayesinde hissî ve aklî ilimlerin delillerini geçersiz kılan vasıtasız bir şekilde Allah'tan gelen ledünnî ilmi elde etmektir. İkinci manası, 'iyâni olanında üzerinde bulunan cem' makamında hakikat ilmini elde etmektir. Ona göre üçüncü manası ise, fenanın da yok olduğu ezeli vücûd bahrinde istiğrâk ile varlığın rüsûmunun yok olduğu makamı elde etmektir.³⁷³

Müellifimizin bu makamda, çok kısa ve kelimelerin müradifiyle yaptığı şerhin yeterli olmadığını ve okuyucuyu tatmin etmeyeceğini düşünmekteyiz. Tilimsânî ve Kâşânî'nin şerhlerinin de aynı şekilde yeterince açık olmadığını söyleyebiliriz. Kanaatimizce bunun sebebi, vücûd makamının anlaşılmasının zor olmasıyla alakalıdır.

Tecridin ilk derecesini, keşfin, yakîn olsa bile ilim yoluyla elde edilmiş her şeyden soyutlanması olarak ifade ederken, bunun sebebini ise keşfte kesb bulunmaması şeklinde açıklamaktadır. Ona

³⁷¹ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 341-342.

³⁷² Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 342-345.

³⁷³ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 346-347.

göre tecridin ikinci derecesi, cem' mertebesinin ilmi idraklerden soyutlanmasıdır. İlmin içerisinde rusûm barındırması sebebiyle cem' mertebesinin ilmi yok edeceğini belirtir. Şârihimiz, tecridin üçüncü derecesini, kulun, cem'in aynında yok olup ne tecridi ne de tecrîd ettiği şeyi görmemesi olarak şerhetmiştir. Müellifimiz diğer şârihler Tilimsânî ve Kâşânî'nin şerhlerinde ki gibi şerhi çok kısa tutmuştur. Kanaatimizce, Herevî'nin cümlelerinden konunun anlaşılır olması veya makamlarda geçen terimler önceki makamlarda şerhedilmesi sebebiyle gerek müellifimiz, gerekse diğer şârihler Tilimsânî ve Kâşânî şerhlerini kısa tutmuşlardır.³⁷⁴

Tefrîdi kulun, her zaman Hakk'a tutkuyla yönelmesi olarak kabul eden Münâvî'ye göre bu tutku, kulu, her türlü perdeden, engelden ve gayra iltifattan alıkoyar. Dolayısıyla ağıâr kaybolunca ittisâlin gerçekleşeceğini belirtir. İkinci derecesini ise her zaman Hak'la beraber olma suretiyle gerçekleşen tefrîd olarak şerheder. Bu mertebeyi elde eden sâlik elde ettiği hâl ve meziyetleri övünmek kastıyla değil de insanlara faydalı olmak için gösterir. Şârihimiz tefrîdin üçüncü derecesini, Hakk'a davet etmek ve insanların hidayetine vesile olmak için kabzıda içine alan zâhirî bir bast hâli olarak şerhetmiştir.³⁷⁵

Müellifimize göre cem', rusûmun, yani ondan başka herşeyin yok olduğu, Hakk'ın zatından zâtı ile ezeli ve ebedî olarak zâtı için kâim olduğunu müşâhede etmesi ve ondan gayrını görmemesidir. Tefrikayı da vucûd ile mevcûd arasındaki farkı idrak edilmesi olarak yorumlamaktadır. Yani işâret edenle işâret edilenin kaybolmasıdır. Ayrıca kul, bu mertebede 'aynını Hakk'ın 'aynında müşâhede ettiğinden dolayı, derecesinin su ve topraktan yaratılmışlıktan üstün olduğunu müşâhede eder. Böylece Hakk'ın varlığından gayrı varlık görmediği için ikilikten de berî olur. Münâvî, cem'u'l- ilmi, eseri ve müessiri, sanatı ve sanatı yapanı görmek gibi şâhidlere bağlı ilimlerin, ledünnî ilmin içinde erimesi olarak izah eder. Cem'u'l-vucûdu ise ittisâlin, hakîki varlık Hakk'ın varlığında yok olması kabul eder. Şârihimize göre, cem'in son derecesi, cem'u'l-'aynın, hissî, aklî, zihnî her türlü işâretin cem'in 'aynında yok olup, mukaddes zâtın celâlinin zuhur etmesidir. Ona göre bu makam sâlikin makamlarının sonu ve tevhîd denizinin kıyısıdır. Bu yüzden Herevî'nin seyr fillâh demeyip seyr ilellâh dediğini belirtmektedir.³⁷⁶

Münâvî, Herevî'nin eserinde geçen ayetin³⁷⁷ devamında bulunan melekleri ve ilim sahiplerini zikretmemesini, tevhîd denizinde Hak'tan başka hiçbir şeyin bulunmamasıyla açıklar. Ona göre Herevî'nin tenzihten kastı, akıl ile değil şuhûd ile yapılan tenzihtir. Çünkü akıl önce hudûsu kabul

³⁷⁴ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 348-349. ; Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, s. 589-590. ; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 594-595.

³⁷⁵ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 348-349.

³⁷⁶ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 349-352.

edip sonra tenzih eder. Ayrıca ilimle tenzihin, içerisinde illetler barındırdığını belirtir. Münâvî'ye göre, avâmın tevhidi, nazar, tefekkür ve aklî burhanlarla, Allah'tan başka ilah olmadığına, ahad ve samed olduğuna, doğmadığına ve doğurmadığına ve hiçbir şeyin onun dengi olmadığına şehâdet etmeleridir. Ona göre böyle bir tevhid ile insanlar kendilerinin mal ve can güvenliğini sağlamış olurlar. Şüphe ve gösterişten uzak bir akîde ile bu tevhidin kabul olunacağını da belirtir. Ona göre havâsın tevhidi, onlarda, mükâşefe, müşâhede, muâyene, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl ve infisâl gibi hakikatlerin sebat bulmasıdır. Bu tevhid sayesinde sâlik, Allah'tan başka gerçek fâil olmadığını idrak eder ve dinî hükümleri anlamada aklî çatışmalardan kurtulur. Eşya üzerindeki Hakk'ın ezeldaki tasarrufunu müşâhede ederek, sebeplere ihtiyaç duymaz olur. Tevhidin son derecesi, hassu'l-havasın tevhidini ise, "Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik eder" (Âl-i İmrân 3/18) ayetinin hakîkatine muttali olan, Hakk'ın ezelde ve ebedde kendisinin bir olduğuna şahitlik etmesini idrak edenlerin tevhidi olarak yorumlar. Bu mertebeyi yaşayan ve idrak edenden başkasının, onu nitelemesinin ve vasıflandırmasının imkânsız olduğu bir derece olduğuna da dikkat çeker.³⁷⁸

³⁷⁷ Âl-i İmrân 3/18

³⁷⁸ Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 352-361.

SONUÇ

Bütün ilimlerin gelişip meydana gelmesinde o, ilimle ilgili oluşturulan kavramların ve yazılmış eserlerin büyük payı olduğu gibi, tasavvuf ilminin oluşmasında hiç şüphesiz kavramların işlendiği eserlerin katkısı büyük olmuştur. Hâce Abdullah el-Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn adlı* eserine kadar yazılan tasavvuf eserleri içerik olarak, sahabeden başlayarak yaşamış sûfîlerin hayatlarını, menkıbelerini ve nasihatlerini konu almakta, zaman zaman da îtikâdî, kelâmî ve fikhî konular tasavvufla irtibatlı bir şekilde incelenmekteydi. Ayrıca bu eserlerdeki Tasavvufî ıstılahlar ve terimlerin sayısı çok fazla değildi. Herevî'nin eseri ise, sûfîlerin hayatları ve menkıbeleri anlatılmadan meydana getirilmiş yüz terimli bir eser olmuştur. Eser, yedinci asrın sonlarında İbn Atâullâh el-İskenderînin yazdığı *Hikem-i Atâiyye*'ye kadar alanında en önemli ve en meşhur eser olmuştur. Herevî bu eseriyle tasavvuf yolunun doğru anlaşılmasını sağlayacak bir metod kullanmış ve tasavvufî terimleri de başarıyla tasnif etmiştir. Bu başarının sonucu olarak da haklı bir şöhret elde etmiştir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla eser üzerine arapça, türkçe ve farsça gibi farklı dillerde yirmi şerh yapılmıştır. Bu şerhler arasında Affüddîn et-Tilimsânî'nin şerhi hem metod olarak hem de ilklerden olması sebebiyle en dikkat çeken olmuştur. Makamları vahdet-i vücûd çizgisinde yorumlaması ayet ve hadislerden deliller getirerek şerh etmesi sebebiyle Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin şerhi de en çok mürcaat edilen şerhlerden olmuştur. Tilimsânî ve Kâşânî gibi sûfîleri zâhirî hükümlere ters düşmekle itham ederek eleştiren selefiliğin katı savunucularından İbn Kayyîm el-Cevzîyye'nin şerhi de özellikle arap dünyasında çok revaç bulmuştur. Türkçe kaleme alınan ve Mevlevî sûfî bakış açısıyla yorumlanan İsmâil el-Ankaravî'nin şerhi de önemli şerhlerinden biri olmuştur. Abdürraûf el-Münâvî'nin şerhi de kısa, veciz ama açıklayıcı ve kendinden önceki şerhlerin muhtasarı olma özellikleriyle bütün bunların içerisinde farklı bir konuma sahiptir.

Kâhire'de dünyaya gelen Abdürraûf el-Münâvî'nin yaşadığı dönemde ki ilmî ve tasavvufî hayat, sûfî ilim adamlarının yetişmesine zemin hazırlayacak düzeyde idi. Münâvî de böyle bir ortamda ve dînî ilimlerle iştiğal eden asıl bir ailede yetişmişti. Kendisi gibi babası dedesi ve büyük dedeleri de dînî ilimlerde buldukları bölgede saygı duyulan âlim insanlardı. O da, babaları gibi, Kâhire bölgesinde yaşayan birçok âlimden tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve tasavvuf gibi İslâmî ilim dallarında eğitim almıştır. Sonraları hadis ve fıkıh ilmine yoğunlaşmış ve döneminin en büyük muhaddisi ve Şâfiî fakîhi olmuştur. Yüzün üzerinde eser yazdığı ilim ve amelle dolu bir hayat yaşayan Münâvî, hakkında ilim adamları övgü dolu sözler sarfetmişlerdir. Muhıbbî onun hakkında "Büyük imam, hüccet, sebt, kudve, birçok ilim dalında kendini yetiştirmiş, değişik ilim dallarında eserleriyle o, döneminin en büyük İslam âlimidir" derken, Talebesi Ebû Mehdî İsa b. Muhammed es-Sâlebî ise "Asrın fakîhi, müctehit hâfızların sonuncusu" tabirlerini kullanmıştır. Zirikî onun için "Dînî ve

fennî ilimlerde zamanının en büyük âlimlerindendir” diye överken Kettânî, onu, “Asrın en büyük muhaddisiydi, asrında hadiste ondan bilgisi yoktu” diyerek tanıtır. Münâvî hakkında söylenen sözler onun ilmini anlatmaya kâfi gelmez. Çünkü O, tefsir, fıkıh, hadis, siyer, tarih, siyaset, tasavvuf, kelam, felsefe, mantık, sarf, nahiv, belağat, tıp, anatomi, astronomi gibi birçok sahada temâyüz etmiş bir ilim adamıdır. Fakat en çok hadis ve tasavvuf alanında yaptığı çalışmalarla meşhur olmuştur. Kendi asrında hadisi en iyi bilen âlim olduğu için ona “Hafız, asrın muhaddisi” denmiştir. Eserlerine baktığımızda ise çoğunun hadis, fıkıh ve tasavvuf ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Durum böyle olunca onun hakkında “Münâvî, muhaddis ve fakîh bir Sûfîdir” diyebiliriz. Eserleri içerisinde en meşhurları, Suyûtî’nin *Cami’i’s-Sağîr*’ine yazdığı şerhi, *Feyzü’l-Kadîr Şerhu’l-Cami’i’s-Sağîr*’dir. Tasavvuf alanın da yazdığı, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hulefâ-yı Râşidîn’in hayatlarıyla başlayıp sonrasında sahâbeden, müellifin zamanına kadar yaşamış 898 Sûfînin biyografisini ele aldığı *Kevâkibu’d-Dürriyye fî Terâcimi’s-Sâdeti’s-Sûfiyye*’si en meşhur tasavvufî eseridir. Eser ayrıca onun, hem tasavvuf alanına hâkimiyetini ve ilgisini göstermesi ve hem de büyük bir sûfî olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir.

Müellifimizin yaşadığı dönem tasavvuf ve tarikatlar açısından zengin olması sebebiyle birçok tarikatı tanıma ve birçok şeyhe intisab etme imkânı bulmuştur. Başta Halvetiyye ve Şâzeliyye tarikatleri olmak üzere Nakşibendiyye, Bayramiyye ve Kâdiriyye tarikatlerine intisap ettiği ve birçok şeyhten zikir dersi aldığı eserlerde geçmektedir. Özellikle ilimde asıl hocası olan Şemseddîn Muhammed er-Remlî ve Muhammed Bekrî’den sûfilîği ve tasavvufu yakından tanıma fırsatı da elde etmiştir. Ayrıca Şemseddîn Muhammed el-Menûfî ve Şeyh Abdulvahhâb b. Ahmed eş-Şârânî gibi sûfilerden tasavvuf dersleri alması onun tasavvufî hayatını geliştirmiştir.

Tasavvuf alanında birçok eser kaleme alan Münâvî’ni en önemli tasavvufî eserlerinden birisi *Şerhu Menâzili’s-Sâirîn*’dir. Herevî’nin *Menâzilü’s-Sâirîn* adlı eserine yazdığı bu şerhte Afifüddîn et-Tilimsânî’nin şerhine benzer yönleri bulunsa da şerhte izlediği metod ile ondan ayrılmaktadır. O, Herevî’nin cümlelerinin arasına parantez içi açıklamalarla metni şerh etme yoluna gitmiştir. Yüksek ilim ve edebiyatıyla bu metodu çok güzel uyguladığı görülmektedir. Diğer şerhlerde göremediğimiz bu metod sayesinde metindeki cümlelerin gereksiz tekrarından kaçınılmıştır. Böylece şerh, kısa izlenimiyle okuyucuyu yormazken, bilgi olarak da diğer şerhlerle hemen hemen aynı doyumu sağlamaktadır. Buna rağmen Münâvî’nin şerhi diğer şerhlere nazaran orta uzunlukta öz ve veciz olmuştur. Ancak şerhin veciz olması, okuyucunun metni anlamasına, asıl metinden kopmamasına ve üzerinde tefekkür etmesine imkân vermektedir.

Şerhu Menazili's-Sâirîn'de kulun, niyetini düzelterek nefis terbiyesi, kalp tezkiyesiyle Hakk'a vasıl olacağı cem' ve tevhîd makamına kadar geçeceği mertebeler, aklî ve naklî bilgiler çerçevesinde güzel bir üslupla anlatılmıştır. Eserde sâlikin, seyr u sülûk esnasında elde edilecek makamlardan bahsedilmektedir. Seyr u sülûka başlayan sâlikin kalbi uyandığında (yakaza), bütün hatalarına tevbe eder, kendini hesaba (muhâsebe) çeker ve Hakk'a yönelerek (inâbe) tefekkür ve tezekkürünü artırır. Sadece ona dayanan sâlik, (i'tisâm) sıkıntılardan ona kaçır (firâr). Riyâzetle kalbi harekete geçer ve Hak'tan gelen işaretleri duyar (semâ). Sonrasında hüzn, havf, işfâk, huşû, ihbât, zühd, vera', tebettül, recâ ve rağbet makamlarında halden hâle giren sâlik, muâmele bölümünde riâyete, murâkabe, hürmet, ihlas, tehzîb, istikâmet, tevekkül, tefviz, sika ile Hakk'a kulluğunu gösterir ve her şeyiyle Hakk'a teslim olur. Bu teslimiyet ona, sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsar, ahlak, tevâzu, fütüvvet ve inbisât gibi ahlaklarla ahlaklanmayı kazandırır. Hakk'ın ahlakıyla ahlaklanan kul, ihsân, ilim, hikmet, basiret, firâset, tâzim, ilhâm, sekine, itmi'nân ve himmet vâdilerinden geçerken muhabbet, gayret, şevk, kalak, 'ataş, vecd, dehşet, heyemân, berk ve zevk gibi hallerle lahz, vakit, safâ, sürûr, sır, nefes, gurbet, gark, gaybet ve temkin makamlarından meydana gelen velâyet makamlarına hazırlanır. Velâyet makamlarını Hakk'ın yardımı ve özel ünsüyle geçtiğinde, mukâşefe, muşâhede, mu'ayene, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl ve infisâl gibi hakikat makamlarıyla lütfettiği özel ilimlere sahip olur. Sâlik nihâyet bölümünde, mârifeti elde etmiş ve fenâ makamından sonra bekâ makamıyla kullara rahmet olması için geri dönmüştür. Tahkik, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd makamlarını geçerek, tarifinin imkânsız olduğu, ancak yaşanmakla anlaşılabilir bir makam olan cem'i gerçekleştiren sâlik, gerçek kulluk olan tevhidi idrak etmiş olur.

Münâvî, seyr u sülûk esnasında niyetin güzel olmasına özel bir önem vermiş, Hakk'a ve şeyhinin emir ve yasaklarına riâyete şerhinin birçok yerinde vurgu yapmıştır. Ayrıca salike, bulunduğu makamla yetinmeme ve Hakk'ın lütuf ve parlıtlarını devamlı bekleme tavsiyesinde bulunduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhafız Mansûr, “*Mukaddime*” *Şerhu Menâzilü’s-Sâirîn ile’l-Hakk’ı’l-Mübîn*, Tunus: Dâru’t-Türkî, trz.
- Abdulmut’î b. Ebi’s-Senâ, *Şerhu Menazili’s-Sâirîn*, Kâhire: Matbaatü’l-Ma’hedi’l-İlmiyye, 1954.
- Ahmed Müctebâ b. Nezîr, “*Mukaddime*”, *Fethu’s-Semâvî bi Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri’l-Kâdi Beyzâvî*, thk. Ahmed Müctebâ b. Nezîr, Riyad: Dâru’l-Asıme, trz.
- Ankaravi, Rusûhiddîn İsmâil b. Ahmed, *Minhâcu’l-Fukarâ*, haz. Sadettin Ekici, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Muhammed b. Ebî Yâlâ, *Tabakâtü’l-Fukahâi’l-Hanâbile*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü Sekâfeti’d-Dîniyye, 1998.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâi’l-Müellifîn Êsârü’l-Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu’l-Meknûn fi’l-Zeyli alâ Keşfi’z-Zünûn*, İstanbul: MEB, Yayınları, 1945.
- Birgivî, Muhammed b. Ali, *el-Makâmât*, İstanbul: Kalem Yayınları, 2004.
- Bodur, Abdulkadir, *Münâvî’nin Hadisçiliği ve Raf’u’n-Nikâb ‘an Kitâbi’s-Şihâb Adlı Eserinin Tahkîki*, (SÜSBE, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya, 2006.)
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayıncılık, 2014.
- Çoban, Ali, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, (NEÜSBE Basılmamış Doktora Tezi Konya: 2014)
- Damar, Abdullah, *Menâzilü’s-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât*, (Basılmamış Doktora Tezi)
- Davûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, thk. Komisyon, Beyrut: Daru Kütübî’l-İlmiyye, trz.
- ed-Dâye, Muhammed Rıdvan, “*Mukaddime*”, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti’t-Teârîf*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Beyrut: Dâru’l-Fiker, 1990.

- Efendioğlu, Mehmet, Őemseddin el-Makdisi, *DIA*, İstanbul: TDVY, 2002.
- Ekici, Sadettin, “Takdim” , *Minhâcu ’l-Fukarâ*, İstanbul: İnsan Yayınları: 2011.
- Elbaz, Mustafa, “Mukaddime”, *Kitâbü Teysiri ’l-Vukûf alâ Ğavâmizi Ahkâami ’l-Vukûf*, thk. Mustafa Elbaz, Riyad: Mektebetü Nizar, trz.
- Hamevî, Őihâbüddin Yâkut b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu’cemü ’l-Büldân*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi ’l-Arabî, trz.
- İbn Hacer el Askalânî, *Tabakâtü ’l-Huffâz*, Beyrut: Daru Kütübi ’l-İlmiyye, trz.
- İbn İmâd, Őihâbüddin Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü ’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb ed-Dimeşkî*, thk. Abdulkâdir Arnavut ve Mahmud Arnavut, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevzî, *Medâricü ’s-Sâlikîn*, thk. Abdulazîz b. Nâsır, Riyad: Dâru ’t-Tayyibe, 2008.
- İbn Recep, *ez Zeyl alâ Tabakâti ’l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleyman, Riyad: 2005.
- İbn-İ Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *El-Bidâye Ve’n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü’l-Meârif, 1990.
- İbn-İ Manzûr, Cemâleddin Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *Lisânü ’l-Arab*, Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1990.
- Kandemir, M.Yaşar “Münâvî” *DIA*, İstanbul: TDVY, 2002.
- Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Kâşânî, Kemâlüddin Abdürrezzak, *Şerhu Menazili ’s-Sâirîn*, thk. Muhsin Bidâr Fer, Beyrut: Dâru’l-Havrâ, 1995.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *el Müstedrek Alâ Mu’cemü ’l-Müellifîn*, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1988.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemü ’l-Müellifîn Terâcîmü Musannifi ’l-Kütübi ’l-Arabiyye*, Dimeşk: Mektebetü’l-Arabiyye, 1957.

- Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebîr, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Meâcîm ve's-Şeyhât ve'l-Müsellât*, thk. İhsan Abbâs, Dâru ğarbi'l-İslâmî, 1980.
- Kettânî, Muhammed b.Câfer, *Risâletü'-Müstatrafe li Beyân-ı Mehur-i Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, (trc. Yusuf Özbek, Hadis Literatürü) İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Küçük, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Muhıbbî, Muhammed, *Hulâsatü'l-Eser fî E'yâni'l-Kur'an'î'l-Hâdî Aşar*, Beyrut: Dâru's-Sadr, trz.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, thk. Muhammed Abdulkâdir Nessâr, Kahire: Dâru'l-ihsân, 2016.
- Münâvî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*'nin, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr. 1276.
- Necmeddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Nehbânî, Abdulmecîd b. Muhammed, *Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâiki Ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Dimeşk: Câmiu'd-Durûsiyye, trz.
- Nessâr, Muhammed Abdulkâdir, “Mukaddimetü't-Tahkik”, *Şerhu Menazili's-Sâirîn*, thk. Muhammed Abdulkâdir Nessâr, Kahire: Dâru'l-ihsân, 2016.
- Nûreddîn 'İtr, *Menhecü'n-Nakd fî ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1992.
- Osmanoğlu, Şeyh Ahmed, *Gülzâr-ı Sofiyye*, İstanbul: Kitsan Yayınları, 1997.
- Salah b. Muhammed, “Mukaddime”, *Kenzü'l-Hakâik min Ehâdis Hayri'l-Halâik*, thk. Salah b. Muhammed, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Subkî, Ebû Nâsır Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettâh el Halu ve Mahmud Muhammed Tanâhî, Kahire: Daru İhyâi'l Kütübi'l-İlmiyye, trz.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Komisyon, Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, trz.
- Şeybânî, Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Kâmil fî't-Târih*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- Tek, Abdurrezak, *Tasavvufî Mertebeler*, İstanbul: Emin Yayınları, 2008.
- Tilimsânî, Afîfüddîn Süleyman b. Ali, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn ile'l-Hakk'ı'l-Mübîn*, thk. Abdulhafîz Mansûr, Tunus: Dâru'd-Türkî, trz.
- Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.
- Uludağ, Süleyman, “Herevî” *DİA*, İstanbul: TDVY, 2002.

YAZMALAR

- Yetik, Erhan, “Menâzilü's-Sâirîn” *DİA*, İstanbul: TDVY, 2002.
- Yılmaz, Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el İşârât ilâ Vefeyâti'l-Âyân*, thk. İbrahim Salih, Beyrut: Dâru İbni'l-Esîr, 1991.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Nâim, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Kahire: Daru İhyâi'l Kütübi'l-İlmiyye, trz.
- Zirikli, Hayreddîn, *el-E'lâm Kâmûsu Terâcîmi'l-Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-Mârife, trz.